

Львівський державний університет
внутрішніх справ

А. І. Кунтій

Методика розслідування
умисного вбивства,
вчиненого в стані сильного
душевного хвилювання

Монографія

Львів
2016

УДК 343.611.2
ББК 67.523.11
К91

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 26 жовтня 2016 року № 3)

Р е ц е н з е н т и:

І. І. Когутич, доктор юридичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Б. В. Щур, доктор юридичних наук, професор (Львівський торговельно-економічний університет)

М. П. Климчук, кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія внутрішніх справ)

Кунтій А. І.

К91 Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання: монографія / А. І. Кунтій. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 220 с.

ISBN 978-617-511-215-1

Монографія присвячена комплексному дослідженню методики розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. У роботі вивчається поняття, зміст та визначається структура криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, проводиться дослідження її елементів.

Розглянуто проблемні питання організації та тактичного забезпечення розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. На підставі дослідження сформульовані обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Для курсантів, студентів, працівників Національної поліції та усіх, хто цікавиться методикою розслідування умисних вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання.

Видано в авторській редакції.

УДК 343.611.2
ББК 67.523.11

ISBN 978-617-511-215-1

© Кунтій А. І., 2016,
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2016

Зміст

Перелік умовних позначень	5
Вступ	6
Розділ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ	9
1.1. Генезис категорії «стан сильного душевного хвилювання» у методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень	9
1.2. Структура криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання.....	21
1.2.1. Особа злочинця та особа потерпілого у криміналістичній характеристиці умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання	24
1.2.2. Обстановка, місце та час вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання	39
1.2.3. Спосіб вчинення, знаряддя та слідова картина умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання	48
Висновки до розділу 1	54
Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ	57
2.1. Типові слідчі ситуації, типові слідчі версії та програми розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання	57
2.2. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання	79
2.3. Взаємодія слідчого з іншими органами та підрозділами під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання	88
Висновки до розділу 2	99

Розділ 3. ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ	103
3.1. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел, під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання	107
3.2. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з особистісних та змішаних джерел, під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання	125
3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання	147
Висновки до розділу 3	170
Висновки	173
Список використаних джерел	178
Додатки	200

Перелік умовних позначень

ВС –	Верховний Суд
ЄРДР –	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄО –	єдиний облік
КК –	Кримінальний кодекс
КПК –	Кримінальний процесуальний кодекс
КСППЕ –	комплексна судова психолого-психіатрична експертиза
КУпАП –	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС –	Міністерство внутрішніх справ
НАПрН –	Національна академія правових наук
ОВС –	органи внутрішніх справ
РС –	районний суд
СНД –	Співдружність Незалежних Держав
СОГ –	слідчо-оперативна група
СРСР –	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США –	Сполучені Штати Америки
УРСР –	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ООН –	Організація Об'єднаних Націй
СУ –	слідче управління
ГУ –	головне управління

Вступ

Визнання на конституційному рівні людини, її життя та здоров'я, честі та гідності, недоторканності та безпеки найвищими соціальними цінностями зумовлює необхідність формування ефективного правового механізму їх захисту від протиправних посягань. Основними напрямками діяльності держави на шляху до забезпечення функціонування цього механізму є реформування системи кримінального судочинства з урахуванням міжнародних стандартів кримінального провадження, оптимізація діяльності слідчих підрозділів, посилення уваги до механізмів протидії насильницькій злочинності, зокрема розслідування вбивств. Докладного вивчення та наукового обґрунтування потребує алгоритмізація розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, передбаченого ст. 116 КК України. Існування особливостей правової кваліфікації і необхідності встановлення кореляційних зв'язків між перебігом емоційних процесів та наслідками протиправної поведінки передбачають потребу формування окремої методики розслідування вказаної категорії злочинів.

Згідно з даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України кількість кримінальних справ, які перебували у провадженні слідчих та кваліфіковані за ст. 116 КК України становила: у 2009 р. – 27, у 2010 р. – 18, у 2011 р. – 20, у 2012 р. – 12 (Додаток Д). У 2013р. у провадженні органів досудового розслідування України перебувало 13 кримінальних проваджень досліджуваної категорії; у 2014 р.– 4; у 2015 р.– 7; у 2016 р. (січень – серпень) – 5 [72, 73]. Проте така кількість убивств не може вважатися остаточною, адже не виключено, що емоційний стан злочинця впродовж досудового розслідування та судового розгляду був оцінений неправильно.

Вагомий внесок у наукове осмислення проблем правової кваліфікації умисних вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, зробили О. В. Авраменко, М. І. Бажанов,

А. В. Байлов, С. В. Бородін, В. М. Бурдін, О. В. Бурко, І. В. Горностаєва, М. І. Дубініна, М. І. Загородніков, О. М. Короленко, О. А. Квітко, Д. О. Кузьмін, М. В. Лисак, Л. А. Остапенко, І. П. Панфілов, О. М. Попов, Й. П. Портнов, О. В. Пуляєва, Т. В. Сисоєва, Б. В. Сідоров, В. І. Ткаченко, О. О. Чугунов, Т. Г. Шавгулідзе, Л. І. Шеховцова та інші. З точки психологічної точки зору афективні стани вивчалися Л. В. Алексеевою, Ф. С. Сафуановим, О. Д. Сітковською, В. Б. Первомайським і В. О. Шулярем.

Теоретичним підґрунтям монографічного дослідження з питань методики розслідування злочинів, стали праці Р. С. Белкіна, В. П. Бахіна, А. І. Вінберга, Л. Я. Драпкіна, О. Н. Колесніченка, Ю. П. Дубягіна, А. В. Дулова, А. В. Іщенко, Є. П. Іщенко, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, А. А. Корчагіна, А. М. Кустова, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Нора, В. О. Образцова, В. Г. Танасевича, О. С. Саїнчина, М. В. Салтевського, М. О. Селіванова, О. Д. Сітковської, А. В. Старушкевича, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та інших.

Незважаючи на те, що проблемні аспекти правової оцінки та розслідування умисних вбивств неодноразово ставали об'єктом дослідницької уваги, на рівні окремої наукової розвідки питання формування комплексної методики дій у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами виявлення умисних вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, в Україні не проводилося і дослідження на рівні монографічному з окресленої тематики не виконувалися. Недостатня розробленість теоретичних положень щодо методики розслідування вказаного виду вбивства обумовили актуальність та важливість наукового дослідження.

У монографії поставлено за мету на підставі вивчення, аналізу та узагальнення слідчо-судової практики розробити окрему методику розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Під час реалізації цієї мети необхідним є здійснення аналізу стану розробки концепту «сильне душевне хвилювання» та з'ясувати його значення для формування окремої методики розслідування; визначити структуру та зміст елементів криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання; розглянути типові слідчі ситуації

та версії і запропонувати з їх урахуванням типові програми дій слідчого під час розслідування; окреслити коло обставин, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання; з'ясувати типові форми та напрями взаємодії слідчого з органами та підрозділами, що можуть залучатися до розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання; висвітлити особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних відображень та особистісних джерел, під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання; проаналізувати типові форми та напрями використання спеціальних психологічних знань у розслідуванні умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання.

Монографія є першим в Україні дослідженням, у якому на основі положень теорії криміналістики, узагальнення кримінальних проваджень про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, враховуючи практичний досвід слідчого апарату, використовуючи дані суміжних юридичних наук, розроблені основні положення методики розслідування даного виду злочину.

Розділ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНОГО ВБИВСТВА ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

1.1. Генезис категорії «стан сильного душевного хвилювання» у криміналістичній характеристиці окремих видів кримінальних правопорушень

Стан сильного душевного хвилювання був у полі зору вчених різних наукових галузей. Зокрема, проблеми кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у стані сильного душевного хвилювання, стали предметом досліджень О. В. Авраменка, А. В. Байлова, В. М. Бурдіна, О. В. Бурка, М. І. Дубініної, М. І. Загороднікова, О. М. Короленко, М. В. Лисака, Л. А. Остапенко, І. П. Панфілова, Й. П. Портнова, Б. В. Сідорова, С. В. Тасаківа, В. І. Ткаченка, Т. Г. Шавгулідзе, Л. І. Шеховцової, О. О. Чугунова та ін.

Афективні стани вивчалися також представниками юридичної та психологічної науки: Л. М. Балабановою, О. А. Будницькою, В. Ф. Кондратьєвим, І. О. Кудрявцевим, А. В. Коломіною, Т. П. Печерніковою та іншими. Судово-експертній діагностиці фізіологічного афекту присвячені праці М. В. Костицького, В. Д. Лискова, В. Б. Первомайського, Ф. С. Сафуанова, О. Д. Сітковської, а також інших дослідників: юристів, психологів та психіатрів. Певні аспекти проблеми розглядалися в роботах юридичних психологів Д. О. Александрова, Л. І. Казміренко, І. М. Савки, В. О. Шуляра та ін.

Над створенням методики розслідування умисних вбивств працювали такі вчені-криміналісти: Т. В. Авер'янова, Ю. П. Алєнін, Ю. М. Антонян, Т. М. Арзуманян, Р. С. Белкін, В. І. Бояров, В. П. Бахін, О. Я. Баєв, І. В. Борисенко, О. Ю. Булулуков, О. М. Васильєв, Л. Г. Відонов, А. І. Вінберг, В. К. Гавло, В. І. Гаєнко, В. Г. Гончаренко, М. С. Гурєв, А. В. Дулов, В. А. Журавель, В. К. Звірбуль, В. С. Зеленецький, А. В. Іщенко, А. Х. Кежоян, В. П. Колмаков,

В. О. Коновалова, Н. І. Клименко, В. С. Кузьмічъов, О. Н. Колесніченко, І. І. Котюк, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, Г. М. Мудьюгін, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, А. В. Старушкевич, Л. В. Черчукіна та ін.

Однак варто зауважити, що методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, науковцями з країн СНД досі залишається нерозробленою.

Ст. 116 КК України передбачено кримінальну відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілої особи.

У кримінальному праві злочин, вчинений у стані сильного душевного хвилювання, вважається менш суспільно небезпечним, ніж аналогічні злочини, які вчиняються у «звичайному» стані. Цей підхід у законодавстві відображено в санкціях відповідних статей кримінального закону. Наприклад, санкцією в ч. 1 ст. 115 КК України за умисне вбивство – передбачено позбавлення волі від семи до п'ятнадцяти років, а за вбивство в стані сильного душевного хвилювання – до п'яти років. Однак, не кожен афектований злочин належить до злочину з привілейованим складом, а лише такий, який прямо передбачений у законі. Натомість, мається на увазі не взагалі стан хвилювання, а сильне душевне хвилювання.

Категорія «сильне душевне хвилювання», незважаючи на досить тривалу історію свого існування в кримінальному праві, продовжує залишатися дискусійним з точки зору її змісту та наповнення. Велике значення у цьому відіграє суперечливе розуміння законодавцем самої сутності цього феномену, що містить не лише юридичну складову як зовнішню форму протиправного діяння, але й психологічну – як її внутрішній зміст.

У доктрині кримінального права прийнято вважати, що терміну «сильне душевне хвилювання» у психології відповідає визначення терміна «афект» [244, с. 181; 74, с. 45–46]. Однак ці поняття у процесі розвитку кримінального права і психології набули дещо різного змісту, хоча окремі вчені вважають їх тотожними.

Так, у науково-практичному коментарі до КК України (за ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка) ці стани не розрізняються: «Стан сильного душевного хвилювання (фізіологічний афект) – це такий психічний стан, при якому інтенсивна емоція протягом короткого часу стає домінуючою, значно знижуючи здатність людини усвідомлювати свої дії та керувати ними, майже повністю втрачається функція самоконтролю і самооцінки (інтроспекції), звужується до мінімуму волява сфера, організм людини значною мірою переходить на інстинктивні механізми управління» [178, с. 113].

У коментарі за редакцією Ю. А. Кармазіна, поняття фізіологічного афекту відсутнє. Сильне душевне хвилювання визначається як «психічний стан людини, який характеризується короткочасним і інтенсивним розвитком, сильним і глибоким негативним емоційним переживанням, яке звужує свідомість дійсності і знижує контроль за своїми діями» [266, с. 167].

Розглядаючи підходи науковців до визначення поняття «стану сильного душевного хвилювання», можна констатувати, що до середини 70х років поняття «сильне душевне хвилювання» правники співвідносили з психологічним поняттям «афект», а починаючи з середини 70х років, це поняття отожднюють з існуючим в психології поняттям «фізіологічний афект». Дослідивши сучасні підходи науковців до розуміння поняття «стан сильного душевного хвилювання», дослідники виділили три групи концептів:

– до першої належать В.В. Сташис і М. І. Бажанов, які зазначають, що стан сильного душевного хвилювання – це стан фізіологічного афекту [256, с. 51].

– до другої науковці, які вважають, що стан сильного душевного хвилювання – це стан афекту. При цьому вони не уточнюють що це має бути фізіологічний афект [187, с. 8].

– науковці третьої категорії вказують на те, що оскільки на зменшення здатності особи повною мірою усвідомлювати свої діяння та(або) керувати ними можуть впливати різні емоційні стани, поняття «стан сильного душевного хвилювання» охоплює не тільки стан афекту, але й інші, сильні за своїм впливом на психічну діяльність, емоційні стани [25, с. 181].

У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «афект» визначається як «стан дуже великого, але

короткочасного нервового збудження» [35, с. 47]. У словнику російської мови «афект» – це стан сильного порушення і втрати самоконтролю [185, с. 38]. У загальній психології «афект» (від лат. affectus – душевне хвилювання, пристрасть) розуміють як сильний і відносно короткочасний стан, який пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин і супроводжується різко вираженими руховими проявами та змінами у функціях внутрішніх органів [304, с. 28]. У юридичній психології «афект» визначається як бурхливий та швидкоплинний стан, який повністю оволодіває людиною й характеризується значними змінами у свідомості, порушенням вольового контролю за поведінкою [304, с. 108].

У психології для позначення сильних емоційних реакцій людини використовують такі терміни як афект, стрес, фрустрація, конфлікт та інші. Їх докладний аналіз проведемо при висвітленні обставин, що підлягають з'ясуванню.

Щодо окремих думок у визначенні поняття стану сильно-го душевного хвилювання, то на думку О. М. Короленко: «Станом сильного душевного хвилювання визнається емоційний стан особи у вигляді страху, гніву, сильного стресу чи фрустрації, який обмежує її здатність усвідомлювати свої дії або бездіяльність та (або) керувати ними під час вчинення нею передбаченого Кримінальним кодексом суспільно-небезпечного діяння» [107, с. 486]. В. О. Шуляр пропонує зміни до КК України, зокрема, поняття «сильне душевне хвилювання» замінити на «гіперафективний психічний стан»; поняття «вчинене діяння» – на «скоєне» у будь-яких обставинах, коли маємо на увазі гіперафективні психічні стани; вилучити з назви ст. 116 КК України словосполучення «умисне вбивство», замінивши його на «заподіяння смерті» [297, с. 18].

Впродовж подальшого дослідження цього виду кримінального правопорушення слід зазначити, що поняття «вбивство в стані сильного душевного хвилювання» та власне сам «стан сильного душевного хвилювання» досліджувалися, зазвичай, науковцями з позиції кримінального права, кримінології та психології.

Так, поняттю «стан сильного душевного хвилювання» як загальноправовому явищу, присвячена монографія на здобут-

тя наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 (теорія, історія держави та права, історія правових вчень), на тему: «Афект в праві», яке подане до захисту у 2001 р. А. В. Коломіною. Автором в контексті зарубіжного та вітчизняного законодавства проведено вивчення особливостей історичного розвитку: виникнення, зміни і перетворення категорії афекту та співвідношення його з суміжними юридичнозначущими явищами; доведено що взаємозв'язок права й афекту має історичну природу. А також визначено, що зміст та обсяг застосування категорії афект і правові наслідки трансформувалися з урахуванням зміни історичних періодів і регіонів [96, с. 7]. На думку дослідниці, афект – це психічне явище, в окремих випадках опосередковане юридичними нормами, яке має істотний вплив на правові відносини, що виражається в певних емоційних станах і супроводжується видимими змінами у свідомості та поведінці суб'єкта [96, с. 7]. Автор дотримується думки: якщо психологічний афект може настати в результаті «самонакручування» і екзальтації, то у сфері права, афект: по-перше, характеризується цілісністю і своєрідністю залежно від виду, а також впливом на особистість, що призводить до зниження її можливості бути суб'єктом правовідносин; по-друге, істотно обмежує свободу волі та волевиявлення суб'єкта; по-третє, спричиняє настання певних юридичних наслідків [96, с. 11].

Також, попри проведену характеристику видів афекту: фізіологічного, патологічного, кумулятивного, аномального та афекту на фоні алкогольного сп'яніння, автором виділено правовий афект, який є особливим емоційним станом, у якому знаходиться суб'єкт правовідносин, що характеризується підвищеною силою впливу на волю і свідомість, зумовлений певним зовнішнім подразником і тягне за собою юридичні наслідки (виникнення, зміни, припинення правовідносин) [96, с. 12].

Проблеми кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання (афекту), знайшли відображення у роботах науковців Російської Федерації та України.

Зокрема, одним із перших, хто досліджував проблеми кримінальної відповідальності за вчинення умисного вбивства,

був М. І. Загородніков, який у 1962 р. захистив дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 на тему: «Злочини проти життя за радянським кримінальним правом», де в одному з розділів було проаналізовано вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання [74].

Згодом, кримінальна відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, стала предметом дисертаційних досліджень М. І. Дубініної на тему: «Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання» (1971 р.) [67], Й. П. Портнова «Вчинення злочинів в стані сильного душевного хвилювання (ст. ст. 104, 110 КК РСФСР)» (1972 р.) [198], Т. Г. Шавгулідзе «Афект і кримінальна відповідальність» (1973 р.) [284], а також висвітлювалася у працях Б.В. Сідорова «Афект. Його кримінально-правове та кримінологічне значення» (1978 р.) [244], В. І. Ткаченка «Відповідальність за умисні злочини проти життя та здоров'я, вчинені в стані афекту» (1979 р.) [264], І. П. Панфілова «Фізіологічний афект, як обставина, що пом'якшує кримінальну відповідальність» (1984 р.) [189] та інших.

З огляду на сучасні дослідження кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, першим, хто на теренах СНД здійснив ґрунтовне дослідження окреслених проблем був М.В. Лисак, який у дисертації «Кримінальна відповідальність за вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та віктимологічні аспекти» (1995 р.), провів історико-правове дослідження генези кримінально-правової норми, яка встановлює відповідальність за вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, здійснив юридичний аналіз складу названого злочину, а також дослідив віктимологічні аспекти відповідальності за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання [156, с. 4].

Першою монографією на теренах СНД, у якому досліджено кримінально-правові та психологічні аспекти стану афекту, стала праця О. Д. Сітковської «Афект: кримінально-психологічне дослідження» (2001 р.) [246].

Монографія О. В. Бурка «Кримінальна відповідальність за вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хви-

лювання» (1997 р.), стала першим вітчизняним дослідженням у визначеному напрямі. Автор аналізує проблему доцільності використання терміна «сильне душевне хвилювання» у кримінально-правовому значенні, робить висновок щодо необхідності заміни його терміном «фізіологічний афект», а також визначає особливості суб'єктивних та об'єктивних ознак складу умисного афективного вбивства [29, с. 14].

Також питання кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, зокрема умисних вбивств, розглядались у працях російських та українських вчених: С. В. Тасакова «Відповідальність за вбивство при пом'якшуючих обставинах за кримінальним правом Росії» (2000 р.) [261], А. В. Байлова «Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання» (2006 р.) [12], В. М. Бурдіна «Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання» (2006 р.) [28], О. О. Чугунова «Відповідальність за вбивство, вчинене в стані афекту» (2008 р.) [283], О. М. Короленко «Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані афекту» (2012 р.) [106].

Кримінально-правові та кримінологічні аспекти умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання розглядались у дослідженнях: Т. В. Сисоєвої на тему «Вбивство, вчинене в стані афекту (кримінально-правові та віктимологічні аспекти)» (2000 р.) [258], Л. А. Остапенко «Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України)» (2003 р.) [187], Ш. Р. Раджабова «Кримінально-правовий та кримінологічний аналіз вбивств, вчинених в стані афекту (за матеріалами Республіки Дагестан)» (2003 р.) [221], Р. Р. Тухбатуліна «Умисні злочини проти життя та здоров'я, вчинені в стані афекту» (2005 р.) [265], Д. О. Кузьміна «Кримінально-правові проблеми вчинення суспільно-небезпечних дій в стані неосудності та афекту» (2005 р.) [145], С. О. Манойлової «Емоції в кримінальному праві» (2005 р.) [163], О. А. Квітко «Афект і його кримінально-правове значення» (2005 р.) [88], М. М. Чубаркіна «Кримінологічна характеристика насильницьких злочинів, вчинених жінками в стані несподіваного сильного душевного хвилювання

(афекту)» (2006 р.) [281], О. В. Пуляєвої «Афект: кримінально-правова та кримінологічна характеристика» (2007 р.) [220], Л. І. Шеховцової «Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України» (2007 р.) [294], І. В. Горностаєвої «Кримінально-правове та кримінологічне значення афекта» (2008 р.) [54].

Важливе значення для наукового обґрунтування кримінально-правових та психологічних аспектів стану сильного душевного хвилювання за законодавством України мала праця О. В. Авраменка «Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти» (2008 р.), в якій автор проводить теоретичне узагальнення, і по-новому окреслює вирішення наукової проблеми сутності та кримінально-правового значення стану сильного душевного хвилювання; виділяє кримінально-правовий та психологічний аспекти досліджуваного поняття, встановлює їх зміст, пропонує визначення поняття стану сильного душевного хвилювання, розмежовує значення цього стану як конститутивної ознаки складу злочину та обставини, що пом'якшує покарання, а також окреслює перелік суспільно-небезпечних діянь, за вчинення яких у такому стані повинна застосовуватись кримінальна відповідальність [1, с. 16].

Аналізом медичного критерію оцінки короткочасних афективних станів займалася О. П. Ульяненко, яка у роботі «Короткочасні афективні реакції (судово-психіатричний аспект)» (2008 р.) провела аналіз умов виникнення та клінічних особливостей короткочасних афективних реакцій в момент здійснення правопорушення та з'ясувала значення особливостей характеристик особи і ситуації при виникненні короткочасних афективних реакцій в період здійснення правопорушення, а також провела аналіз закономірностей взаємин між «ґрунтом» та клінічними проявами короткочасних афективних реакцій у момент вчинення правопорушення. Також дослідниця розробила типологію короткочасних афективних реакцій в момент вчинення правопорушення та зіставила з діагностичними рубриками сучасної класифікації, а також окреслила критерії експертної оцінки короткочасних афективних реакцій [268, с. 12].

З точки зору юридичної психології В. О. Шуляр у своїй праці «Психолого-правова характеристика діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання» (2013 р.), дослідив види афекту, серед яких виділив: фізіологічний, кумулятивний, патологічний та аномальний. На думку вченого, основними критеріями, що дозволяють визначати специфіку злочинів, скоєних у стані фізіологічного афекту, слід вважати: а) мотив та мету діяння, якими є убезпечення, тобто задоволення потреби в безпеці власній чи інших людей, а не нанесення шкоди нападникові; б) проміжок часу між протиправними діями потерпілого та нанесенням йому шкоди, який у виняткових випадках може бути пролонгованим; в) заподіяння шкоди потерпілому у відповідь як на безпосередню загрозу для життя та здоров'я, так і як прагнення ліквідації тривалої психотравмуючої ситуації; г) екстремальність реагування на загрозу для значущих, вкрай важливих для особистості цінностей. Науковцем досліджено, що безпосередніми стресогенними чинниками ситуації скоєння злочину в гіперафективному психічному стані визначено: фізичні – зумовлені необхідністю самозахисту та спробами мінімізації втрат від кримінального нападу; конкретно-деліктні – потерпання від будь-яких агресивно-насильницьких дій, вторинні травми, безконтактні агресивні дії; психічні – безпосередні та/або опосередковані погрози; соціально-психологічні – усвідомлення моральної ваги та негативна оцінка події, її ідентифікація з точки зору відомої соціальної практики [297, с. 18].

Використання спеціальних знань у формі комплексної психолого-психіатричної експертизи знайшло свої відображення у праці Ф. С. Сафуанова «Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза підозрюваних (обвинувачуваних) в кримінально-агресивних діях (психологічний аспект)» (2001 р.), у якій автор довів, що експертна оцінка психічного стану підозрюваного (обвинуваченого) в момент вчинення злочину, такого як афект, можлива при визначенні таких психологічних механізмів кримінальної поведінки, як агресія в структурі вираженого емоційного збудження (часто виникає на тлі простого алкогольного сп'яніння); агресія як розрядка емоційної напруги, що є компонентом психологічного стресу

або внутрішньо особистісних конфліктів. Такі експертні рішення є предметом компетенції судового експерта-психолога і можуть виноситися в рамках однорідної судово-психологічної експертизи або КСППЕ [236, с. 27].

Проблематика застосування спеціальних знань щодо визначення категорії стану сильного душевного хвилювання окреслена у працях О. Д. Сітківської «Судово-психологічна експертиза афекту» (1983 р.) [249], В. Т. Нора та М. В. Костицького «Судово-психологічна експертиза в кримінальному процесі» (1985 р.) [181], «Судово-психологічна експертиза» (1987 р.) [111], Л. В. Алексєєвої «Судово-психологічна експертиза емоційних станів» (1996 р.) [3], Т. В. Іванової «Теоретичні та правові основи судово-психологічної експертизи неповнолітніх обвинувачуваних» (2009 р.) [79].

Щодо наукових праць, у яких фрагментарно описано стан сильного душевного хвилювання та відповідальності за умисне вбивство, вчинене у такому стані, то слід відзначити монографію «Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві» (2001 р.), у якій Т. М. Приходько наголошує, що донедавна єдиним узаконеним визнанням обмеженої осудності був фізіологічний афект, який розглядається (розглядався) у межах поняття «сильне душевне хвилювання» (ст. ст. 116 та 123 КК України 2001 р., ст. ст. 95 та 103 КК УРСР 1960 р.). Дослідниця погоджується з аргументами науковців про те, що фізіологічний афект є стан патологічний, який, по-перше, належить до категорії короткочасних хворобливих розладів психічної діяльності неспихотичного характеру, по-друге, суттєво обмежує здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними при якісному збереженні критичної функції свідомості [201, с. 13–14].

Одним із підрозділів роботи О. М. Лупіносової «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони» (2007 р.) є «Відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання». Автор дослідила, що характер насильства потерпілого, у зв'язку з яким йому заподіюється смерть, відіграє важливу роль при розмежуванні розглянутих злочинів. Однак, при схожому характері вчинення насильства з боку

потерпілого, заподіяння йому смерті в одному випадку може бути перевищенням меж необхідної оборони, якщо відповідна реакція на насильство виразилася в несвоечасних чи надмірних оборонних діях, в іншому випадку – умисним вбивством у стані сильного душевного хвилювання. Стверджується, що основна відмінність між розглянутими умисними вбивствами полягає в неоднаковому характері їхніх мотивів [155, с. 11].

Аналогічно в роботі «Крайня необхідність за кримінальним правом України» (2008 р.) Т. М. Якімець проаналізував питання відповідальності за заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності та внаслідок сильного душевного хвилювання [311, с. 12].

Н. Є. Маковецька у праці «Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів» (2010 р.) провела порівняльно-правовий аналіз складів злочину умисного вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща. Так, у підрозділі 4.1. «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання за кримінальним правом України та Республіки Польща» зазначається, що відповідно до §4 артикулу 148 КК Республіки Польща, стан сильного душевного хвилювання повинен бути виправданий обставинами. Судова практика Республіки Польща не виключає можливості застосування насильства в стані сильного душевного хвилювання до третьої особи, хоча такі випадки визнаються винятковими. Автор підсумовує, що формулювання ст. 116 КК України є більш досконалим, ніж формулювання §4 артикулу 148 КК Республіки Польща, оскільки чітко визначає причини виникнення у винної особи стану сильного душевного хвилювання. Крім того, дослідницею запропоновано зміни до КК України: «заподіяння шкоди в стані сильного душевного хвилювання третім особам», яку слід враховувати при призначенні покарання як обставину, що пом'якшує покарання [159, с. 10].

Доцільно на нашу думку провести аналіз наукових праць, що стосуються методики розслідування убивств з позиції криміналістики.

Монографія «Убивство: мистецтво розслідування» [105], написана В. О. Коноваловою у 2001 році, стала фундаментальною

працею у сфері методики розслідування умисних вбивств, в контексті якої досліджено криміналістичну характеристику умисних вбивств, а також методику розслідування умисних вбивств, зокрема: умисних вбивств за відсутності трупа, умисних вбивств з розчленуванням трупа, умисних вбивств, прихованих інсценуванням, умисних вбивств, вчинених організованими групами та умисних вбивств, вчинених за замовленням.

У 2011 р. О. С. Саїнчином було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 на тему: «Розслідування умисних вбивств: теорія та практика», у якій здійснено криміналістичний аналіз сукупності таких видів умисних вбивств, як: вбивства, приховані інсценуванням, пов'язані із розчленуванням трупа, вчинені на сексуальному ґрунті, вчинені матір'ю своєї новонародженої дитини, вчинені на замовлення, вчинені із застосуванням вибухових пристроїв. Розглянуто криміналістичні аспекти класифікації та характеристики таких злочинів, що дає змогу побудувати типові моделі видів умисних вбивств та створює передумову для створення методів їх розслідування. Крім того, визначено проблемні аспекти застосування спеціальних знань і суперечливі питання, які виникають щодо проведення комплексних експертиз [228, с. 35].

Також слід відзначити дослідження, щодо методики розслідування умисних вбивств І. В. Борисенка «Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа» (1999 р.) [24], С. Ф. Здоровка «Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями» (2002 р.) [77], А. О. Шульги «Основи методики розслідування вбивств на замовлення» (2003 р.) [299], М. В. Костенко «Криміналістична характеристика вбивств на замовлення» (2003 р.) [110], В. В. Семенова «Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням» (2004 р.) [239], О. О. Андреева «Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми» (2007 р.) [7], І. В. Кубарева «Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності» (2007 р.) [140], А. М. Чорного «Особливості розслідування вбивств з корисливих мотивів» (2010 р.) [280], Ю. Б. Комаринської у праці «Методика розслідування навмисних вбивств, за-

маскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті» (2010 р.) [97].

Підкреслюючи важливість проведених досліджень, очевидним є те, що на ґрунтовному монографічному чи дисертаційному рівні опрацювання методики розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання з позиції кримінально-процесуальної та криміналістичної наук не проводилась, що й зумовило вибір відповідного предмета дослідження.

1.2. Структура криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання

Важливе місце в методиці розслідування окремих видів злочинів належить криміналістичній характеристиці. Так, Л. А. Сергеев, який вперше увів термін «криміналістична характеристика злочинів», визначав це поняття як сукупність взаємопов'язаних чинників, що характеризують особливості способів скоєння і слідів відповідних видів злочинів, об'єкта посягань, обставин, які характеризують учасників злочинів та їх злочинні зв'язки, час, місце, умови й обстановку скоєння злочинів [241, с. 12]. М. О. Селіванов криміналістичну характеристику визначав як систему, суму інформації про розслідуваний злочин, що має криміналістичне значення [237, с. 57].

На думку Л. Я. Драпкіна, «криміналістична характеристика злочинів – це наукова категорія, у якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події, обстановки способу і механізму вчинення суспільно-небезпечних дій певної класифікаційної групи, процесу утворення і локалізації доказів, типологічні якості особи й поведінки обвинувачуваних, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів замахів» [65, с. 12]. О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова вважають, що криміналістична характеристика – це система відомостей про криміналістичнозначимі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує для побудови та перевірки слідчих версій, з метою вирішення основних завдань розслідування [104, с. 16].

Погоджуючись з думкою професора В. Ю. Шепітька, який вважає, що криміналістичною характеристикою називається система відомостей про криміналістичнозначущі ознаки злочинів даного виду, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує для побудови та перевірки слідчих версій у розслідуванні злочинів [128, с. 274], ми дійшли висновку, що криміналістична характеристика насправді є комплексом, що інтегрує елементи, які перебувають в узгоджених зв'язках.

Враховуючи окреслені визначення, вважаємо, що метою криміналістичної характеристики є узагальнення лише необхідних відомостей про кримінальне правопорушення, що найбільше сприяє розслідуванню певного типу кримінальних проваджень. Г. А. Густов звертає увагу на те, що джерелом відомостей, які містяться у криміналістичній характеристиці злочину, є практика правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та спеціальні криміналістичні дослідження [6, с. 44]. Тож практичне значення цього компонента методики розслідування досить вагоме.

Щодо значення криміналістичної характеристики, то, як справедливо зауважили автори підручника з криміналістики під загальною редакцією Р. С. Белкіна, криміналістична характеристика – це матриця, що «накладається» на конкретний випадок і дозволяє побудувати його вірогідну модель [120, с. 688].

Криміналістична характеристика злочинів має свою систему, яка komponується зі структурних компонентів, що вирізняє її з-поміж інших (кримінально-правової, кримінологічної, кримінально-процесуальної тощо) характеристик кримінальних правопорушень.

Водночас, важливо зазначити, що існує дискусія щодо її елементів. Так, Л. О. Сергєєв виділив такі елементи криміналістичної характеристики злочинів: особливості способів і слідів певних видів злочинів; обставини, що характеризують учасників злочинів та їх злочинні зв'язки, об'єктивну сторону, час, місце і обстановку вчинення злочинів, об'єкт замаху та інші, а також взаємозв'язок вказаних факторів [242, с. 43].

О. Г. Філіппов до переліку основних елементів криміналістичної характеристики зараховує: а) безпосередній предмет злочинного замаху; б) спосіб вчинення і приховання злочину;

в) обставини, за яких готувався і був вчинений злочин (час, місце, умови охорони об'єкту і т.п.); особливості слідів, що залишає злочинець (механізм слідоутворення в широкому розумінні); особа злочинця і потерпілого (із врахуванням мотивів злочину) [270, с. 12].

М. П. Яблоков вважає елементами криміналістичної характеристики: а) дані про спосіб вчинення злочину; б) дані про механізм вчинення злочину; в) обстановку вчинення злочину; г) дані про якості особи як суб'єкта; д) дані про особу потерпілого [124, с. 51]. В. О. Образцов стверджує, що злочин – це цілісна система діяльнішого типу, елементами криміналістичної характеристики злочину виділяє суб'єкт (суб'єкти), об'єкт впливу, мотив, ціль, задачі, засоби досягнення цілі, механізм (технологія) реалізації цілі, результат злочину (наслідки і сліди) [192, с.31]. О. М. Дufenюк вважає, що основними структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів є: типовий спосіб готування, вчинення та приховування злочину, особа злочинця та потерпілого, час, місце, обстановка, знаряддя, засоби та предмет посягання, а також слідова картина злочину [127, с. 237].

На підставі аналізу думок вчених щодо поняття та складу криміналістичної характеристики злочинів, можемо зробити висновок, що криміналістична характеристика умисних вбивств в стані сильного душевного хвилювання – це система взаємозалежних узагальнених даних про найбільш типові елементи, таких, як спосіб, місце, час та знаряддя вчинення, обстановка, особа вбивці, особа потерпілого та слідова картина злочину.

На думку професора М. П. Яблокова, для криміналістичної характеристики будь-якого вбивства важливе значення має послідовність виявлення вказаних ознак під час розслідування вбивства, тому при описі елементів криміналістичної характеристики вбивств доцільно говорити про них у послідовності, зумовленій специфікою розслідування даного виду злочину, і опираючись на кількість та періодичність їх скоєння, що зафіксовано на практиці [124, с. 277].

Для такого аналізу, на нашу думку, варто звернутися до практиків. У результаті проведеного анкетування працівників

слідчих та оперативних підрозділів поліції, а також працівників прокуратури, які брали участь у розслідуванні кримінальних проваджень про умисні вбивства, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, було встановлено, що до елементів криміналістичної характеристикки необхідно зарахувати: обстановку – 54,5% опитаних; час вчинення – 48,5%; спосіб вчинення – 68,2%; знаряддя – 68,9%; особу злочинця – 96,9%; особу потерпілого – 96,9%; слідову картину злочину – 82,5% (Додаток В).

Враховуючи думки практиків, вважаємо за доцільне до криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, віднести наступні елементи: типову особу злочинця; типову особу потерпілого; обстановку, час та місце; спосіб, знаряддя вчинення та слідову картину.

Розглянемо докладніше окремі елементи криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, визначимо взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики досліджуваного виду кримінального правопорушення, що дозволить проаналізувати вказаний злочин, розробити найбільш оптимальні схеми вирішення завдань, які постають перед слідчими органами під час провадження досудового розслідування.

1.2.1. Особа злочинця та особа потерпілого у криміналістичній характеристиці умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання

Одним із важливих елементів криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є особа злочинця. Вивчення цього елемента криміналістичної характеристики злочинів на думку Ф. В. Глазиріна становить комплексну проблему, що вимагає всебічного аналізу [52, с. 20].

Аналіз юридичної літератури показав декілька напрямків її дослідження: кримінологічний, кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, судово-психологічний та криміналістичний.

У теорії кримінального права розрізняють два терміни: «суб'єкт злочину» та «особа злочинця». Термін «суб'єкт злочину» широко застосовується у кримінально-правовій науці, оскільки є одним з елементів складу злочину. Поняття «особа злочинця» застосовується переважно при призначенні покарання у суді та є значно ширшим, ніж поняття «суб'єкт злочину» [82, с. 183]. Згідно ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може настати кримінальна відповідальність [133, с. 12].

Звідси, кримінально-правова характеристика особи злочинця – це дані не лише про склад скоєного злочину, але й спрямованість і мотивація злочинної поведінки, одноосібний або груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивність кримінальної діяльності, досягнення певного віку, наявність судимостей тощо [82, с. 183].

Сьогодні існує два основні підходи до визначення сутності категорії «особа злочинця». Деякі вчені стверджують, що особа злочинця якісно відрізняється від законослухняного громадянина [125, с. 34]. Інші автори не визнають існування особливої категорії «особа злочинця», спираючись на те, що кримінальний закон змінюється в просторі та часі, будь-яка людина впродовж свого життя може вчинити кримінальні злочини, ніхто не може назвати жодної особливості, яка була б притаманна виключно особі злочинця [125, с. 27, 80]. Також, у кримінологічній науці, злочинцем вважається людина, яка вчинила злочин унаслідок притаманних їй психологічних особливостей, антигромадських поглядів, негативного відношення до етичних цінностей і вибору суспільно-небезпечного шляху для задоволення своїх потреб або відсутності необхідної активності для запобігання негативному результату [9, с. 16]. Таким чином, кримінологічна характеристика особи злочинця нерозривно пов'язана з генезою особи злочинця, тобто процесом її становлення та розвитку, що розкриває детермінанти її формування [82, с. 179].

Психологічна характеристика особистості злочинця включає дослідження його внутрішнього світу, потреб, мотивів поведінки, загальної структури і окремих рис характеру,

емоційно-вольової сфери, здібностей, індивідуальних особливостей, інтелектуальної діяльності (сприйняття, мислення, пам'яті та інших пізнавальних процесів) [34, с. 330].

З позиції криміналістики В. К. Гавло та В. О. Образцов зазначають, що особа злочинця, як елемент криміналістичної характеристики злочину – це стійка криміналістично-значуща сукупність психо-фізіологічних якостей і рис, мотиваційних установок, емоційної та раціональної сфер людської свідомості, що відобразилась у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення та приховування злочину, а також постзлочинної поведінки [231, с. 54].

У нашому дослідженні поділяємо думку А. Ф. Зелінського, який вважає, що особа злочинця у криміналістиці – це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, у більшій чи меншій мірі притаманних людям, винним у злочинній діяльності певного типу [231, с. 56]. Цієї думки притримуються також Є. В. Пряхін [126, с. 256], В. Ю. Шепітько [128, с. 278], А. П. Шеремет [293, с. 208].

Проблема криміналістичної характеристики особи злочинця вимагає як її вивчення на рівні сутнісної оцінки узагальнених у кримінології та криміналістиці фактичних даних, так і аналізу статистичних даних, що характеризують об'єкт дослідження, кримінально-правової характеристики особи злочинця [53]. Також, вивчення особи злочинця передбачає дослідження як особи злочинця, злочинної поведінки, так і способу життя злочинця, особливостей його соціального середовища, зв'язків і стосунків; дозволяє, як відомо, виявити і вивчити зовнішні соціальні фактори формування негативних рис особи (антисупільної спрямованості, відповідних поглядів, уявлень, орієнтації тощо), які, натомість, стають безпосередньою причиною злочинної поведінки, взаємодіючи з конкретними життєвими ситуаціями [8, с. 28].

Дані про особу суб'єкта злочину, на думку професора В. К. Гавло, доцільно об'єднати у дві групи: 1) ті, що мають доказове значення; 2) ті, що мають тактичне значення [48, с. 197].

Певну інформацію, що має доказове значення, зосереджено на місці події у вигляді різноманітних матеріальних слідів, а також відомостей, що надходять від свідків, очевидців,

потерпілих чи інших осіб, які можуть повідомити ті або інші обставини щодо особи злочинця. Матеріальні сліди посягання є наслідком реалізації злочинцями їхніх протиправних намірів, починаючи від стадії готування, безпосереднього вчинення, до приховування наслідків злочину, та пов'язані з утворенням слідів: знарядь вчинення злочину, слідів рук, взуття, мікрооб'єктів на предметах, пошкоджень на одязі, ран на тілі та інших. Крім того, самостійну групу складають сліди крові, слини, сперми чи інших виділень людського організму тощо. Не менш цінну інформацію містять дані щодо зовнішності злочинця, манери розмови, особливостей ходи, міміки, жестів, що має важливе ідентифікаційне значення [114].

Поряд із доказовою інформацією, значний інтерес під час установлення особи винного мають відомості, що характеризують ті або інші особливості – «докази поведінки» – під якими деякі автори розуміють непрямі докази, що випливають із поведінки (дія чи бездіяльність) осіб, які вчинили злочин або причетні до нього [91, с. 186–188]. Власне докази поведінки жертви та злочинця для процесу розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, будуть мати для слідчого першочергове значення.

Слід зазначити, що у криміналістичній науці, досить гостро постає проблема класифікації особи злочинця, проте достатньо опрацьованою вона є у кримінології. Так, під час нашого дослідження ми спробуємо здійснити класифікацію особи, що вчинила умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, використовуючи деякі кримінологічні класифікатори.

Одними з перших аналіз особи злочинця та її класифікацію здійснили Чезаре Ломброзо й Енріко Феррі. Вони висунули теорію «уродженого злочинця» і запропонували класифікацію, до якої входило п'ять типів злочинців: 1) природжених; 2) «злочинців, внаслідок божевілля»; психопатів і інших страждаючих психічними розладами; 3) злочинців через пристрасть; 4) випадкових; 5) звичних [71, с. 6–13].

Варто звернути увагу і на позицію О. Ф. Лазурського, основні моменти якої позитивно сприймаються сучасними кримінологами й психологами. Вчений, беручи до уваги психічний стан особи злочинців, розділив їх на чотири підтипи: 1) розумові; 2) слабодухі; 3) імпульсивні; 4) емоційні [87, с. 36–49].

Особа злочинця, що вчиняє умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, згідно з наведеною класифікацією О. Ф. Лазурського відноситься до емоційного підтипу злочинців. Власне емоційна сфера людини є особливим класом психічних процесів і станів, які відображають безпосередні переживання індивіда.

На нашу думку, особу злочинця, що вчинила умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, слід класифікувати за такими критеріями:

1. Залежно від ступеня зв'язку потерпілий–злочинець: знайомі (родичі, співмешканці, сусіди, співробітники тощо); незнайомі;

2. Залежно від статі: чоловік; жінка;

3. Залежно від віку: повнолітній; неповнолітній, малолітній, особа похилого віку;

4. Залежно від наявності судимості: раніше судимий; раніше не судимий.

5. Залежно від побутових звичок: зловживає алкоголем; алкоголем не зловживає; вживає наркотики; наркотики не вживає; палить; не палить;

6. Залежно від типу темпераменту: холерик; сангвінік; флегматик; меланхолік;

7. Залежно від місця проживання: проживає неподалік чи у місцевості, де було вчинено вбивство; проживає в іншій місцевості;

8. Залежно від ситуативної зумовленості: на місці вбивства знаходився не випадково; на місці вбивства опинився випадково;

9. Залежно від характеристики:

– на обліку в психіатра: перебуває; не перебуває;

– на обліку в нарколога: перебуває; не перебуває;

– на обліку в інспектора превентивної діяльності поліції: перебуває; не перебуває;

Високий ступінь емоційних переживань специфічно впливає на характер пізнавальних процесів і на структуру свідомості суб'єкта. Цей вплив призводить до феномена «звуження» свідомості, що натомість робить діяльність суб'єкта однобічною та негнучкою. У психології відомий ряд емоційних ста-

нів, що характеризуються високою емоційною напругою. До них відносяться стан фізіологічного афекту (сильного душевного хвилювання), стрес, психічна напруженість та фрустрація [107, с. 485].

Визначальним, з психологічної точки зору, для констатації стану сильного душевного хвилювання є встановлення деструктивного впливу емоційного стану, в якому перебуває особа, на її свідомість, а отже, і на поведінку. Таким впливом безумовно характеризується афект. Проте глибина часткового звуження свідомості та порушення регуляції поведінки досягає того ж рівня, що і при афекті, якщо особа перебуває у таких емоційних станах, як стрес та фрустрація, тому за наявності лише таких, може бути встановлено стан сильного душевного хвилювання [1, с. 13].

Вважаємо, що особа злочинця, яка вчинила умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, характеризується суспільно-небезпечними діями чи бездіяльністю, що виявляються у віктимній поведінці потерпілого. Такими протиправними діями, як визначено законодавцем, є протизаконне насильство, систематичне знуцання чи тяжка образа. Ці дії є підставою виникнення стану сильного душевного хвилювання, мають протиправний характер, а також повинні бути спрямовані проти винного чи інших осіб.

КК України встановив, що суб'єктом умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання може бути фізична, осудна особа, яка досягла 14-ти років до вчинення злочину та перебувала під час вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виник унаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання чи тяжкої образи з боку потерпілого [132, с. 395].

Проте, згідно з дослідженнями А. В. Байлова, виникає потреба підвищення віку, з якого настає кримінальна відповідальність за умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, до шістнадцяти років, оскільки вченим доведено, що не в усіх випадках рівень розумового розвитку особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, дозволяє їй усвідомлювати суспільну небезпеку зазначених злочинів саме через стан сильного душевного хвилювання [13, с. 485].

А. М. Корягіна вважає, що особа злочинця, яка вчинила умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, не наділена негативними якостями. Вказаний злочин особи вчиняють унаслідок неправильної оцінки ситуації, котра склалася. Часто такі особи не залишають місця вчиненого ними злочину, намагаються надати потерпілому необхідну допомогу чи з'являються у правоохоронні органи з каяттям. Також після скоєння злочину в стані афекту, особою злочинця зазвичай обирається позитивна посткримінальна поведінка [109, с. 49].

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що особа злочинця посідає особливе місце серед елементів криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Особа вбивці у цій категорії злочинів – це фізична особа, що на момент вчинення кримінального правопорушення досягнула віку кримінальної відповідальності та заподіяла смерть особі внаслідок застосованого останньою протиправного насильства, тяжкої образи чи систематичного знуцання, що зумовило виникнення у вбивці стану сильного душевного хвилювання.

Проведене нами анкетування працівників, котрі брали участь у розслідуванні кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, засвідчило, що у 77,3% випадках потерпілий та убивця перебували у родинних зв'язках чи принаймні були знайомі один з одним (Додаток В). Схожі дані виявлено в результаті узагальнення слідчо-судової практики про умисні вбивства, вчинені в стані сильного душевного хвилювання. Під час дослідження було встановлено, що у 96,8 % випадків потерпілий та злочинець перед вчиненням злочину перебували у певних стосунках (родинних або були знайомі між собою) і лише у 3,2% випадків не знали один одного (Додаток Б). Це свідчить про те, що кореляція потерпілий–злочинець у ході розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, відіграє першочергову роль.

Залежно від ролі особи та виду поведінки злочинця та потерпілого С. А Шалгунова виділила чотири основні типи ситуацій у механізмі насильницьких злочинів: 1) «агресивно-захисний» (21%); 2) «спонтанно-ситуативний» (24%); 3) «планомірно-провокаційний» (6%); 4) «планомірно-спонтанний» (49%).

Погоджуючись із позицією дослідниці, пропонуємо на прикладі названої класифікації провести аналіз виникнення стану сильного душевного хвилювання у різних ситуаціях.

Так, С. А. Шалгунова вказує, що в ситуації «агресивно-захисного» типу протиправне насильство провокується та стимулюється поведінкою індивіда, який у кінцевому результаті стає жертвою. Дана ситуація завжди буде домінуючою під час вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, адже під час такого виду вбивства потерпілий сам провокує настання наслідків, шляхом застосування зі свого боку протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи. Всі ці три ознаки підпадають під даний тип ситуації.

У ситуації «спонтанно-ситуативного» типу поведінка жертви не мала провокаційного характеру і переважна більшість потерпілих не були знайомі із злочинцем [21, с. 384]. У даному випадку на нашу думку може мати місце така ознака як тяжка образа з боку жертви. Наприклад, у 2009 р. Шевченківським РС м. Чернівці за ст. 116 КК України чоловіка було засуджено за те, що внаслідок тяжкої образи вбив товариша свого брата, з яким до цього часу не був знайомий. Підозрюваний прийшов додому жертви, щоб той віддав гроші, які він був винен його братові. Увійшовши в помешкання, той спустив штани та став чіплятися до нього та пропонувати вступити у нетрадиційні сексуальні стосунки, на що останній відреагував негативно, взяв кухонного ножа і став умисно наносити потерпілому чисельні (не менше п'ятнадцяти) удари в ділянку тулуба [45]. Слід вказати, що для зазначеної ситуації може бути характерним розглянутий нами попередньо «зміщений афект», коли потерпілими від злочину, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, є не винуватці конфлікту, а інші особи, які не мають відношення до вчинення неправомірних або аморальних дій, тобто «треті особи».

У «планомірно-провокаційній» ситуації насильство було спровоковане поведінкою жертви і стало результатом конфлікту, що затягнувся. Так, поведінка жертви є нечесною, аморальною, агресивною з погляду злочинця і спонукає останнього відновити «статус кво», покарати «винного».

Характеризуючи вказаний вид поведінки злочинця та потерпілого доцільно зазначити наявність з боку останнього систематичного знуцання. Прикладом із судової практики є втрок Гоцанського РС Рівненської області, яким у 2010 році засуджено батька за вбивство сина в стані сильного душевного хвилювання, що виник унаслідок систематичного знуцання останнього. Син протягом тривалого терміну ніде не працював і систематично вживав спиртні напої, вимагав гроші у батька, при цьому тягав за волосся та наносив тілесні ушкодження. Так, одного дня, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вимагав від останнього гроші для придбання спиртного. Коли батько виходив із кухні з ножом у руці, син, звертаючись до нього, висловлював вимогу про гроші та намагався вчинити якісь дії щодо нього. Під впливом такого ставлення батько наніс один удар в ділянку грудей і одразу вийшов на вулицю. Лише наступного дня останній побачив, що син помер [41].

Для «планомірно-спонтанного» типу поведінка жертви не була провокаційною. Зазначений тип нетиповний для умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, адже досліджуваний вид кримінального правопорушення характеризується протипраною поведінкою щодо злочинця, яка полягала у вчиненні протиправних дій (систематичного знуцання, протипраного насильства чи тяжкої образи).

Серед класифікації елементів криміналістичної характеристики злочину майже усі вчені виділяють такий елемент як особа потерпілого [93, с. 12; 270, с. 12; 151, с. 27–28; 124, с. 46–56; 128, с. 274]. Щодо умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, то дослідження саме цього елемента має важливе значення у формуванні загальної картини вчинення злочину, а також допоможе слідчому правильно здійснити побудову версій, успішний пошук слідів та швидке, повне та неупереджене досудове розслідування вказаного виду кримінальних правопорушень.

У тлумачному словнику сучасної української мови «жертва» (при її багатозначності) має значення: «той, хто загинув від нещасного випадку, від руки ворога і т. ін.» [35, с. 274], а «потерпілий» (у знач. прикм.), вживається для характеристики «того, хто зазнав чогось тяжкого, неприємного, дістав фізичну або моральну травму» [35, с. 903].

Щодо кримінально-процесуального трактування цього поняття, то відповідно до ст. 55 КПК України «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода, і, у зв'язку з цим, вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства» [137].

Суттєвим є те, що у науці кримінального права матеріальне поняття «потерпілий» розглядається переважно з позицій його кримінально-процесуального визначення. Однак, така точка зору деякими вченими вважається хибною. Зокрема, В. Т. Дзюба звертає увагу, що такий підхід не узгоджується із завданнями КК України, положеннями Конституції України щодо охорони і захисту людини, суспільства, держави; матеріально-правового статусу потерпілого, обумовленого кримінально-правовими відносинами, породженими юридичними фактами, стадіями вчинення умисного злочину, кримінально-правовою шкодою, заподіяною умисним або необережним кримінально-правовим посяганням, вчинення злочину у співучасті або групового злочину тощо [62, с. 192–195].

Варто зазначити, що в юридичній літературі поняття «потерпілий», як категорія кримінально-правова, ототожнюється з категоріями «постраждалий», «жертва», тож за їх допомогою визначають кримінально-правові ознаки осіб: 1) яким заподіяно моральну, фізичну, майнову шкоду, або вони були поставлені в загрозу заподіяння такої шкоди; 2) яким заподіяно смерть (вбивство), спричинена смерть або загибель людей; 3) які зазнали посягання з боку неосудних або осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності; 4) яким заподіяно шкода правомірним вчинком (необхідна оборона, затримання злочинця) – жертви правового випадку [243, с. 167–168].

Українські науковці пропонують такі підходи до розуміння концепту «потерпілий»: 1) потерпілий є предметом злочинного

впливу, що полегшує з'ясування «механізму» завдання шкоди самому об'єкту, а також сприяє встановленню розміру і характеру наслідків суспільно-небезпечного діяння; 2) потерпілий – це матеріальний субстрат, а тому визначається як предмет злочину; 3) потерпілий – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), що знаходиться під охороною кримінального закону, блага, праву чи інтересу якого, злочином заподіюється шкода, або створюється загроза такої [240, с. 60].

Доречно зауважила О. М. Павлік, що потерпілий у віктимології – це частина узагальненого поняття «жертва злочину». Співвідносячи змістовне значення цих понять, слід констатувати, що поняття «жертва» включає в себе не тільки реальних потерпілих, але й потенційних, латентних, а також їх померлих рідних і близьких; осіб, яким шкода завдана безпосередньо чи опосередковано; осіб, яким завдана шкода злочином чи іншими протиправними діями; осіб, які офіційно визнані потерпілим [188, с. 120–121].

О. М. Джужа переконаний, що особа потерпілого – досить складний елемент, який змінює своє значення залежно від категорії злочину, виду злочинного посягання, наявності або відсутності зв'язків між потерпілим і злочинцем, психологічних особливостей потерпілого, його рольових функцій до і під час учинення злочину. Структура особи потерпілого включає три основні компоненти: а) соціально-демографічні якості; б) соціальні ролі особи, зокрема, сукупність видів її діяльності в системі суспільних відносин як громадянина або члена трудового колективу, сім'янина; в) морально-психологічна характеристика, що відображає ставлення особи до соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує [61, с. 13].

Так, Г. І. Чечель дає наступну класифікацію потерпілих від вбивств:

1. Невинна (ідеальна) жертва злочину – 41% від загального числа потерпілих по вивчених справах. Значна частина з них знаходилася в родинних стосунках з вбивцею. Переважна більшість засуджених за вбивство раніше були засуджені за злочини проти особи, не працювали, систематично зловживали алкогольними напоями, негідно поводитися і т. ін. Як вид-

но, вчинення злочину не було несподіванкою для оточуючих. Виявлення цього факту і своєчасне вживання ефективних заходів до винного сприяло б, на думку Г. І. Чечеля, попередженню вбивств.

2. Жертва, яка стала нею через свою поведінку, що характеризується негативними особистісними якостями – 33,4%. Переважно потерпілі характеризуються такими ж негативними особистісними якостями, як і вбивці.

3. Жертва, що при певних обставинах сама може стати злочинцем – 12,9%. Вивчення матеріалів досудового розслідування показало, що нерідко потерпілі й особи, які згодом вчинили проти них злочини, були знайомі, нерідко знаходилися в родинних або дружніх стосунках. Найчастіше, задовго до вчинення вбивства, між ними склалися конфліктні відносини, що переростали в сварки, а часом і в бійки, і жертвою вбивства міг стати кожен з них.

4. Жертва, що винятково тільки сама винна у вчиненому на неї посяганні, тобто така, яка одночасно є і злочинцем – 12,7%. У вказаних випадках можна стверджувати, що провина вбивці перебуває в безпосередній залежності від протиправної поведінки жертви злочину. У дану групу входять саме ті потерпілі, які перш ніж стати такими, самі вчинили злочин відносно майбутнього винного (образа, фізичне насильство, крадіжка та інше) [279, с. 169].

Таким чином, аналізуючи викладене, можемо констатувати, що система ознак, щодо особи потерпілого, має складну структуру та охоплює загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи та навчання, професія, фах, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки та стосунки, а також дані про його віктимність.

Нагадаємо, що відповідно до закону України про Кримінальну відповідальність, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання – це вбивство, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого [133, с. 64]. Отже, сильним душевним хвилюванням є раптовий емоційний процес, викликаний поведінкою потерпілого, що протікає швидко і бурхливо, та певною мірою здатність

особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Таким, що виник раптово, визнається стан сильного душевного хвилювання, процес виникнення і протікання якого характеризується неочікуваністю, миттєвістю, бурхливістю, швидкоплинністю [179, с. 273].

Погоджуємося із думкою Д. В. Рівмана про те, що жертва є елементом передкримінальної та безпосередньо кримінальної ситуації. Від неї часто залежить, у якій ситуації опиниться злочинець. Часто жертва стає співавтором чи автором провокаційних ситуацій. Нерідко в механізмі злочину ролі злочинця та жертви переплітаються так тісно, що різниця між ними стає досить відносною, оскільки лише випадок вирішує, хто стане потерпілим, а хто – злочинцем. Крім того, ці ролі можуть змінюватися та бути притаманними одночасно одній людині [224, с. 45].

Характеристику особи потерпілого внаслідок умисного вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, досліджував А.В. Байлов. Провівши аналіз матеріалів 132 кримінальних справ цієї категорії злочинів, вчений встановив: якщо винний учиняє посягання в незвичайних умовах конфліктної ситуації і в стані сильного душевного хвилювання, його дії нібито вимушені, а дії ж потерпілого, навпаки, протікають у відносно спокійній обстановці, що не перешкоджає його вільному волевиявленню й тому мають зловмисний і провокаційний характер [13, с. 9]. Також, вчений дійшов висновку, що потерпілим, внаслідок вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, може бути лише особа, яка має рівень розумового розвитку, що дозволяє повною мірою усвідомлювати соціальну значущість і протиправність вчинюваного нею діяння. Вирішується це питання в кожному конкретному випадку окремо, шляхом використання спеціальних методів, які застосовуються у дитячій психології та психіатрії [13, с. 9].

У правовій науці досить гостро постає питання про так званий «зміщений афект»: коли потерпілими від злочину, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, є не винуватці конфлікту, а інші особи, які не мають відношення до вчинення неправомірних або аморальних дій, тобто «треті особи». У юридичній літературі теж висловлюється думка про те,

що злочин, вчинений під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями, може бути спрямований і проти «третіх осіб», які випадково опинилися на місці події або втрутилися в її хід [2, с. 113].

Розглядаючи питання «зміщеного афекту», слід звернути увагу на випадки, коли особа «сумлінно помиляється у потерпілому». У такому разі не можна не погодитись з позицією Б. В. Сідорова, який вважає, що обставина, яка пом'якшує покарання, буде мати місце і в тому випадку, коли потерпілий не вчиняє неправомірних або аморальних дій, але винний, виходячи із обставин, що склалися, впевнено переконаний, що саме ця особа вчинила відповідні дії. Наприклад, дружина повертається додому після роботи і розповідає чоловікові, що на пустирі поблизу їхнього будинку, її згвалтували. Розповідь дружини викликає у чоловіка стан сильного душевного хвилювання, він бере ніж і одразу біжить на місце події, де вбиває чоловіка, який там знаходиться. Більше на місці події та навколо нього нікого не було [244, с. 60–62]. Таким чином, узагальнюючи описане, можна зробити висновок: оскільки особа у стані сильного душевного хвилювання не може повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними, то у такому стані, якщо він був зумовлений неправомірними або аморальними діями, вона може завдати шкоди й іншим особам, які не причетні до вчинення цих діянь.

Досліджуючи характеристику жертв тяжких насильницьких злочинів, О. Ю. Юрченко, дійшла висновку, що вони є дуже подібними до відповідних характеристик злочинця. Переважна більшість потерпілих – це чоловіки. Потерпілі-жінки становлять приблизно 20%. Найчастіше зазнають шкоди від злочинних дій чоловіки у віці від 26 до 46 років – 67%. Аналогічно, як і злочинці, близько 80% потерпілих мають базову вищу та професійно-технічну освіту, але відсоток осіб з повною вищою освітою серед жертв тяжких насильницьких злочинів дещо вищий, ніж у злочинців – 5,8%. Понад 40% потерпілих ніде не працюють або не вчаться, решта зайнята, головним чином, у виробничій або сільськогосподарській сферах. Сімейний стан потерпілих майже ідентичний сімейним стосункам злочинців – (приблизно 60% потерпілих перебувають у шлюбі). Дані,

що наводить науковець у своєму дослідженні, демонструють, що у понад 60% справ, злочини були вчинені після вживання жертвою алкоголю разом зі злочинцем. 10% потерпілих страждають хронічним алкоголізмом, 69% зловживають спиртними напоями. Морально-психологічні якості жертв тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я дуже схожі з аналогічними характеристиками злочинців. Половина з них характеризується агресивністю, підвищеною вразливістю, конфліктністю, деспотизмом та мінливістю настрою. Різні психічні аномалії виявлено в 9,9% випадків. Показовим є факт, що, на відміну від злочинців, переважна більшість жертв (близько 90%) раніше не мала судимості і не притягалася до адміністративної відповідальності [306, с. 8–9].

Щодо результатів узагальнення слідчо-судової практики, проведеного під час нашого дослідження, то переважно потерпілими внаслідок умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання були чоловіки – 84,8% (відповідно жінки – 15,2%). Вік жертви становив 18–29 років – 12,1%, 30–39 років – 36,3%, 40–59 років – 40,9%, понад 60 років – 10,7%. З яких 59,1% не працюють, решта – 40,1%, є працівниками у різних сферах виробництва (сільське господарство, металургія, видобування корисних копалин і т. д.) – 51,1%. Значна частка жертв (56,1 %) притягалися у минулому до кримінальної відповідальності. Важливим є також те, що в момент вчинення злочину, потерпілий перебував в стані алкогольного сп'яніння – 60,6%, наркотичного – 3,0% і лише у 36,4% перебував тверезим (Додаток Б).

У підсумку, можна стверджувати, що особою потерпілою, внаслідок умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є фізична особа, якій унаслідок своїх неправомірних та антиморальних дій, що характеризуються протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою щодо особи злочинця, було заподіяно смерть, а також фізична особа, яка внаслідок помилки винного, що перебуває під впливом сильного душевного хвилювання, випадково опинилася в ситуації чи втрутилася в її перебіг, заподіяно смерть.

Отже, особа потерпілого та особа злочинця є центральними елементами криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Їхні ролі переплітаються настільки, що один суб'єкт поводить себе агресивно із позиції «нападника», переходить на позицію «потерпілого», а суб'єкт, який зазнав знущань, образ, насильства із позиції «потерпілого» переходить на позицію «нападника». Таким чином, з'ясування типів поведінки як одних, так й інших є невід'ємною частиною нашого дослідження.

1.2.2. Обстановка, місце та час вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання

Кожен злочин відбувається у певних умовах та обстановці. Поняття обстановки злочину має важливе наукове і практичне значення, тому що воно дозволяє визначити закономірності механізму вказаного виду злочинів, входить до предмету доказування та впливає на подальшу організацію досудового розслідування.

Згідно з даними проведеного нами опитування слідчих, оперативних та прокурорських працівників, що брали безпосередню участь у розслідуванні умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, 54,5% опитаних виділили обстановку як самостійний елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (Додаток В). Тому одним із завдань нашого дослідження є з'ясування власне обстановки умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, та значення цього елемента криміналістичної характеристики для процесу розслідування даного виду кримінального правопорушення.

Обстановка злочину була предметом вивчення різних наукових галузей кримінального циклу. Зокрема, в кримінальному праві обстановка вчинення злочину визначається як ознака об'єктивної сторони злочину. На думку В. М. Кудрявцева, місце, час та обстановка вчинення злочину – це сукупність конкретних умов, в яких здійснюється злочинна дія (бездіяльність), розвивається об'єктивна сторона і настає злочинний результат [142, с. 22].

Під обстановкою вчинення злочину в криміналістичному аспекті вчені розуміють систему різного типу взаємопов'язаних між собою до й у момент вчинення злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними та інші чинники об'єктивної реальності, які визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину. Загалом, обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників [128, с. 277]. Вона значною мірою визначає та коригує спосіб вчинення злочину, в ній виявляються окремі важливі риси особи злочинця, який формує (повністю або частково) вказану обстановку, більшою чи меншою мірою пристосовується до неї або використовує її без будь-якого пристосовування, а іноді навіть без врахування її особливостей [310, с. 33]. Однак однозначного підходу до визначення обстановки вчинення злочину в літературі немає. О. Ш. Якупов зазначає, що обстановка – це ті конкретні й специфічні об'єктивні умови, в яких відбувається суспільно небезпечне посягання [312, с. 96]. Г. А. Крігер вважає, що вона – одна з умов, що використовується винним для досягнення своєї мети, або є таким збігом подій і обставин, які свідчать як про більшу, так і меншу суспільну небезпеку злочину і злочинця [118, с. 121]. В. М. Кудрявцев характеризує обстановку як місце, час та інші конкретні умови вчинення злочину, загально-історичну та соціально-політичну обстановку, конкретні умови життя і діяльності [142, с. 22–23]. Ф. Г. Бурчак і Є. Ф. Фесенко пояснюють її як сукупність передбачених законом обставин, які є зовнішнім оточенням злочинного діяння та характеризується присутністю людей або певних подій [30, с. 134]. М. І. Загородніков і О. В. Наумов відносять до неї ті об'єктивні умови, в яких вчинювався злочин [74, с. 55].

На думку М. П. Яблокова, елементи обстановки вчинення злочину залишають різного типу сліди-наслідки, за якими можна отримати наступні дані: які з відмічених факторів безпосередньо передували злочину, супроводжували його, якою була їх взаємодія, зміст і характер впливу на вчинене діяння;

що в обстановці досліджуваного об'єкта було спеціально підготовлено злочинцем, а що не залежало від нього; як в цілому фактичне становище, що склалось до і в момент вчинення злочину було використано із злочинною метою, зокрема, у виборі способу вчинення злочину; що в даній обстановці сприяло і перешкоджало підготовці, вчиненню і прихованню слідів злочину, і як це враховувалось злочинцем; які фактори незвичних (нетипових) якостей проявились в ситуації, що склалась, і який вплив вони здійснили на вчинення злочину; хто міг створити чи скористатись ситуацією, що об'єктивно склалась для вчинення злочину тощо [310, с. 18–19].

У криміналістичній літературі співіснують два поняття «обстановка місця злочину» та «обстановка злочину». В. А. Динту вважає, що ототожнення понять «обстановка місця злочину» і «обстановка злочину» призводить до звуження змісту останнього, і, як наслідок, некоректного сприйняття його сутності. Також, згідно з думкою зазначеного автора, слід розрізняти поняття «обстановка вчинення злочину» та «обстановка злочину» як частину та ціле, оскільки обстановка злочину включає обстановку, у якій готувався злочин, у якій він вчинявся та в якій приховувався результат його реалізації. Таким чином, на думку автора, поняття «обстановка вчинення злочину» за змістом є вужчим, ніж поняття «обстановка злочину», і є складовою останнього [63, с. 8].

Погоджуємося із твердженням науковця та вважаємо, що в криміналістичній характеристиці умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, слід оперувати поняттям «обстановка злочину», що буде охоплювати поняття і обстановки місця вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, і обстановки його приховування.

Структуру обстановки злочину становлять матеріальні, мікро-соціальні та морально-психологічні елементи середовища, що у своїй сукупності утворюють систему взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів. Так, матеріальне середовище – це сукупність пов'язаних між собою об'єктів, явищ і процесів матеріального світу, в яких вчинялися дії з підготовки, реалізації та подальшого приховування злочину у певній системі просторово-часової координати. Мікросоціальне середовище –

це мікросистеми, що є безпосереднім соціальним оточенням кримінального правопорушення на стадії його готування, вчинення та приховування. Мікропсихологічне середовище – це сукупність психологічних та моральних станів, настроїв, стосунків між людьми та особою злочинця у період підготовки, реалізації та приховування злочину [63, с. 13].

Що стосується обстановки умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, то, на думку М. В. Лисака, вона є обов'язковою умовою розглянутого діяння та полягає у неправомірній поведінці потерпілого – це насильство, тяжка образа, знущання чи інші протизаконні дії, якщо вони спричинили або могли спричинити тяжкі наслідки для винного або його близьких. Автор доходить висновку, що насильство є найпоширенішою причиною, що викликає афект у винного. Насильство може виразитися у ляпасі, ударі по обличчю незначної сили, але може проявитися і в заподіянні легких з розладом здоров'я, менш тяжких і, навіть тяжких, тілесних ушкодженнях. Насильство може бути як фізичним, так і психічним [156, с. 61–93].

Ми погоджуємося із висловлюванням вказаного вченого та вважаємо, що думка російського науковця адаптована до законодавства сусідньої держави. Нашим завданням є дослідження детермінантів виникнення стану сильного душевного хвилювання з позиції вітчизняного законодавства, які будуть утворювати обстановку вчинення досліджуваного нами виду кримінального правопорушення.

Так, з інтерпретації ст. 116 КК України випливає, що умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання – це вбивство, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого. Під поняттям насильства варто розуміти фізичний вплив на організм потерпілого, який полягає у нанесенні удару, позбавленні або обмеженні особистої свободи, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи навіть смерть [174, с. 73–74].

У юридичній літературі побутує думка, за якою більшість вчених розрізняє насильство двох видів: фізичне та психічне, яке і знайшло своє відображення у постановах Пленуму ВС

України [214, с. 41], де також роз'яснюється, що фізичне насильство може виражатися у заподіянні тілесних ушкоджень або побоїв, незаконному позбавленні волі тощо, а психічне – у погрозі завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди.

Вчений А. В. Байлов під поняттям фізичного насильства розуміє будь-який фізичний вплив на людину, який може спричинити біль, тілесні ушкодження або смерть. До такого насильства можна віднести: побої, заподіяння тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі, вбивство, викрадення людини, згвалтування, тощо. Під психічним насильством він розуміє вчинений у будь-якій формі поза (або проти) волі та свідомості потерпілого протиправний психічний вплив на нього. Вплив може охоплювати такі погрози: завдати фізичної шкоди (вбивством, тілесним ушкодженням тощо), заподіяти майнову шкоду (знищенням або пошкодженням майна), завдати моральної шкоди (поширення відомостей, що ганьблять особу або її родичів та ін.). Також вчений вказує на ознаку протизаконності, ототожнюючи її з поняттям «насильства»: на думку автора поняття «насильство» вже включає у себе протизаконність [13, с. 10].

Розглянемо наступний детермінант виникнення стану сильного душевного хвилювання – систематичне знуцання.

У тлумачному словнику української мови термін «знуцання» означає: заподіювати муки, страждання будь-кому; саркастично висміювати будь-що, глузувати з когось, чогось; ображати, а також вчиняти образливі дії; непристойна поведінка у ставленні до будь-кого або будь-чого [35, с. 380].

В. І. Селіверстов і В. І. Шмаров відзначають, що під знуцанням слід розуміти заподіяння потерпілому моральних, психічних страждань, які принижують його людську гідність [99, с. 128]. С. В. Бородін зазначає, що знуцання – це найчастіше ті ж насильницькі дії, що можуть характеризуватися цинізмом, але тривають деякий час. Хоча вчений і не заперечує, що знуцання може виявлятися й у психічному тиску, у погрозах розправи або оголошенні яких-небудь існуючих або вигаданих відомостей, що компрометують винного або інших осіб, доля яких йому не байдужа [25, с. 185].

Слід погодитися із авторами науково-практичного коментаря КК України, які визначають систематичне знуцання як

особливо цинічне глузування, тривале кепкування над особою, образу дією чи словом, що мають багаторазовий (три і більше) характер [179, с. 273].

Л. А. Остапенко розмежує категорії «протизаконне насильство» та «систематичне знущання», зазначаючи, що при систематичному знущанні у винної особи відбувається процес поступового накопичення негативних емоцій, який завершується несподіваною для самого винуватого у вбивстві розрядкою. У такій ситуації психічна напруга у винного повільно накопичується і, коли «терпець уривається», виникає сильне душевне хвилювання, яке призводить до вчинення вбивства. Щодо протизаконного насильства, яке викликає стан сильного душевного хвилювання, то науковець вважає, що це відносно одночасна (одномоментна) дія особи, що наділена великою силою впливу на психіку винуватця, і відповідна реакція останнього, яка виражається у спричиненні смерті потерпілій особі [187, с. 5].

Третьою і останньою обставиною, що впливає на виникнення стану сильного душевного хвилювання у особи є тяжка образа з боку потерпілого.

П. С. Матишевський, Г. В. Андрусів, П. П. Лихова та П. П. Андрушко під образою розуміють приниження честі та гідності особи [131, с. 120]. Російські автори В. І. Радченко та А. С. Міхліна пропонують під тяжкою образою розуміти випадки глибокого приниження гідності особи [99, с. 225]. На думку І. Я. Козаченко, тяжка образа, як правило, виражається виключно цинічним приниженням честі та гідності особи. С. В. Бородін вважає, що визначення тяжкої образи набагато складніше, ніж визначення поняття насильства і знущання. На його думку, образа може бути визнана тяжкою лише при умові, якщо вона характеризується критичним цинізмом, приниженням честі і гідності чи виражена інакше, але фактично рівносильна за своєю вагою психічному насильству [25, с. 194–195]. Російський вчений А. М. Красіков стверджує, що тяжкість образи повинна тлумачитись, опираючись на здатність суб'єкта сприймати подію злочину [115, с. 112].

О. М. Мурзінов вважає, що у вирішенні питання про тяжкість образи необхідно брати до уваги не стільки об'єктивні її

властивості, скільки ступінь її впливу на людину, здатність викликати у неї стан сильного душевного хвилювання. Ступінь же цього впливу залежить передусім від суб'єктивних властивостей конкретної особи, а не від об'єктивних властивостей образи. Честь і гідність – поняття дуже індивідуальні, нерозривно пов'язані з особливостями носіїв цих властивостей. Одні і ті ж слова та дії можуть неоднаково сприйматися різними людьми. В одному випадку вони здатні глибоко вразити людину, а в іншому – розглядаються як нормальна форма спілкування [173, с. 44].

Українські ж законодавці вважають, що особливо грубе приниження честі й гідності людини можна вважати достатньою причиною для виникнення афекту. У даному випадку важливе значення має ступінь тяжкості образи. До тяжкої образи слід відносити виражену непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб [216].

Таким чином, обстановка умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання – це конкретні об'єктивно-предметні умови (мікро-соціального, матеріального та морально-психологічного середовища), що виявляються у віктимній поведінці потерпілого. Вона виявляється в його протиправних діях – у протизаконному насильстві, систематичному знущанні чи в тяжкій образі.

Враховуючи, що діяльність особи злочинця та особи потерпілого протікають завжди у визначеному місці та у певний проміжок часу, вважаємо останні два елементи криміналістичної характеристики обов'язковими для криміналістичної характеристики досліджуваного нами виду кримінального правопорушення. У вітчизняній науковій літературі дослідження проблем визначення місця і часу як елементів криміналістичної характеристики злочину, зокрема умисного вбивства у стані сильного душевного хвилювання, ще не набули ґрунтовного та комплексного характеру. У зв'язку з цим це питання потребує додаткового дослідження.

Місце вчинення злочину у правовій науці розглядають з точки зору дії кримінального закону в просторі, а також як

ознаку об'єктивної сторони; певну територію, на якій вчиняється злочин; певну територію або інше місце, де відбувається суспільно-небезпечне діяння і настають його суспільно-небезпечні наслідки; певну територію, де було почато і закінчено діяння або настав злочинний результат [160, с. 198; 305, с. 11].

Криміналістична наука виділяє поняття місце злочину та місце події. Так, місцем злочину є місце безпосереднього вчинення злочинного наміру, що спричинило певні матеріальні зміни. Місце події – це певна територія або приміщення, в межах яких відбулася сама подія злочину або виявлено її наслідки. Щодо одного злочину може існувати кілька місць подій. Місце виявлення ознак злочину часто не збігається з місцем його вчинення [128, с. 161]

Результати дослідження О. Ю. Юрченко свідчать, що переважна більшість тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи, вчиняються за місцем проживання злочинців чи потерпілих або за місцем їх спільного проживання і проведення часу. На думку дослідниці, це зумовлено тим, що злочинна ситуація розвивається в мікросередовищі осіб, які постійно спілкуються і взаємодіють. Характерно, що саме у квартирах і приватних будинках громадян, що були знайомі раніше, або родичів і відбувається найбільша кількість злочинів досліджуваного виду (79,4 %), тоді, як в інших місцях в ситуації випадкового знайомства або тоді коли злочинець і потерпілий не були знайомі взагалі, їх вчиняється значно менше – (20,6%) [306, с. 7–8].

Щодо часу вчинення злочину, то на законодавчому рівні це прописано у ч. 3 ст. 4 КК України, де час вчинення злочину визначається як час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності [133, с. 5].

Згідно з даними дослідження О. Ю. Юрченко щодо часу вчинення тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи, більшість аналізованих злочинів припадає на вечірній та нічний час доби – 80,6%. У ранкові години вчиняється значно менше злочинів цієї категорії – приблизно 19,4%. Пояснює науковець це тим, що злочини передусім відбуваються в процесі вживання спиртних напоїв після закінчення роботи. Але досить великий відсоток вчинення злочинів удень

свідчить про те, що багато зі злочинців та їхніх жертв не зайняті роботою або навчанням [306, с. 8].

Час досліджуваного нами кримінального правопорушення позначає період, протягом якого вбивця, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, реалізуючи умисел на протиправне позбавлення життя потерпілого, вчинив йому певні дії, внаслідок яких настала смерть останнього.

Проводячи аналіз слідчо-судової практики щодо кримінальних проваджень про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, встановлено, що у 83,4% випадків місцем його вчинення були закриті місця (квартира, будинок, підвал, допоміжні приміщення, присадибна ділянка, кафе та ін.), і лише у 16,6% випадків вбивство вчинялося на вулиці (Додаток В).

Отже, місцем умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання є територія перебування, де особа злочинця, внаслідок раптової появи специфічного емоційного стану, що значно знижує його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними, реалізувала свій умисел, спрямований на протиправне позбавлення життя потерпілого, зазнавши до цього протиправного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку останнього.

Для вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання типовим місцем та часом вчинення кримінального правопорушення, зазвичай, є місце та час зустрічі особи потерпілого та злочинця, безпосередньо в той час, коли виник стан сильного душевного хвилювання, найчастіше – місце пов'язане з житлом злочинця або його жертви, з місцем проведення вільного часу, зі шляхами пересування потерпілого на роботу, до місця відпочинку, до рідних, знайомих. Дані про час у кожному випадку розслідування мають встановлюватися в межах доби або годин, а іноді й хвилин. Із загальних властивостей часу (точніше часових відношень у матеріальних системах) слід зазначити його нерозривний зв'язок з простором, діями і взаємодією осіб та предметів, а також його характеристики, такі, як подовженість, незворотність тощо.

Таким чином, місце та час вчинення злочину індивідуалізують і конкретизують діяння. Відомості про місце вчинення

злочину дозволяють висловити судження про ймовірних свідків події, обставини, що сприяли його вчиненню. Встановлення часу злочину допомагає перевірити причетність підозрюваного до вчинення ним кримінального правопорушення.

1.2.3. Спосіб вчинення, знаряддя та слідова картина умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання

Важливими елементами криміналістичної характеристики злочинів є спосіб вчинення злочину та знаряддя, що використовуються при цьому, тому що вони – один з основних слідуютьорюючих елементів криміналістичної характеристики будь-якого виду злочину, та виступають своєрідним «ключем» до розкриття кримінальних правопорушень.

У криміналістичній літературі існують різні погляди на поняття «спосіб вчинення злочину». Видатний вчений-криміналіст Р. С. Белкін вважає, що спосіб вчинення злочину – це система дій з підготовки, вчинення та приховання злочину, визначених умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості [17, с. 267]. На думку М. І. Скригонюка, спосіб вчинення злочину – це обумовлений суб'єктивними та об'єктивними факторами комплекс дій суб'єкта щодо готування, вчинення і приховування злочину [250, с. 472]. М. В. Салтевський спосіб вчинення злочину визначив, як спосіб дії суб'єкта, який використовується ним для досягнення поставленої мети [232, с. 151].

Загалом, слушною є думка А. О. Шульги, який зазначає: якщо спосіб вчинення злочину уявити у вигляді певної системи, то це є сукупність, яка об'єктивно та суб'єктивно обумовлює поведінку суб'єкта до, під час і після скоєння ним злочину [299, с. 18].

Спосіб вчинення злочину є центральною ланкою криміналістичної характеристики. На підтвердження цього В. Г. Танасевич та В. О. Образцов притримуються думки, що «всі інші елементи криміналістичної характеристики злочину, незважаючи на їхню самостійність, перебувають у більшій чи меншій, безпосередній або непрямій залежності від нього» [260, с. 99–100]. Це пов'язано з тим, що спосіб вчинення злочину за

допомогою характерних особливостей, слідів, які він залишає у матеріальній обстановці, відображає саму суть злочинного акту, а також характер злочинця, його мотиви і цілі, що натомисть, сприяє встановленню особи злочинця та надає можливість отримання доказової інформації під час розслідування. Ще Б. М. Шавер підкреслював, що «методика розслідування окремих видів злочинів завжди визначається методами вчинення злочинів. При опрацюванні питань окремої методики завжди доводиться просуватися від методу вчинення злочину до методу його розкриття» [285, с. 46].

Професор В. О. Коновалова вважає, що спосіб скоєння злочину є одним з визначальних положень криміналістичної характеристики. Його змістова структура включає етапи приготування, вчинення та приховання злочину [105, с. 6–7].

Характерним для умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання є відсутність способу готування, адже емоційний процес, який формує у особи злочинця умисел вчинити умисне вбивство, характеризується швидкоплинністю та раптовістю. Внаслідок цього стану, злочинець, може позбавити людину життя, шляхом побиття руками або ногами, шляхом удушення, з використанням вогнепальної чи холодної зброї, а також іншими способами. Інформацію про спосіб вчинення вбивства надає експерт, що проводить судово-медичну експертизу трупа. Він може встановити, як було нанесено поранення або удар (з якої сторони, під яким кутом, яким предметом); якщо це вогнепальне поранення, то з якої відстані стріляв злочинець, який калібр зброї він використовував, у якому положенні перебував потерпілий під час вбивства. Спосіб вбивства може вказати на стать злочинця, його фізичну чинність, спеціальні навички, можливий рід занять, військовий або інший досвід, уміння володіти певними видами зброї.

До способів приховання досліджуваного нами виду вбивств відносяться дії злочинця, пов'язані із знищенням або прихованням трупа або його частин, переміщенням трупа з місця вбивства в інше місце; розчленуванням й спотворюванням трупа; прихованням знарядь убивства, одягу й взуття вбивці, речей, які належали потерпілому; знищенням слідів на місці вбивства; інсценуванням вбивства під самогубство,

нешасний випадок, несподівану смерть, що настала природним шляхом. Спосіб приховання вбивства також може вказувати на зв'язок злочинця й потерпілого.

Щодо показників, отриманих під час аналізу судової практики, то приховування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, відбувалося у 36,4 % випадках. Серед них найчастішими були випадки розчленування та приховання трупа, зняття вчинення вбивства, знищення речових доказів та підпал (Додаток Б).

Згідно з дослідженнями О. Ю. Юрченко при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні, майже завжди мало місце застосування фізичного насильства. Найчастіше (у 78,8 % випадках) зустрічалося побиття – заподіяння побоїв руками й ногами, а також застосування господарсько-побутових предметів (кухонного ножа, сокири, молотка та ін.), що свідчить про ситуативний, заздалегідь не спланований намір злочину, зняттям для якого стає перший придатний для цього предмет [306, с. 7–8].

Провівши аналіз слідчо-судової практики, встановлено, що типовими зняттями вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання є предмети, які випадково опинилися «під рукою» у злочинця. Такими є предмети, підібрані на місці вчинення вбивства, чи неподалік нього, а також предмети, що мав при собі останній. Найбільш часто під час вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання злочинці використовували: засоби господарського призначення (молоток, сокира, лопата, мотика і т. ін.) у 27,2% випадків; палиця, камінь, труба, табурет і т. ін. – 24,2%; кухонний ніж – 21,2%; удари руками та ногами – 15,2%; вогнепальна зброя – 3%; інше – 9,2% (Додаток Б).

Слушним є визначення професора В. О. Коновалової про те, що спосіб вчинення будь-якого злочину завжди знаходить своє відображення і у слідах злочину, тобто корелюється зі слідовою картиною [105, с. 7]. Власне слідова картина посідає чільне місце у структурі криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, адже є, по суті, відправною точкою розслідування й у багатьох випадках визначає організацію та планування розслідування злочинів.

Більшість вчених відносять слідову картину до елементів криміналістичної характеристики злочину та розглядають її з позиції матеріальної обстановки місця злочину. Зокрема, М. В. Салтевський вважає, що слідова картина конкретного злочину – це матеріальна й ідеальна слідова обстановка, яка відображає та зберігає різноманітну інформацію про конкретну подію злочину та особу, яка його вчинила [232, с. 148–151].

В. О. Коновалова зазначає, що слідова картина злочину є новим елементом криміналістичної характеристики і становить комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення, оскільки поведінка особи завжди відображається в навколишньому середовищі у вигляді особистого сліду, який не менш цікавий для вивчення, ніж слід пальця руки. Але, на відміну від сліду пальця його руки, слід поведінки завжди є на місці події та несе набагато більший обсяг криміналістично значущої інформації про особу злочинця [105, с. 25]. В. Ю. Шепітько зауважує, що аналіз окремих слідів на місці події і будь-яких змін в обстановці під час учинення злочину дає змогу висунути версії щодо його вчинення групою осіб або однією особою. Про груповий характер учинення злочину може свідчити кількість, характер, локалізація слідів [288, с. 29].

Н. Ш. Хазієв зазначив, що при дослідженні слідів на місці події є можливість встановити низку ознак про потерпілого та злочинця, механізм взаємодії злочинця і потерпілого зі знаряддями та перешкодами, описати дії, безпосередньо пов'язані з вчиненням злочину, що при згрупуванні слідів, які залишені на місці злочину, дасть змогу використати їх для складання комплексної криміналістичної інформації щодо особи злочинця [271, с. 7].

У виданні «Настільна книга слідчого», підготовленій за редакцією В. Я. Тація, М. І. Панова, В. Ю. Шепітька, В. О. Коновалової, у структурі криміналістичної характеристики злочинів розглядається такий елемент як «типові сліди злочину», що охоплює будь-які зміни середовища, які виникли у результаті вчинення злочину. Сліди злочину охоплюють: а) зміни в речовій обстановці; б) сліди-відображення (сліди рук,

ніг, транспорту, інструментів тощо); в) предмети-речові докази; г) ідеальні сліди (сліди пам'яті людини); д) запахові сліди і сліди-мікрочастинки [177, с. 194].

В. П. Бахін пов'язує слідоутворення з однією із основних властивостей природи (матерії): відбиттям конкретного явища (події) у взаємоповязаних об'єктах навколишнього середовища, що є основою встановлення (відновлення) картини події злочину [22, с. 16–17].

М. В. Салтевський при дослідженні питань криміналістичного слідознавства, класифікації слідів та інших аспектів цієї проблематики зазначив, що будь-який злочин є взаємодією, що спричиняє утворення матеріальних та ідеальних відображень, які називаються слідами злочину. Сліди злочину – результат відображення минулогоз позиції сьогодення. Це ідеальні й матеріальні відображення, що є джерелами відомостей, інформації для пізнання події злочину [232, с. 85].

До слідів злочину (у широкому розумінні) й інших джерел доказів, що характеризують обставини вчинення злочину та злочинця, у криміналістичній характеристиці належать: а) зміни в матеріальній обстановці місця події, що відображають дії злочинця, потерпілого та інших осіб, дії знарядь, засобів та механізмів, що перебувають у зміненому щодо початкового стану, місцезнаходження, стан і структуру різних об'єктів, що становлять матеріальне середовище, у якому вчинено злочин; б) сліди-відображення (сліди рук, ніг, інструментів та ін.; в) предмети – речові докази, серед них документи, речовини та мікрочастинки. При цьому слідами вважають будь-які зміни в навколишньому середовищі у зв'язку із вчиненням злочину. Ці зміни можуть виявлятися в переміщенні предметів чи речовин, відсутності або наявності їх у певному місці, втраті або набутті ними тих чи інших властивостей тощо. Тому слідами вважають: а) матеріальні предмети або їх частини – труп, знаряддя зламу, недопалки, рідини, плями крові, зернини, частинки будь-якої речовини тощо; б) матеріальні копії – сліди пальців, взуття, розрубу, розтину тощо. Слідами в широкому значенні є й ідеальні відображення – сліди пам'яті (уявні образи) [230, с. 141].

Система матеріальних та ідеальних слідів, що перебуває в закономірній залежності від інших елементів криміналістич-

ної характеристики злочину, у науці отримала назву «слідова картина».

Під типовою слідовою картиною вбивств, слід розуміти сукупність логічно взаємопов'язаних слідів, що відображають як сам механізм злочину, так і дії його учасників. Поряд із матеріальними слідами доповненням до слідової картини можуть бути ідеальні сліди [110, с. 18].

На нашу думку, слідова картина умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання є сукупністю відомостей про сліди злочину (матеріальні та ідеальні), дослідження яких у подальшому дає змогу встановити обставини події (місце, час, спосіб вбивства, осіб, що його вчинили, можливих свідків чи очевидців тощо).

У криміналістиці сліди класифікують за різними критеріями, зокрема за механізмом слідоутворення, джерелом походження та іншими ознаками. Найбільш вдалою, на нашу думку, є класифікація, наведена М. В. Костенко, яка пропонує систематизувати сліди вбивства за належністю на два види – сліди злочину і сліди злочинця. Така класифікація, на думку дослідниці, дозволяє відразу ж встановлювати зв'язок або з конкретною причетною до розслідуваного вбивства особою або з колом осіб, серед яких може знаходитися така особа [110, с. 18]. Проте, на нашу думку, наведену класифікацію слід доповнити ще однією категорією слідів – сліди потерпілого.

Досі у криміналістиці не розроблялась класифікація слідів умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Отже, на нашу думку, сліди досліджуваного нами виду кримінального правопорушення, можна розділити на групи, опираючись на загальноприйнятту у криміналістичній науці систему критеріїв та з урахуванням особливостей стану особи злочинця, способу вчинення та інших суттєвих ознак. Особливістю вбивств в стані сильного душевного хвилювання є те, що етапи їх вчинення не охоплюють готування до злочину, тому відповідний комплекс слідів відображається за результатами вчинення та приховання злочинів досліджуваної категорії. Проте і в цьому контексті слід зауважити, що останній етап вчинення вбивства в стані сильного душевного хвилювання, а саме етап приховання слідів

злочину, характеризується традиційним для злочинів проти життя та здоров'я комплексом слідів.

Таким чином, до класифікації слідів умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання зараховують:

1) Сліди на місцевості:

– Сліди на місці злочину та поза місцем його вчинення (біологічні: кров, слина, сперма; трасологічні; залишки речовин та матеріалів; дактилоскопічні: відбитки рук, ніг тощо)

2) Сліди на знаряддях вчинення (залишки біологічного характеру: кров, слина; дактилоскопічні: відбитки рук тощо)

3) Сліди на особі:

– Сліди на особі злочинця, сліди на особі потерпілого (тілесні ушкодження: подряпини, синці, ссадна, переломи; біологічні: сліди крові, слини тощо).

Підсумовуючи, слід зазначити, що розслідування злочинів проти життя, у тому числі проваджень про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, здійснюється «від слідів злочину до з'ясування обставин його вчинення, встановленню злочинця та його дій» [104, с. 16]. Будь-які сліди, виявлені на місці злочину за допомогою криміналістичних прийомів та засобів, дозволяють сформулювати уявлення про сутність події, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особисті характеристики, що можуть свідчити про наявність у нього специфічного емоційного стану в момент вчинення протиправних дій, а також дій потерпілого, що зумовили виникнення цього стану.

Висновки до розділу 1

Узагальнення дослідження наукових поглядів щодо умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, у структурі видової методики розслідування умисних вбивств, визначення криміналістичної характеристики та основних її елементів зазначеного виду кримінального, дозволяє зробити такі висновки:

1. Стан сильного душевного хвилювання як наукова категорія досліджувався багатьма вченими з позиції кримінального права, кримінології, юридичної психології та інших наук,

про що свідчать численні монографічні праці українських та зарубіжних вчених. Щодо методики розслідування умисних вбивств загалом, то вченими достатньо опрацьовані особливості методики розслідування вбивств без кваліфікованих ознак, убивств з кваліфікованими та привілейованими складами злочину. Проте встановлено, що методики розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, на теренах СНД розроблено не було, що засвідчує актуальність та важливість нашого дослідження, а також значення для розвитку криміналістичної науки.

2. Криміналістична характеристика є загальною категорією методики розслідування окремих видів злочинів, має важливе значення, оскільки є вірогідною моделлю конкретного злочину та дозволяє слідчому більш точно оцінити слідчу ситуацію, будувати слідчі версії, визначити напрямки розслідування, цілеспрямовано збирати доказову інформацію, раціонально визначаючи комплекс першочергових слідчих (розшукових) дій та їх послідовність. Криміналістичною характеристикою умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання є система взаємозалежних узагальнених даних про найбільш типові ознаки, які виявляються в способі вбивства, обстановці, часі, місці та знаряддях вчинення вбивства, особі злочинця, потерпілого та слідової картини злочину, тому елементи криміналістичної характеристики зазначеного злочину не можуть розглядатися як єдина і незмінна система.

3. Аналізуючи елементи криміналістичної характеристики досліджуваного злочину, встановлено, що особою потерпілого, внаслідок умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є фізична особа, якій внаслідок її неправомірних й антиморальних дій, які полягають у протизаконному насильстві, систематичному знущанні або тяжкій образі щодо злочинця, було заподіяно смерть, а також фізична особа, яка внаслідок помилки винного, що перебуває під впливом сильного душевного хвилювання, випадково опинилася в ситуації чи втрутилася в її перебіг та якій заподіяно смерть. Особа вбивці, що вчиняє його в стані сильного душевного хвилювання – це фізична особа, що на момент вчинення кримінального правопорушення досягла віку кримінальної

відповідальності та заподіяла смерть особі внаслідок застосованого останньою протиправного насильства, тяжкої образи чи систематичного знущання, що зумовило виникнення у вбивці стану сильного душевного хвилювання.

4. Обстановка умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, визначена як конкретні об'єктивно-предметні умови, що виявляються у віктимній поведінці потерпілого. Вона виявляється в його протиправних діях – у протизаконному насильстві, систематичному знущанні чи в тяжкій образі. Місце і час вчинення злочину індивідуалізує й конкретизує злочин. Відомості про місце вчинення злочину містять інформацію про учасників злочину, обставини, що сприяли його здійсненню; встановлення часу злочину допомагає перевірити причетність підозрюваного до вчинення ним злочину.

5. Спосіб вчинення умисного вбивства характеризується відсутністю готування до його вчинення, бо емоційний процес, який формує у особи злочинця умисел вчинити вбивство, характеризується швидкоплинністю та раптовістю. Приховування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання відбувається шляхом приховання трупа, знарядь вчинення вбивства, знищення речових доказів та інсценування нещасного випадку.

Слідовою картиною умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є сукупність відомостей (матеріальні та ідеальні сліди), що дають змогу встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження. Слідами умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є сліди злочину, сліди, на місці події та поза його межами, сліди на знаряддях, а також сліди на особі (злочинцеві та потерпілому). Види слідів, які утворюють комплекс слідової картини при вбивствах, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, зумовлені ситуацією злочинної події. Їх можна класифікувати залежно від обставин вчинення злочину, інформативності слідової картини, обстановки злочину, способу вчинення злочину, знарядь вчинення злочину та приховання злочину.

Розділ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Розслідування будь-якого кримінального провадження, неможливе без урахування усіх можливих слідчих ситуацій, версіювання, а також планування самого процесу розслідування. Не є винятком і кримінальне провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. Отже, завданнями, які опрацьовуватимуться у другому розділі монографії є: визначити особливості типових слідчих ситуацій, системи загальних і окремих версій; упорядкувати організаційно-тактичні програми (алгоритми) розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання; встановити перелік обставин, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні зазначених вбивств; розглянути систему форм взаємодії слідчого з органами та підрозділами, що можуть залучатися до розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання.

2.1. Типові слідчі ситуації, типові слідчі версії та програми розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання

На думку видатного вченого-криміналіста С. П. Мітрічева, аналіз слідчої ситуації є найважливішим елементом індивідуалізації розслідування [168, с. 15].

Справді, у будь-якій сфері людської діяльності існує певна сукупність фактичних обставин, між якими має місце причинувий, часовий чи просторовий зв'язок, і внаслідок цього зв'язку утворюють цілісну систему елементів, під назвою ситуація. Слушно зауважує Т. С. Волчецька, варто вивчати структурну основу ситуацій, а також досліджувати особливості основних компонентів, що складають основу будь-якої ситуації, а також,

знайти методологічно-правильний підхід до наукового вивчення, дослідження і пізнання ситуації, до аналізу практичних шляхів і способів керування ситуаціями [47, с. 42].

Що ж охоплює поняття слідчої ситуації? Автори тлумачно-го словника сучасної української мови під ситуацією розуміють: «сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей» [180, с. 514].

У 1967 р. вперше визначення «слідчої ситуації» було введено у криміналістичний науковий обіг О. Н. Колесніченком, який пропонував розуміти під цим концептом, положення, стан розслідування, обумовлений наявністю доказів, інформаційного матеріалу і виниклими конкретними завданнями їх збирання та перевірки [93, с. 16].

На початкових етапах розвитку криміналістики поняття слідчої ситуації не виділялося, а його окремі елементи входили у визначення понять «вихідні дані», «типові випадки», «обставини, що підлягають установленню» і т. п. За словами вчених, у криміналістичній літературі, крім поняття «слідча ситуація», іноді як синоніми використовують такі поняття: «кримінальна ситуація», «ситуація розслідування», «ситуація на місці події» та багато інших, проте саме слідча ситуація найбільш повно відповідає вкладеному в неї змісту [60, с. 79].

Надалі, у працях професора О. Н. Колесніченка, слідча ситуація визначалася як характеристика об'єктивного положення в розслідуванні злочину, зумовленого, передусім, наявністю тих або інших доказів, оперативної інформації. У зв'язку з цим вчений зазначав, що в здійсненні принципу індивідуальності розслідування можуть бути виділені такі два основних елементи: а) аналіз і оцінка слідчої ситуації; б) вибір найбільш ефективної системи прийомів розслідування [93, с. 27].

На основі проведеного нами дослідження можна визначити два підходи до розуміння сутності поняття «слідча ситуація».

Прихильники першого підходу (В. К. Гавло, М. О. Селіванов, В. О. Образцов, В. Г. Танасевич, О. Я. Баєв, А. Ф. Облаков, І. Ф. Герасимов) розглядають слідчу ситуацію переважно як обстановку та стан розслідування, які склалися на певному етапі кримінального провадження. Слідча ситуація визначалася як сукупність реально існуючих умов і обставин, що утворюють

конкретну обстановку, в якій відбувається розслідування, діють слідчий і інші учасники процесу, інформація про ситуацію утворює характеристику слідчої ситуації [89, с. 75].

Прихильники другого підходу вважають, що слідча ситуація формується переважно під впливом зібраної в матеріалах провадження інформації, що характеризує стан розслідування. Такої позиції дотримувалися Л. Я. Драпкін [64, с. 12], та В. О. Коновалова [105, с. 73]. Важливим для розвитку криміналістичної науки у цьому напрямі є розроблені Т. С. Волчецькою основні терміни криміналістичної ситуалогії, в контексті яких пропонується слідчу ситуацію розглядати як «ступінь проінформованості слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, що склався на будь-який визначений момент часу, аналіз і оцінка якого дозволяють слідчому прийняти найбільш доцільні рішення» [47, с. 81].

Погоджуючись із думкою прихильників другого підходу, вважаємо доцільним слідчу ситуацію у методиці розслідування окремих видів злочинів розглядати як сукупність відомостей про кримінальне правопорушення, якими оперує слідчий на різних етапах провадження досудового розслідування.

Щодо класифікацій слідчих ситуацій, то теж існують неоднозначні позиції вчених.

Так, залежно від суб'єкта, який зобов'язаних оцінювати і вирішувати ту чи іншу ситуацію, дослідниками виділено слідчу, оперативно-розшукову, експертну та судову ситуацію [47, с. 48]. З-поміж зазначених, найбільш вагоме значення для нашого дослідження має слідча ситуація та властиві їй особливості.

Основним критерієм загальної класифікації слідчих ситуацій Л. Я. Драпкін вважає їх складність, тому поділяє слідчі ситуації на прості і складні, зазначаючи, що залежно від кількості, характеру і змісту формуючих факторів, усі складні слідчі ситуації можна диференціювати на п'ять класифікаційних груп: проблемні, конфліктні, тактичного ризику, організаційно-неупорядковані і комбіновані (змішані) ситуації [64, с. 74].

Р. С. Белкін, аналізуючи різні класифікаційні системи слідчих ситуацій, дійшов висновку, що обґрунтованим є їх поділ на типові і специфічні; початкові, проміжні і кінцеві; безконфліктні і конфліктні (з подальшим їх розподілом). У підсумку

усе це – окремі класифікації, оскільки в їх основі лежить якась одна ознака ситуації. Як вважає зазначений автор, підставою для загальної класифікації слідчих ситуацій повинна служити її якісна (відповідно до можливості досягнення цілей розслідування) характеристика. З цього погляду всі слідчі ситуації поділяються на сприятливі та несприятливі для розслідування [123, с. 139].

Поряд із проаналізованими слідчими ситуаціями важливе значення має критерій для їх класифікації – етапність розслідування. Найбільш вдало і послідовно сформулював свою позицію щодо змісту етапів розслідування Р.С. Белкін в 1959 р., що було результатом узагальненого осмислення проблеми на той час. На його думку, на початковому етапі розслідування шляхом проведення слідчих дій та оперативних заходів, вирішуються такі завдання: орієнтування особи, що проводить розслідування, в обставинах події, яку належить розслідувати; визначення фактів, що потребують дослідження у кримінальному провадженні; одержання вихідних даних для розгорнутого планування розслідування; збирання та фіксація всіх можливих доказів, які напротивагу, з часом можуть бути втрачені; встановлення, розшук та затримання «по гарячих слідах».

Зміст наступного етапу розслідування був визначений Р.С. Белкіним лише узагальнено – це етап, на котрому вирішується проблема подальшого збирання доказів, їх перевірки та оцінки. Це завдання вирішується за допомогою інших, окрім початкових, слідчих дій. Суттєвим є те, що згаданий автор також використовував поняття початкових і невідкладних слідчих дій як синоніми [50, с. 332–334].

У літературі існують пропозиції виділяти в процесі розслідування не два, а більше етапів розслідування (п'ять-шість). Проте більшість вчених погоджуються, що доцільним є використання трьохетапної структури, оскільки вона є найбільш зручною для застосування у криміналістичній методиці. Про це свідчить більшість підручників з криміналістики, серед них, видані останніми роками, де традиційно виділяють: початковий, наступний та завершальний етапи розслідування [171, с. 15–16].

Підтримуючи дану позицію, вважаємо за доцільне у методиці розслідування умисних вбивств, вчинених в стані силь-

ного душевного хвилювання, розрізнити ці етапи. Однак, при цьому слід враховувати наступні критерії для їх умовного розмежування.

Початковий етап починається з моменту отримання відомостей про кримінальне правопорушення органами досудового розслідування чи прокурором, внесення їх до ЄРДР та проведення усіх можливих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій для встановлення особи злочинця (осіб злочинця) та повідомлення їй (їм) про підозру.

Наступний етап охоплює повідомлення особі про підозру, застосування до неї заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів, допиту її в якості підозрюваного та виконання всіх можливих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, які спрямовані на формування доказової бази.

Завершальний етап включає вирішення питання про зміну підозри та підготовку для відкриття матеріалів кримінального провадження, їх відкриття, збір характеризуючих даних на підозрювану особу, а також складання обвинувального акта (клопотання про застосування до особи примусових заходів виховного чи медичного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності).

Не менш важливе значення у процесі розробки методики розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, має процес висування слідчих версій, адже на всіх етапах з моменту одержання відомостей про кримінальне правопорушення і до прийняття кінцевого рішення, орган досудового розслідування, прокурор оперують ймовірними знаннями та припущеннями про подію, що знаходить відображення у версіях. В. М. Глібок, А. Л. Дудніков та В. А. Журавель стверджують, що розумова і процесуальна діяльність слідчого відбувається в умовах, коли невідомі природні причинні зв'язки, знищені або замасковані сліди, зв'язок між речами і подіями нерідко постає в перекрученому вигляді, сутність явищ у деяких випадках є викривленою [200, с. 209].

Типові версії є результатом наукового узагальнення і не можуть охопити індивідуальні особливості злочинів відповідного виду, тому просте механічне використання слідчим таких версій не сприяє ефективності розслідування.

Теоретичні напрацювання щодо версії та її ролі в судочинстві були представлені працями видатних вчених-криміналістів: Р. С. Белкіна, В. О. Коновалової, А. А. Корчагіна, І. М. Лузгіна, А. Р. Ратинова, В. Ф. Робозерова та інших.

Щодо розслідування умисних вбивств професор В. О. Коновалова справедливо відзначає, що кожне вчинене вбивство має свої особливості, і тому загальні схеми, які б вони не були досконалі, не можуть замінити індивідуального підходу до вирішення розумових завдань у стандартних ситуаціях, виконуючи тільки допоміжну функцію [47, с. 9]. При побудові системи версій у кримінальному провадженні про вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, схеми повинні враховувати конкретні обставини злочину, типові характеристики ситуації розслідування.

На думку дослідниці, у кримінальному судочинстві версії виконують кілька функцій: аналітичну, пізнавальну, прогностичну, організаційну [22, с. 146–175]. Кожна з названих функцій має свою мету, яка досягається складною розумовою діяльністю. Найбільш важливою, на нашу думку, є остання з них, яка полягає в тому, що правильне висунення версій забезпечує цілеспрямованість і об'єктивність дій слідчого, які проводяться не хаотично і стихійно, а плануються, опираючись на в кожну версію, у рамках єдиної системи [23, с. 6].

Щодо питання класифікації слідчих версій, то для її побудови дослідники визначають цілу низку критеріїв. Зокрема, російським вченим А. А. Корчагіним запропоновано такі підстави для класифікації слідчих ситуацій: залежно від обставин, що підлягають з'ясуванню: загальні та часткові (окремі) версії; залежно від суб'єкта висунення: слідчі, оперативно-розшукові, експертні та судові; що стосується визначеності: типові (орієнтуючі) та конкретні (є детальна інформація про вчинення злочину); за складністю: прості (пояснюють окремий факт) та складні (пояснюють групу фактів та їх зв'язок); за етапом висунення: версії перевірки, початкові та наступні; залежно від значення для встановлення істини: основні та контрверсії [108, с. 512].

Слід звернути увагу на версії «захисту», які були виділені вищевказаним дослідником. Так, згідно з думкою вчено-

го, слідчий, серед обставин, що підлягають встановленню, зобов'язаний вести активний пошук доказів, які як підтверджують, так і спростовують вину підозрюваного. До таких належать: версія правильності, алібі, версія про вчинення злочину іншою особою, версія про нещасний випадок, версія про місце необхідної оборони та версія про те, що мало місце вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання [108, с. 248–262]. Власне такі версії слід використовувати слідчому протягом усього процесу розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, тобто із версіями про хуліганські, корисливі чи політичні мотиви, слід висувати версії про необхідну оборону та вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

Деякі науковці заперечують можливість використання версій на початковому етапі розкриття неочевидних злочинів. Так, В. Ф. Робозеров зазначає: «щодо неочевидних злочинів, з урахуванням дефіциту інформації про злочин і злочинця, версії не можуть бути основою планування розслідування, оскільки в початковий період неможливо чітко визначити завдання, послідовність і терміни проведення слідчих дій, їх сполучення з оперативно-розшуковими заходами, порядок використання науково-технічних засобів, допомоги громадськості» [225, с. 24].

Дійсно, на початку розслідування вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, слідчий у більшості випадків володіє мінімальною, найчастіше суперечливою інформацією, як про подію, її учасників, так і характер, локалізацію матеріальних слідів та носіїв ідеальних слідів, а тим більше і про наявність чи відсутність власне стану сильного душевного хвилювання під час вчинення вбивства, що створює істотні труднощі під час розробки версій. Однак, повністю заперечувати організаційне значення версій на початковому етапі розслідування неочевидних злочинів в цілому, і вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, зокрема, не можна, оскільки це пов'язано з недооцінкою значення типових версій. Такі версії мають відмінну від конкретних версій фактичну базу формування, у зв'язку з чим посідають особливе місце в пізнавальній діяльності слідчого, судді, експерта [245, с. 200].

На те, що слідча версія становить основу планування, зазначає Р. С. Белкін, підкреслюючи, що «версії визначають

напрямок розслідування, є його організаційним началом і ядром планування дій слідчого» [18, с. 366]. Вчений зазначає, що мета планування розслідування (інколи її називають завданням планування) полягає у визначенні напрямку й змісті діяльності слідчого на усіх її етапах, забезпеченні її цілеспрямованості, повноти, об'єктивності, всебічності та швидкості, економії часу, сил і засобів, ефективного застосування прийомів роботи з доказами [19, с. 39].

Ми погоджуємося із поглядами вчених, які усебічно визначають поняття планування та розуміють його як мисленеву діяльність, спрямовану на визначення обсягу, меж і предмета дослідження, обставин вчиненого злочину, послідовності провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій [6, с. 106].

Планування розслідування нерідко включають до організації розслідування як її складового елемента [36, с. 10; 78, с. 37], а також розглядають і як умову цілеспрямованої організації розслідування [152, с. 186–196]. Варто зазначити, що останнім часом приділяється підвищена увага до програмування (алгоритмізації) розслідування злочинів. І. О. Возгрін та Є. П. Іщенко зазначають, що за змістом програми розслідування злочинів – це науковообґрунтовані та практично перевірені, логічно взаємопов'язані системи слідчих (розшукових) дій, профілактичних, інформаційних, організаційно-тактичних та інших заходів, спрямованих на швидке, повне і всебічне встановлення істини залежно від відповідної категорії кримінальних проваджень [81, с. 311; 46, с. 22]. Г. А. Густов вважає, що практична цінність типових слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів, у тому числі вбивств, виявляється в формуванні програмно-цільового методу організації їх розкриття [58, с. 10]. І. О. Возгрін влучно зазначає, що «перехід у криміналістичних методиках від описового способу викладу програм розслідування до формалізованих моделей у вигляді алгоритмів послідовності слідчих дій, пошукових і профілактичних заходів є важливим кроком в удосконаленні їх змісту» [46, с. 310]. Найбільш важливе значення програмування розслідування має на початковому його етапі.

У межах нашого дослідження проведемо більш докладний аналіз слідчих ситуацій, що можуть виникати під час розсліду-

вання умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та запропонуємо формулювання типових слідчих версій і програм розслідування вказаної категорії кримінальних проваджень у кореляційному зв'язку з вище окресленими трьома етапами розслідування.

Використовуючи названу класифікацію у три етапи розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, проведемо аналіз типових слідчих ситуацій, що виникають на вказаних етапах розслідування.

Ситуації початкового етапу розслідування виникають з моменту надходження до органів поліції заяв чи повідомлень про кримінальне правопорушення від фізичних чи юридичних осіб, а також в результаті виявлення таких службовими особами чи іншими громадянами.

Так, типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування будь-якого типу умисного вбивства є:

- труп не виявлено, є повідомлення про безвісти зниклу особу, що могло бути наслідком вчинення дій насильницького характеру;
- виявлено труп без видимих ознак насильницької смерті;
- виявлено труп з вираженими ознаками насильницької смерті.

Вважаємо, що на початковому етапі розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, слідчим, як правило, не буде висуватися версія про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. Дана версія може знайти підтвердження на наступному та завершальному етапах розслідування. Результати опитування працівників слідчих підрозділів, які брали участь у розслідуванні кримінальних проваджень про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, засвідчують коректність такого висновку. У своїх відповідях на запитання: «Чи при виявленні трупа, Вами висувалася версія про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання?», – респонденти одноставно відповіли негативно (Додаток В).

Розглянемо детальніше типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування умисного вбивства, вчиненого

в стані сильного душевного хвилювання, беручи за основу критерій для класифікації – рівень інформаційної насиченості.

Типова слідча ситуація 1. Особа потерпілого та особа злочинця не встановлена.

Виходячи з аналізу кримінальних справ (проваджень) про умисні вбивства, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, зазначена типова слідча ситуація виникає у 12% випадків (Додаток Б). Охарактеризувати її можна як вихідну, проблемну і несприятливу. Вона формується при надходженні повідомлень про виявлення трупа службовими особами або випадковими свідками (очевидцями). Основним завданням слідчого при виникненні такої слідчої ситуації є встановлення особи потерпілого, тому що тільки після цього з'являється можливість проведення слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів, спрямованих на встановлення та затримання особи злочинця.

У вказаному випадку слід погодитися з А. М. Чорним, який у дисертаційному дослідженні «Особливості розслідування вбивств з корисливих мотивів» робить висновок, що у всіх традиційних методиках розслідування вбивств, відомості про особу потерпілого є вихідним матеріалом для побудови моделі злочину, у якій головним стрижнем виступає закономірна залежність: потерпілий – злочинець. Однак, якщо особа потерпілого не встановлена, такий зв'язок на початковому етапі розслідування відсутній [280, с. 11–12].

На нашу думку, під час вчинення вбивства в стані сильного душевного хвилювання, зв'язок потерпілий – злочинець є невід'ємним та вихідним компонентом розслідування, адже висувати версію про вбивство в стані сильного душевного хвилювання можливо лише у випадку застосування до злочинця протизаконного насильства, систематичного знущання та тяжкої образи з боку потерпілого. Це може слугувати підтвердженням зв'язку потерпілий – злочинець.

Програма розслідування в ситуації, при якій відсутні відомості про особу потерпілого і злочинця, охоплює комплекс таких заходів:

1) огляд місця події – дії повинні бути спрямовані на пошук, фіксацію слідів кримінального правопорушення, можли-

вих знарядь вчинення кримінального правопорушення чи слідів приховування злочину;

2) огляд трупа (проводиться при його навантності) – для встановлення особи потерпілого, фіксації на його тілі слідів кримінального правопорушення, зокрема тілесних ушкоджень;

3) внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР – проводиться невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту подання заяви про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, або невідкладно після завершення проведення огляду місця події;

4) здійснення необхідних заходів забезпечення кримінального провадження: тимчасовий доступ до речей та документів – проводиться виїмка речей потерпілого та злочинця для призначення низки експертиз; тимчасове вилучення майна – проводиться у разі виявлення у злочинця знаряддя вчинення кримінального правопорушення; арешт майна – накладається арешт на речі підозрюваного та потерпілого для проведення ряду слідчих оглядів та експертиз, а також з метою забезпечення реалізації цивільного позову, якщо такий заявлений потерпілим;

5) отримання зразків для експертизи – проводиться з метою подальшого призначення та проведення експертного дослідження;

6) залучення експерта та спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій – проводиться з метою використання їхніх спеціальних знань, зокрема для проведення слідчого огляду, допиту, освідування, а також проведення низки експертиз: криміналістичних (дактилоскопічної, трасологічної, експертизи матеріалів тощо), судово-медичних, комплексних та інших;

7) встановлення свідків та очевидців злочину – проводиться шляхом надання письмових доручень оперативним підрозділам, а також інспекторові превентивної діяльності поліції з метою поквартирного обходу мешканців прилеглої території до місця вчинення кримінального правопорушення; перевірка на причетність до вчинення вбивства окремого кола осіб;

8) допит вказаних осіб, з метою встановлення особи потерпілого, особи злочинця, їх зв'язку, обставин вчинення кримінального правопорушення, характеризуючи даних про осіб;

9) встановлення та допити осіб, з кола родичів та близького оточення потерпілого та злочинця – проводиться з метою встановлення осіб потерпілого та злочинця, характеристики останніх, а також встановлення зв'язку потерпілих – злочинців та його впливу на вчинене кримінальне правопорушення; 10) допит інспектора превентивної діяльності поліції, як свідка – проводиться з метою встановлення особи потерпілого чи особи злочинця, їх зв'язку, а також збору характеризуючих даних про останніх;

11) негласні слідчі (розшукові) дії – проводяться з метою встановлення місця перебування злочинця та потерпілого, їхніх останніх контактів;

12) пред'явлення трупа чи речей для впізнання – проводиться для встановлення особи потерпілого чи особи злочинця, а також отримання чи перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

Якщо в результаті вказаних заходів буде здобутий позитивний результат, і особу потерпілого вдасться встановити, тоді наступне планування розслідування буде спрямоване на встановлення особи злочинця та зв'язку потерпілих – злочинців. При умові наявності такої інформації необхідно здійснити його затримання, особистий огляд, та у разі виявлення достатніх підстав – повідомити про підозру.

Вказаний вид типової ситуації має три підвиди:

Слідча ситуація 1.1. Особу потерпілого не встановлено, але є наявний його труп; особу злочинця не встановлено, проте його затримано на місці вбивства чи неподалік його вчинення.

Слідча ситуація 1.2. Особу потерпілого не встановлено і відсутній його труп, особу злочинця не встановлено, проте його затримано на місці вбивства чи неподалік його вчинення.

Слідча ситуація 1.3. Особу потерпілого не встановлено, проте наявний його труп, особу злочинця не встановлено і не затримано.

Прикладом ілюстрації зазначеної слідчої ситуації є вирок Красногвардійського РС м. Дніпропетровська від 22.10.2013 р.,

яким гр. І. було засуджено за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, сина своєї співмешканки гр. Н., який протягом останніх десяти років вчиняв фізичне та психічне насильство щодо своєї матері та її співмешканця. Так, 21.02.2013 р., ввечері, коли син співмешканки знову, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчиняв насильство щодо матері, гр. І., взяв у руки молоток та завдав ним удару по голові Н, унаслідок якого настала смерть останнього. Наступного дня гр. І., за допомогою сокири розчленував труп Н. і викинув у сміттєві баки одного з районів м. Дніпропетровськ [43]. Таким чином, на початковому етапі розслідування у розпорядженні слідчого був наявний труп, особа якого не була встановлена, а також відсутні дані щодо особи злочинця та його місця перебування.

Типова слідча ситуація 2. Особу потерпілого встановлено, проте не встановлено особу злочинця.

Вказана слідча ситуація виникає при вчиненні умисних вбивств в стані сильного душевного хвилювання у 21% випадків (Додаток Б). Вона також характерна для початкового етапу розслідування і є вихідною, проблемною і несприятливою. Така ситуація складається на основі даних, які містяться в заявах і повідомленнях свідків, близьких родичів та осіб з кола знайомих потерпілого, службових осіб, що виявили труп. Основними тактичними завданнями цієї слідчої ситуації є встановлення особи злочинця, а також встановлення й аналіз зв'язку потерпілий – злочинець, який доцільно встановлювати через родичів і найближче оточення потерпілого.

Спосіб вчиненого вбивства, характер слідів, залишених злочинцем на місці події, а також обстановка в цілому можуть містити інформацію про особу, яка скоїла кримінальне правопорушення. Це твердження є закономірним і дотичним до розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Власне, на нашу думку, якщо в результаті огляду на трупі була наявна велика кількість ран від ударів одного предмету, то слідчим може бути висунена версія про вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання. У цьому контексті доречно звернути увагу на висновок А. А. Корчагіна: «о состоянии сильного душевного

волнення может свідетильствовать не оправданная логически множественность ударов, обычно случайним орудием, попавшимся под руку» [108, с. 260]. Результати узагальнення судово-слідчої практики щодо розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної нами категорії також підтверджують висловлену позицію. Так, під час характеристики кримінальних справ (проваджень), які розглядалися у судах України, було встановлено, що злочинці під час вчинення вбивства, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, більш ніж у 87% випадках завдавали удари по тілу потерпілого два і більше рази (до 55 максимально) (Додаток Б).

Програма розслідування під час виникнення зазначеної типової слідчої ситуації буде наступною:

- 1) огляд місця; 2) огляд трупа (проводиться при його наявності); 3) внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР; 4) організація проведення заходів, спрямованих на встановлення свідків та очевидців злочину, а також особи, що його вчинила; 5) допит виявлених свідків з метою встановлення особи злочинця, зв'язку потерпілий – злочинець, а також обставин вчинення кримінального правопорушення; 6) пред'явлення трупа, фотознімків, речей для впізнання; 7) застосування заходів забезпечення кримінального провадження: тимчасовий доступ до речей та документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна та інших; 8) отримання зразків для експертизи; 9) залучення експерта та спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; 10) допити осіб, з кола родичів та близького оточення потерпілого; 11) негласні слідчі (розшукові) дії.

Зусилля слідчого у вказаній ситуації повинні бути спрямовані на з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення, встановлення особи злочинця та збирання доказів його причетності до вчиненого. У разі отримання позитивного результату необхідно вирішити питання про затримання злочинця, його огляд, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, повідомлення про підозру та вчинення інших процесуальних дій.

Вказаний вид слідчої ситуації має три підвиди:

Слідча ситуація 2.1. Особу потерпілого встановлено і відсутній його труп, особу злочинця не встановлено, проте його

затримано на місці чи неподалік вчинення кримінального правопорушення.

Слідча ситуація 2.2. Особу потерпілого встановлено і наявний його труп, особу злочинця не встановлено і місце його перебування не відоме.

Дану слідчу ситуацію проілюстровано у події, яка у м. Полтава. Згідно з вироком Ленінського РС м. Полтави, яким 11.01.2012 р. було засуджено громадянку М. за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, унаслідок систематичного знущання з боку потерпілого. Так, 30.10.2009 р. її чоловік на подвір'ї власного помешкання, будучи незадоволений діями своєї дружини, яка зачинила собаку у вольєрі, наніс останній удар рукою по спині, схопив її за волосся, та супроводжуючи дії нецензурною лайкою, потягнув її до вольєру, погрожуючи при цьому розправою над нею за допомогою собаки, проте жінка, захищаючи своє життя, вирвалася від нього, забігла до літньої кухні, де взяла сокиру. Після того, усвідомивши суспільно-небезпечний характер своїх дій та передбачивши їх суспільно-небезпечні наслідки, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, викликаного систематичним знущанням та спричиненням моральних страждань з боку потерпілого, погрозою застосування насильства, які вона сприймала як реальну загрозу своєму життю, перебуваючи в збудженому стані, що виник у неї раптово, з метою умисного позбавлення життя її чоловіка, нанесла останньому із значною силою не менше 20 ударів лезом кухонної сокири та 2 удари обухом по голові, які спричинили смерть потерпілого. Після зазначених дій жінка з метою приховування вчиненого злочину розчленувала труп вбитого та, помістивши частини тіла в поліетиленові пакети, вивезла з будинку і викинула до баків для сміття, розташованих в м. Полтава [44]. Бачимо, що на початковому етапі розслідування у слідчого був наявний труп потерпілого та його особа була встановлена, а особа злочинця була не відома.

Сліча ситуація 2.3. Особу потерпілого встановлено, а також наявний його труп, особу злочинця не встановлено, проте його затримано на місці чи неподалік від місця вчинення кримінального правопорушення.

Типова слідча ситуація 3. Особу потерпілого не встановлено, але встановлено особу злочинця.

Вказана слідча ситуація має місце у 7 % випадків під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та характеризує себе як вихідна і несприятлива (Додаток Б). Виникає вона при затриманні особи безпосередньо на місці або неподалік вчинення вбивства, а також у зв'язку з появою із каяттям про вчинення умисного вбивства. Слід також зазначити, що вказана ситуація виникає тоді, коли злочинцем було вжито заходів щодо приховання трупа (розчленування, підпал, і т. ін.). Основним завданням під час вказаної ситуації є встановлення жертви кримінального правопорушення, а також з'ясування наявності зв'язку потерпілий – злочинець.

Програма розслідування кримінального провадження при виникненні такої типової слідчої ситуації буде охоплювати наступні заходи:

1) огляд місця події; 2) огляд трупа (проводиться при його навантності); 3) внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР; 4) встановлення свідків та очевидців злочину, а також особи потерпілого; 5) допит виявлених свідків з метою встановлення особи потерпілого, зв'язку потерпілий – злочинець, а також обставин вчинення кримінального правопорушення; 6) пред'явлення трупа, речей та фотознімків для впізнання; 7) застосування заходів забезпечення кримінального провадження: тимчасовий доступ до речей та документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна та інші; 8) отримання зразків для експертизи; 9) залучення експерта та спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; 10) допити осіб, з числа родичів та близького оточення підозрюваного; 11) негласні слідчі (розшукові) дії; 12) у разі встановлення особи, щодо якої є підстави вважати, що саме вона вчинила вбивство, затримати таку, провести її обшук та повідомити про підозру.

Даний вид слідчої ситуації має два підвиди:

Слідча ситуація 3.1. Особу потерпілого не встановлено, а також немає його трупа, проте встановлено особу злочинця і його затримано.

Наприклад, вироком Дубенського РС Рівненської області від 18.05.2011 року, яким гр. І було засуджено за ст. ст. 116,

ч. 3 ст.185 КК України, під час провадження досудового розслідування було встановлено особу злочинця, якого було затримано, і який визнав вину у вчиненому вбивстві, проте особа потерпілого встановлена не була та відсутній труп. Досудовим розслідуванням встановлено, що громадянин І., за попередньою змовою, групою осіб, протягом певного періоду разом зі своїми однолітками вчиняли ряд крадіжок майна. Проте, через деякий період часу, їхні особи було встановлено та затримано останніх. Під час проведення слідчих (розшукових) дій громадянин І. визнав свою вину у вчиненому та повідомив, що інкриміновані йому злочини затримані разом із ним особи вчиняли під тиском громадянина А., який вимагав від них вчинити злочини та погрожував розправою. Так, одного дня він та двоє його друзів зустрілися із громадянином А., який, вимагаючи гроші від останніх, погрожував застосуванням пневматичного пістолета. Побоюючись за своє життя, громадянин І. за допомогою розкладного ножа, який зберігав для самозахисту, завдав останньому 52 удари по тілу, унаслідок чого настала смерть. З метою приховання злочину він, разом з одним із хлопців, які були очевидцями злочину, закопали тіло неподалік місця його вчинення, а пістолет та знаряддя вчинення злочину викинули у водойму неподалік вказаного місця. Проводячи слідчий експеримент із підозрюваним І., було виявлено тіло потерпілого та знаряддя вчинення злочину. Під час провадження досудового розслідування встановлено, що громадянин І. в момент вчинення вбивства А. перебував у стані значного емоційного напруження, а також в судовому засіданні було встановлено стан сильного душевного хвилювання у останнього [42].

Слідча ситуація 3.2. Особу потерпілого не встановлено, але наявний його труп, особу злочинця встановлено і не затримано.

Слідча ситуація 3.3. Особу потерпілого не встановлено, проте наявний його труп, особу злочинця встановлено і його затримано.

Типова слідча ситуація 4. Особу потерпілого встановлено, також є дані про особу злочинця.

Окреслена слідча ситуація має місце у 60% випадків (Додаток Б). Вона характерна як для початкового, наступного

та завершального етапів розслідування. Визначати її слід як вихідну, сприятливу, проміжну або кінцеву. У методичному значенні вона є найбільш простою для розслідування, тому що є достатньо інформативною для забезпечення виконання завдань кримінального судочинства. Основним завданням такої ситуації є встановлення місцезнаходження підозрюваної особи і перевірка її на причетність до вчиненого вбивства. Наведена слідча ситуація складається при одержанні вихідних даних про злочин з таких джерел як: заяви і повідомлення власне самого вбивці, осіб з кола знайомих чи близьких родичів потерпілого чи злочинця, працівників медичних установ та правоохоронних органів.

Розглянемо приклад такої типової слідчої ситуації. 30.03.2009 р. Білозерським РС Херсонської області було засуджено гр. І., який 06.12.2008 р. близько 16.00 год., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись за місцем свого проживання, на межі з подвір'ям своєї сусідки, яка перебувала в стані алкогольного сп'яніння та образила його честь та гідність як чоловіка, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання, наніс численні удари ножем сусідці в ділянку грудної клітини та живота. У результаті таких дій настала смерть потерпілої. Через декілька хвилин, коли прийшов до тями, пішов додому і зателефонував у поліцію, повідомивши про вбивство [39].

Першочерговими заходами слідчого під час виникнення такої типової слідчої ситуації повинні бути:

- 1) огляд місця події;
- 2) провести огляд трупа (проводиться при його наявності);
- 3) внести відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР;
- 4) встановлення свідків та очевидців злочину, а також особи, що його вчинила;
- 5) допити виявлених свідків;
- 6) пред'явлення трупа, фотознімків чи речей для впізнання;
- 7) у разі встановлення особи, щодо якої є підстави вважати, що саме вона вчинила вбивство, затримати її та провести обшук останньої;
- 8) застосувати заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема: тимчасовий доступ до речей та документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна та інші;
- 9) отримати зразки для експертизи;
- 10) залучення експерта та спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій;
- 11) допити осіб, з кола родичів та близького оточення по-

терпілого; 12) негласні слідчі (розшукові) дії; 13) провести повідомлення особі про підозру.

Зазначена типова слідча ситуація має три підвиди:

Слідча ситуація 4.1. Особу потерпілого встановлено і наявний його труп, особу злочинця встановлено, проте його не затримано.

Слідча ситуація 4.2. Особу потерпілого встановлено, проте відсутній його труп, особу злочинця встановлено і його затримано.

Слідча ситуація 4.3. Особу потерпілого встановлено і наявний його труп, особу злочинця встановлено і його затримано.

З'ясуємо більш докладно слідчі ситуації, характерні для наступного етапу розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. Так, слідчий невідкладно, але не пізніше 24 год. з моменту отримання повідомлення про кримінальне правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості про скоєне до ЄРДР. Проведеним нами анкетуванням слідчих також встановлено, що у 100 % випадках виявлення трупа з ознаками насильницької смерті, відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР вносилися за ст. 115 КК України та починалося провадження про умисне вбивство (Додаток В). Отже, у нашому випадку кримінальне провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зазвичай має первинну кваліфікацію за ст. 115 КК України. Узагальнення вироків у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, дозволяє констатувати, що під час судового розгляду у більш ніж 63% випадків кваліфікація дій обвинуваченого була перекваліфікована зі ст. 115 КК України на ст. 116 КК України (Додаток Б).

Узагальнивши слідчу-судову практику у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, було встановлено, що на наступному етапі розслідування після повідомлення особі про підозру можуть виникати наступні типові слідчі ситуації:

Типова слідча ситуація 1. Підозрюваний не визнає себе винним та заперечує свою причетність до вчинення кримінального правопорушення (4% випадків).

Типова слідча ситуація 2. Підозрюваний не визнає себе винним у вчиненні умисного вбивства, проте визнає вину у вчиненні умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання (21%).

Типова слідча ситуація 3. Підозрюваний повністю визнає свою вину та розкаюється у вчиненому (43%).

Типова слідча ситуація 4. Підозрюваний не взмоє нічого повідомити, оскільки подій злочину не пам'ятає (32%).

Першочерговими діями слідчого при виникненні зазначених ситуацій на наступному етапі розслідування будуть:

1) затримання підозрюваного та застосування до нього заходів забезпечення кримінального провадження;

2) надання доручень оперативним працівникам на встановлення свідків кримінального правопорушення;

3) допити свідків – проводяться з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення та отримання даних щодо можливої причетності підозрюваного до вчиненого вбивства;

2) одночасні допити двох і більше раніше вже допитаних осіб, за участю підозрюваного – проводиться з метою усунення суперечностей у показаннях. Можливе проведення низки допитів зі свідками кримінального правопорушення; з родичами потерпілого та іншими особами;

4) слідчий експеримент за участю підозрюваного, а також свідків вчинення вбивства;

5) негласні слідчі (розшукові) дії;

7) призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи підозрюваного – з метою встановлення наявності чи відсутності стану сильного душевного хвилювання у підозрюваного в момент вчинення вбивства.

Часто під час вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання особа не пам'ятає події вчинення вбивства. Прикладами є повідомлення підозрюваним про «запаморочення», «потемніння в очах», «втрату свідомості» тощо (Додаток Б).

Завданням слідчого на наступному етапі розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання є збір доказів, що б підтверджували вину осо-

би, якій повідомлено про підозру або навпаки – виправдовували її, адже на наступному етапі розслідування слідчий повинен формулювати версії «захисту», які описані вище. Програмами розслідування у даному випадку будуть складатися із допів свідків та призначення судових експертиз. Також на наступному етапі розслідування, кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, після повідомлення особі про підозру, слідчий здійснюватиме розслідування в рамках перевірки версії про наявність специфічного емоційного стану підозрюваного в момент інкримінованих йому дій. Таке припущення підтвердить або спростує висновок судової комплексної психолого-психіатричної експертизи.

Отже, наступний етап розслідування кримінального правопорушення про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, закінчується тоді, коли у слідчого наявний висновок комплексної психолого-психіатричної експертизи про емоційний стан підозрюваного в момент вчинення вбивства. На підставі цього джерела доказів слідчий може прийняти процесуальне рішення про зміну підозри та перекваліфікацію діяння винного зі ст. 115 КК України на ст. 116 КК України.

Власне з моменту прийняття рішення про перекваліфікацію кримінального провадження починається завершальний етап розслідування.

Для завершального етапу розслідування досліджуваного нами виду кримінального правопорушення характерні наступні види типових слідчих ситуацій.

Типова слідча ситуація 1. У особи злочинця згідно з висновком експерта встановлено наявність стану сильного душевного хвилювання (57%).

Типова слідча ситуація 2. У особи злочинця згідно з висновком експерта встановлено відсутність стану сильного душевного хвилювання (42%).

Типова слідча ситуація 3. Особа злочинця згідно з висновком експерта є неосудною (1%).

На вказаному етапі також відбувається процес відкриття матеріалів кримінального провадження. При цьому важливо

зазначити про можливість встановлення наявності стану сильного душевного хвилювання у підозрюваного. Такі відомості можуть міститися у матеріалах, наданих стороною захисту. У такому випадку перед слідчим також постає ситуація, при якій йому необхідно прийняти рішення про перекваліфікацію діяння. Також у матеріалах сторони захисту можуть міститися докази, що вплинуть на складання слідчим обвинувального акта (клопотання про застосування до особи примусових заходів медичного чи виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності). У матеріалах сторони захисту, зокрема, може міститися інформація, що стане підставою для зупинення чи закриття кримінального провадження або застосування до особи примусових заходів медичного характеру.

Отже, у підсумку, під час формування типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, ми можемо стверджувати, що на початковому етапі розслідування кваліфікація кримінального правопорушення завжди буде за ст. 115 КК України. Окрім цього, прослідковується динаміка зміни типових слідчих ситуацій залежно від дій слідчого, схема цієї структури буде формуватися за двома напрямками: залежно від наявності трупа потерпілого та залежно від затримання особи на місці вчинення злочину чи неподалік його вчинення.

У першому випадку схема трансформації слідчих ситуацій виглядатиме так: 1) особу потерпілого не встановлено, проте наявний його труп, особу злочинця не встановлено і його не затримано; 2) особу потерпілого встановлено та наявний його труп, особу злочинця не встановлено і його не затримано; 3) особу потерпілого встановлено та наявний його труп, особу злочинця не встановлено, проте його затримано; 4) особу потерпілого встановлено та наявний його труп, особу злочинця встановлено та його затримано.

У другому випадку: 1) особу потерпілого не встановлено і відсутній його труп, особу злочинця не встановлено, проте його затримано; 2) особу потерпілого не встановлено і відсутній його труп, особу злочинця встановлено та затрима-

но; 3) особу потерпілого не встановлено, проте наявний його труп, особу злочинця встановлено та затримано; 4) особу потерпілого встановлено та наявний його труп, особу злочинця встановлено та його затримано.

2.2. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання

Справедливими є твердження В. В. Тіщенко, який зазначає, що у методиці розслідування окремих категорій злочинів, обставини, що підлягають встановленню, мають криміналістичне значення, оскільки обумовлюють кінцеві завдання розслідування, спрямованість слідчих версій, постановку проміжних завдань розслідування на його різних етапах і в різних слідчих ситуаціях [263, с. 208].

Предмет доказування у кримінальному судочинстві, а також зміст обставин, що підлягають з'ясуванню у кримінальних провадженнях, неодноразово аналізували вітчизняні й зарубіжні вчені в галузі кримінального процесу та криміналістики, зокрема: Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевой, Л. Я. Драпкін, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, С. М. Стахівський, В. В. Тіщенко, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та інші. Вчені досліджували категорії обставин, що підлягають з'ясуванню, називаючи останні обставинами, що підлягають доказуванню, встановленню тощо. З метою розмежування вказаних понять варто звернутися до тлумачного словника сучасної української мови, який визначає термін «встановлювати»: «як відкривати або стверджувати що-небудь, повідавши, обґрунтувавши» [35, с. 208]. Водночас «з'ясовувати» – у значенні досліджувати, робити зрозумілим що-небудь; визначати, встановлювати що-небудь на підставі певних відомостей, ознак та ін. [35, с. 485]. Вважаємо, що поняття з'ясування є дещо ширшим і тому, в нашому дослідженні будемо оперувати саме поняттям обставин, що підлягають з'ясуванню.

Визначення переліку обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального провадження має важливе значення. Як наголошує видатний криміналіст О. Н. Колесніченко, перш, ніж розглядати проблему засобів, прийомів і методів розслідування, слід визначити коло розв'язуваних завдань й обставин, що підлягають встановленню [95, с. 66].

У криміналістиці тривають дискусії про те, чи варто розглядати обставини, що підлягають з'ясуванню, як самостійний елемент окремої методики розслідування конкретного злочину або відобразити їх у складі криміналістичної характеристики злочинів. На думку Р. С. Белкіна, криміналістична характеристика злочину має органічно містити обставини, що підлягають встановленню, і тому немає потреби зараховувати цей елемент до структури окремої методики [16, с. 274].

І. О. Возгрін до структури окремої криміналістичної методики зараховує такі елементи: криміналістичну характеристику конкретного виду злочину (спосіб учинення; типову «слідову картину»; поширеність; характеристику осіб, що скоїли ці злочини, й потерпілих від них; причини й умови, які сприяють вчиненню злочинів; обставини, що підлягають доказуванню, тощо) [146, с. 168].

Інші автори, наприклад В. Г. Танасевич, дотримуються протилежної позиції, вважаючи за необхідне виділяти обставини, що підлягають з'ясуванню, в структурі окремої криміналістичної методики, підкресливши, що для цілеспрямованого розслідування слідчий повинен у кожному кримінальному провадженні уявити собі: що саме необхідно з'ясувати, тобто, які саме фактичні обставини розслідуваної події повинні бути встановлені і у яких межах [259, с. 84].

В. С. Бурданова припускає, що різні думки щодо цього питання пояснюються однаковим звучанням обставин, які підлягають з'ясуванню, й елементів криміналістичної характеристики злочину [26, с. 64]. Обидві системи, на перший погляд, є схожими: у тому й іншому випадку до них належать час, місце, спосіб, обставини, що характеризують особистість підозрюваного, та інші.

Ми погоджуємося із думкою М. В. Салтевського про те, що структуру криміналістичної характеристики не можна ото-

тожнювати з обставинами, що підлягають з'ясуванню. Він вважав, що усі елементи предмета доказування не можуть бути охоплені елементами криміналістичної характеристики, які в основному описують типові властивості та ознаки злочину, проте їх поєднання допускається [230, с. 419].

Основний взаємозв'язок між обставинами, що підлягають з'ясуванню, та криміналістичною характеристикою злочину полягає у наступному. Якщо предмет доказування визначається законом, то коло допоміжних обставин обумовлюється особливостями криміналістичної характеристики виду чи групи злочинів, а також змістом слідчих ситуацій, що складаються на тому чи іншому етапі розслідування. У той же час тут спостерігається і зворотний зв'язок: криміналістична характеристика окремого виду злочинів формується шляхом аналізу й узагальнення криміналістичних характеристик сукупності конкретних злочинів, проте дати таку характеристику можна лише за умови їх розкриття, тобто з'ясування обставин, що підлягають встановленню [237, с. 58; 184, с. 114; 65, с. 11–18].

Отже, на наш погляд, криміналістична характеристика злочину та обставини, що підлягають з'ясуванню, є різноплановими поняттями, різними за своєю природою та функціональним призначенням. Саме тому обставини, що підлягають з'ясуванню, розглядаємо не в межах криміналістичної характеристики, а окремим підрозділом.

Які саме елементи формують коло обставин, що підлягають з'ясуванню? Так, М. О. Селіванов пропонує при визначенні кола обставин, що підлягають з'ясуванню, використовувати елементи предмета доказування, що містяться в кримінально-процесуальному законі [253, с. 191]. Дійсно, найважливіші і найбільш загальні з таких обставин закріплені в ст. 91 КПК України, але перелік цих обставин не враховує особливості різновидів і груп злочинів, змісту складу злочинів, різнобічних відомостей про особи злочинця і потерпілого, інших факторів.

Вважаємо, що формування обставин, що підлягають з'ясуванню, зумовлено трьома чинниками: предметом доказування (ст. 91 КПК України), кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками певного кримінального правопорушення. При цьому обставини, що підлягають

доказуванню, відображені в нормах чинного КПК та є визначальними, базовими для всіх злочинних діянь без винятку, а також для криміналістичної методики розслідування, тому мають неабияке значення.

З огляду на окреслені теорії, обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, на нашу думку, доцільно об'єднати у три групи:

1) обставини, що стосуються події кримінального правопорушення. До цієї категорії слід зараховувати: відомості про час вчинення злочину; відомості про місце вчинення злочину; відомості про спосіб вчинення злочину; відомості про спосіб приховання злочину; відомості про знаряддя злочину; відомості про сліди злочину.

2) особистісні обставини: відомості про особу потерпілого; відомості про особу злочинця; відомості про наявність зв'язку потерпілий – злочинець.

3) інші обставини: вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, що виключають кримінальну відповідальність чи є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності; обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою іншого виду умисного вбивства (вбивства, передбаченого ч. 1, 2 ст. 115 КК України, ст. ст. 117, 118, 119 КК України).

Так, обставини першої групи є визначальними, тому що у разі відсутності події кримінального правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю (ч. 1 ст. 284 КК України). Після виявлення умисного вбивства, важливим є з'ясування передусім часу та місця вчинення вбивства, адже, як уже зазначалося, місце виявлення трупа не завжди є місцем вчинення вбивства. З'ясування способу та знарядь вчинення вбивства є необхідним для формування версій про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання. На підтвердження версії про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, слугує відсутність стадії готування до вчинення злочину. Також, не менш важливим є встанов-

лення даних про спосіб безпосереднього вчинення та приховування злочину.

Таким чином, ми дійшли висновку, що обставини першої класифікаційної групи є вихідним елементом для встановлення обставин другої та третьої групи.

Перш за все, слідчому слід з'ясувати демографічні та особисті дані потерпілого та підозрюваного, до яких належать: дані про прізвище, ім'я та по батькові; вік, місце народження і місце проживання. Велике значення мають їхній фізичний і психічний розвиток, габітологічні ознаки: зріст, статура, наявність особливих прикмет зовнішності, особливості ходи, жестикуляції, міміки, голосу і мови; анатомічні дефекти, наявність хронічних фізичних і психічних захворювань; особливості характеру й емоційної сфери (жорстокість, запальність, наполегливість, мстивість і ін.). Крім даних, що індивідуалізують особу, необхідно встановити відомості, які характеризують їх соціальний статус: походження; професію, вид діяльності, місце роботи; якщо не працює, то в зв'язку з чим, як давно, які засоби існування; родинний стан, наявність і вік дітей; чи працюють, і де саме їхні батьки; з ким із родичів проживає, у яких відносинах знаходиться; чи служив в армії: якщо так, то де, коли, у яких частинах, на яких посадах. Здобуті нами дані будуть формувати погляд слідчого на наявність чи відсутність специфічного зв'язку «потерпілий – злочинець», який в подальшому дасть відповідь на безліч запитань та допоможе слідчому підтвердити чи спростувати версію про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

Найбільш важливим під час характеристики обставин другої групи слід звернути увагу на дії потерпілого та підозрюваного до, під час та після вчинення злочину. Так, діями потерпілого до і під час вчинення умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є дії, що зумовили виникнення специфічного емоційного стану у підозрюваного, внаслідок чого останній вчинив убивство. Такими діями є протиправне насильство, тяжка образа та систематичне знущання. Вказані дії належать до обстановки досліджуваного виду кримінального правопорушення, про що опрацьовувалося у попередніх розділах.

Дії підозрюваного, зумовлені емоційними станами, що виникають внаслідок такої неправомірної поведінки потерпілого, для нашого дослідження становлять значно більший інтерес. З огляду на те, що серед обставин, які необхідно з'ясувати під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, є загальні, притаманні для усіх кримінальних проваджень, то під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, найважливішою обставиною, що підлягає детальному з'ясуванню є специфічний емоційний стан, який домінував у свідомості підозрюваного.

Вченими, які досліджували емоції з позиції кримінально-права, висловлюють чисельні думки щодо віднесення їх до складових елементів складу злочину. Розвиток конфліктної ситуації між людьми, зазвичай, супроводжується зростанням рівня емоційної напруги учасників конфлікту. Залежно від індивідуальних особливостей особи, така ситуація сприяє виникненню сильного конфліктного емоційного стану, зокрема, афекту, стресу, фрустрації, конфлікту, що характеризується високою емоційною напругою та суттєво обмежує здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Виникненню стану сильного душевного хвилювання у особи, яка вчиняє умисне вбивство, передують емоційні стани. Повернемося до згаданого нами твердження, про те, що у психології для позначення сильних емоційних реакцій людини використовуються такі терміни як: гнів, страх, афект, фізіологічний афект, стрес, фрустрація.

Так, розглядаючи афект, А. В. Байлов, назвав причинами його виникнення: а) неправомірну поведінку з боку потерпілого; б) внутрішні умови, що впливають на стан фізіологічного афекту, а саме: афектогенна ситуація; вікові й особистісні якості; властивості нервової системи; фактори, що тимчасово послаблюють організм; в) похідні фактори, такі як: спогади про неправомірну поведінку потерпілого; одержання інформації про раніше вчинений злочин; усвідомлення результатів неправомірної поведінки потерпілого [13, с. 11].

У психології виділяють афекти гніву, страху, жалю, відчаю, радості, розгубленості, розпачу, горя тощо, про які у своїх працях зазначав В. І. Такаченко. Афект гніву належить до само-

оборонного рефлексу та носить агресивний характер. Афект страху спричиняють ситуації, які становлять небезпеку. Причинами афектів жалю та відчаю стають неприємності. Ці стани виступають в одних випадках як захисна реакція психіки, в інших – як оборонна реакція. Афект розгубленості яскраво виявляється в різкому зниженні здатності особи орієнтуватися у своєму стані та обстановці [264, с. 32–33].

У психологічній експертній практиці афекти поділяють на патологічні й фізіологічні. Фізіологічний афект – емоційний вибух, який бурхливо протікає, захоплює всю особистість і відчутно впливає на поведінку людини. Він не є тимчасовим хворобливим розладом психіки, його виникнення не пов'язане з психічним захворюванням, а протікання визначається психологічними законами розвитку нормальних психічних процесів [246, с. 33]. На думку Л. А. Остапенко, патологічний афект призводить до глибокого запаморочення свідомості, автоматичних безцільних чи небезпечних дій (нападів). Патологічний афект під час вчинення злочину, засвідчений судово-психіатричною експертизою, підтверджує наявність медичного критерію неосудності, і разом з юридичним критерієм, який встановлюється судом, є підставою для визнання особи неосудною, що, натомість дає змогу уникнути кримінальної відповідальності. При вчиненні діяння в стані фізіологічного афекту свідомість різко «звужується», але не «відключається» зовсім [187, с. 9].

У психології пропонувалося виділити ще один, окрім патологічного і фізіологічного, самостійний вид афекту – «фізіологічний афект на патологічному ґрунті». Це афект, який виникає в алкоголіків, психопатів, істеричних осіб, тобто в осіб із психічними розладами в межах осудності. Необхідність виділення аргументувалося тим, що ці суб'єкти у своєму звичному стані не завжди можуть повністю усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними [246, с. 28].

О. Д. Сітковська вказує, що «кумулятивний афект», «афект на фоні простого алкогольного сп'яніння», «аномальний афект» є підвидами фізіологічного афекту і не мають власного кримінально-правового значення [11, с. 29]. Ф. С. Сафуанов пропонує в складі «афекту» розглядати як експертні поняття

«фізіологічний афект», «кумулятивний афект», «емоційне збудження, яке суттєво впливає на свідомість і поведінку», «емоційну напругу, що суттєво впливає на поведінку» [235, с. 21–22].

Т. В. Кондрашова, розглядаючи афект як стан і процес, перераховує його характерні риси: надзвичайно високий рівень емоційної напруги й високу інтенсивність емоцій; якісні зміни свідомості, звуження її кола; глибока захопленість всієї психіки та організму у цілому (дифузність); раптовість і несподіваність виникнення («вибуховий» характер – стрес, емоційний спалах); бурхливість прояву і інтенсивність переживання, його гострота та яскравість; безперервне і стрімке наростання душевного хвилювання до афективної розрядки (наростаючий емоційний потік); відсутність заспокоєння, короткочасність протікання та ін. [100, с. 151–152].

Афект треба відмежовувати від емоційного збудження або напруги, що супроводжується змінами вольової та інтелектуальної сфер. Під емоційним збудженням слід розуміти зміни свідомості й волі, які не досягають стану фізіологічного афекту [197, с. 142].

Фрустрація – це складний мотиваційно-емоційний стан, який є наслідком тривалого блокування цілеспрямованої поведінки, її іноді називають «афектом неадекватності». Фрустрація виникає у тих випадках, коли людина зустрічається з перешкодами, які помилково або суб'єктивно здаються їй непереборними. Такий тривалий стан призводить до формування і закріплення негативних рис характеру: вразливості, підозрливості, дратівливості, схильності до негативізму та агресивних реакцій [309, с. 47].

Стрес – це нервово-психічне перенапруження, спричинене надзвичайно сильним впливом (подразником), адекватна реакція на який заздалегідь не сформована, але повинна бути знайдена у конкретній ситуації. У психології під стресом розуміють стан психічного напруження, який виникає у людини в процесі її діяльності у найбільш складних умовах, що виникають як у повсякденному житті, так і за особливих екстремальних умов. Зокрема, цей стан виникає в екстремальній життєвій ситуації та вимагає від людини мобілізації психічних

сил, оскільки призводить до змін у протіканні психічних процесів, трансформації мотиваційної структури діяльності, порушення рухової і мовної поведінки. Основною психологічною характеристикою стресу є напруження, яке супроводжується зміною інтенсивності багатьох процесів в організмі та психіці як у бік їх підвищення, так і в бік їх зниження. У результаті такого напруження людина може мобілізувати свої сили, чи навпаки, її функціональний рівень знижується, що призводить до дезорганізації діяльності в цілому [161, с. 96].

Також вченими виділено такий емоційний стан людини як конфлікт, що визначається як важковирішувана суперечність, що пов'язана з гострими емоційними переживаннями і протистояннями. Це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремого індивіда, в міжособистісних взаємодіях чи міжособистісних відносинах індивідів або групи людей, які пов'язані з гострими негативними емоціями, переживаннями [222, с. 5]. Сторони у конфлікті, як правило, перебувають у ситуації вибору, часто пов'язаного із великим ризиком. І часто вибір, який робиться в ситуації сильного психічного напруження, буває неадекватним [69, с. 204].

Не менш важливим є встановлення обставин третьої групи. Так, слідчому слід з'ясувати характер і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як одну з обов'язкових обставин, що підлягають доказуванню у будь-якому кримінальному провадженні. Серед обставин, що обтяжують покарання під час вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання найчастішими є: вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, спричиненому вживанням наркотичних засобів або психотропних речовин; вчинення злочину з особливою жорстокістю; тяжкі наслідки, завдані злочином. Обставиною, що найчастіше трапляється серед обставин, що пом'якшують покарання, є поява з каяттям, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину.

Також до даної групи зараховуємо обставини, що виключають кримінальну відповідальність чи є підставою для закриття кримінального провадження, а також обставини,

що є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності та обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою іншого виду умисного вбивства (кваліфікованого складу вбивства, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК України; привілейованого складу вбивства, передбаченого ст. 117, 118, 119 КК України). Справді, встановивши відсутність вказаних обставин, слідчий підтвердить версію про те, що було скоєно умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

2.3. Взаємодія слідчого з іншими органами та підрозділами під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання

Реалізація завдань досудового розслідування найбільше залежить від рівня взаємодії між слідчим та іншими органами та підрозділами, що залучаються до цього процесу. Звідси випливає, що досягти бажаного результату під час досудового розслідування кримінальних проваджень означає вірно побудувати та організувати механізм взаємодії слідчого з суб'єктами досудового розслідування та позавідомчими інституціями. Не є винятком і кримінальне провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, адже вдала співпраця слідчого з органами та підрозділами, що залучаються до процесу розслідування вказаного виду кримінального правопорушення, є запорукою виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України.

Слід зазначити, що термін «взаємодія» використовують у різних галузях науки і його тлумачення залежить від предмета й напрямку дослідження. Так, тлумачний словник сучасної української мови визначив взаємодію «як взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [180, с. 188]. Питанню взаємодії приділяється значна увага у таких галузях права: як кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, криміналістика та інших. У контексті нашого дослідження найбільш влучним є трактування питання взаємодії у криміналістичній науці. Взаємодія слідчого та органів і підрозділів, що залучаються до цієї сфери, розглядається у різних розділах криміналістики: у загальнотеоретичному плані – як проблема, що має загальне значення для вирішен-

ня тактичних і методичних завдань розслідування в цілому; у вузькоспеціалізованому плані – коли йдеться про взаємодію при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій чи розслідуванні окремих видів кримінальних правопорушень. Однак найбільш повне та предметне вираження ця проблема отримує саме у методиці розслідування злочинів, де на основі загально-теоретичних положень криміналістики питання взаємодії реалізуються в окремих методиках розслідування [116].

Розглянемо окремі думки вчених криміналістів на поняття взаємодії.

Так, В. В. Лисенко розглядає взаємодію як діяльність щодо вибору ефективних засобів реалізації організаційних та практичних заходів, спрямованих на вирішення завдань виявлення, розкриття, розслідування та попередження злочинів, розшуку осіб, що переховуються від слідства та суду [148, с. 69]. В.Ю. Шепітько вважає, що взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість і зв'язок [292, с. 42]. М. В. Салтевський слушно зауважив, що у криміналістиці є кілька визначень взаємодії органів розслідування злочинів. Узагальнення досвіду взаємодії правоохоронних та інших державних органів і посадових осіб у процесі розкриття і розслідування злочинів дає підстави розглядати її як узгоджену діяльність різних гілок однієї або кількох організаційних систем, спрямовану на досягнення загальної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [230, с. 147].

Досить часто поняття «взаємодії» співвідносять із поняттями «координація», «взаємодопомога», «узгоджені дії» та інші, проте, на думку Г. А. Матусовського, саме поняття «взаємодія» відрізняється від близьких до нього за змістом понять, зокрема таких концептів та терміносполук, як «взаємозв'язок», «узгоджені дії», «координація», «сприяння», «виконання доручень та вказівок», «надання допомоги» та інших, зміст яких роз'яснюється у відповідних правових нормах або впливає з їх тлумачення [169, с. 157].

Термін «координація» (від лат. *coordinatio* – погодження, узгодження) – узгодження, приведення у відповідність, встановлення взаємозв'язку між діями, поняттями, рухами тощо

[180, с. 362]. У юридичній літературі термін «координація» використовується тоді, коли мають на увазі кероване спрямування погодженої діяльності різних суб'єктів (органів, організацій, установ або їх структурних підрозділів), які беруть участь у будь-якій справі [217, с. 113].

Позиції вчених щодо понять «координація» та «взаємодія» неоднозначні. Наприклад, Т.Л. Маркелов використовує ці терміни як тотожні [165, с. 35]. Деякі автори, особливо західно-європейські, користуються терміном «координація» і практично взагалі не вживають термін «взаємодія» [162, с. 112]. Окремі науковці вважають, що координація – це діяльність щодо організації взаємодії, що поняттям координація охоплюється поняття взаємодії [92, с. 142].

Хоча суть термінів «координація» і «взаємодія» схожа, вони відрізняються тим, що при координації сторін одна з них організовує відносини, а інша – лише виконує умови відносин. Як правильно вказує В. В. Коваленко, при координації перша сторона – організатор – виступає як керуючий компонент системи, тобто є суб'єктом управління, а друга сторона – є керованим компонентом, тобто об'єктом управління, якому немає потреби нести організаторський тягар. При взаємодії обидві сторони зобов'язані організовувати відносини, бо небажання одного з учасників припиняє існування відносин. У кожному конкретному випадку та чи інша сторона відносин бере на себе функцію їх організації [92, с. 197].

О. М. Ключев виділяючи два засоби «координацію» та «організацію» взаємодії, трактує їх як засоби організації спільної діяльності частин і елементів системи, що відрізняються між собою характеристиками організаційних відносин, що виникають між ними, а їх зміст багато в чому визначає успіх управління в цілому [90, с. 77].

Ми ж дотримуємося тієї позиції, згідно з якою взаємодія розглядається як більш ширше поняття, ніж координація і охоплює всі форми зв'язків між суб'єктами будь-якої діяльності. Прихильники цієї позиції зазначають, що взаємодія – це будь-яка спільна узгоджена діяльність різних суб'єктів із виконання покладених завдань. Суть взаємодії полягає у спільних узгоджених діях, спрямованих на спільні цілі, у взаємодопомозі в процесі вирішення завдань [117, с. 69].

Узгодженість слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, яка в загалом складає суть взаємодії під час розслідування кримінальних проваджень, не виникає сама по собі. Вона забезпечується системою організаційних заходів, які реалізуються через різні форми взаємодії, під якими слід розуміти способи і порядок зв'язку між слідчим, органами та підрозділами, що залучаються до розслідування, і які забезпечують, на основі погодженості, ефективне сполучення властивих кожному з них повноважень, методів, прийомів і засобів роботи [141, с. 58].

Через існування різних форм взаємодії слідчого та інших органів і підрозділів, логічно постає проблема їх класифікації. Більшість вчених-криміналістів і процесуалістів розрізняє процесуальні (врегульовані КПК) і непроцесуальні (організаційні) форми взаємодії. Так, Ю. А. Кукушкін зазначає, що «необхідно розрізняти взаємодію процесуальну і організаційну. Перша регламентована законом, друга – відомчими нормативними актами» [186, с. 47]. Про корисність такого розмежування висловлювався і А. А. Чувільов [282, с. 38]. Підтримуємо думку Г. П. Цимбал, що названий розподіл має пізнавальну і практичну цінність, дозволяє правильно визначити значення результатів взаємодії [272, с. 43].

Слід зазначити, що у нашого дослідження важливе значення має визначення кола суб'єктів, що взаємодіють між собою під час розслідування, а також нормативні документи, на підставі яких буде здійснюватися їхня взаємодія. Тому варто окреслити форми взаємодії, що будуть базуватися на нормах КПК України та ряді відомчих підзаконних нормативно-правових актах, окремі з яких розглянемо впродовж наукової розвідки.

Перш за все, розглянемо зміст процесуальної форми взаємодії слідчого з органами та підрозділами, що залучаються до сфери розслідування кримінального провадження.

Щодо термінів «взаємодія» та «координація», то у КПК України вони згадуються одноразово, а саме у ч. 3 ст. 571 КПК України «Створення та діяльність спільних слідчих груп». У зазначеній нормі йдеться про те, що «члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення

процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів». Дана норма стосується випадку, коли необхідно провадити досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території декількох держав. Однак, на наш погляд, її доцільно також використовувати під час діяльності слідчої групи і без цього. Звідси, організатором і координатором взаємодії є слідчий, який виступає ініціатором створення групи. Всі ключові процесуальні рішення та ключові документи у кримінальному провадженні приймаються та складаються безпосередньо ним (повідомлення про підозру, обвинувальний акт), а інші слідчі – члени слідчої групи провадять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії та у підсумку складають процесуальні документи від свого імені. Саме вони і виступають виконавцями у процесі взаємодії.

Отже, першим виразом процесуальної форми взаємодії є діяльність слідчих груп, де суб'єктами взаємодії є слідчі, що можуть проводити розслідування у складі слідчої групи, відповідно до ч. 2 ст. 38 КПК України.

Наступним суб'єктом процесуальної форми взаємодії є керівник органу досудового розслідування, який згідно з ч. 1 ст. 39 КПК України організовує досудове розслідування шляхом визначення слідчого, який буде здійснювати розслідування кримінального провадження або старшого слідчої групи в разі розслідування провадження групою слідчих. Він може також самостійно здійснювати досудове розслідування, а взаємодіючи зі слідчим, дає йому вказівки, погоджує проведення слідчих (розшукових) та продовжує термін їх проведення. У випадках відмови прокурора погодити клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня. Також керівник органу досудового розслідування має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування та давати вказівки щодо його розслідування.

Процесуальна взаємодія слідчого та оперативних підрозділів полягає у тому, що згідно зі ст. 40 КПК України слідчий вповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам. Власне виконання цих доручень є однією з найбільш важливих функцій оперативних підрозділів (ст. 41 КПК України).

Іншим суб'єктом взаємодії зі слідчим є прокурор. Розкриваючи зміст процесуальної форми такої взаємодії, слід зазначити, що власне взаємодія слідчого з прокурором під час розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, відбувається у рамках процесуального керівництва прокурором розслідування кримінального провадження та починається з моменту власне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, про що слідчий негайно повідомляє прокурора. Під час взаємодії прокурор має право: доручати слідчому проведення досудового розслідування, проведення слідчих чи негласних слідчих (розшукових) дій, давати вказівки щодо їх проведення; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування усунення слідчого від розслідування та призначення іншого слідчого; повідомляти особі про підозру; затверджувати або відмовляти в затвердженні клопотань слідчого про продовження строків, проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження; припинити або заборонити проведення негласних слідчих (розшукових) дій; забезпечувати виконання вимог щодо додержання розумних строків, а також строків, прямо визначених КПК України; виділяти чи об'єднувати матеріали кримінальних проваджень [137].

Одним з важливих суб'єктів взаємодії зі слідчим є експерт, який залучається до проведення досудового розслідування для виконання ним експертного дослідження. Залучення експерта та його діяльність передбачена ст. ст. 242–245 КПК України, а також Законом України «Про судову експертизу» [215].

Вагоме значення для нашого дослідження має непроцесуальна форма взаємодії. Власне їй приділяється значна увага. Зазначимо, що термін «взаємодія» використовується в інших нормативно-правових актах України, зокрема законах

України та підзаконних нормативно-правових актах, які і є законодавчою базою у цій сфері [203, 204, 205, 207; 208; 209; 210; 212; 213].

Процес взаємодії на стадії досудового розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, складний та багатогранний процес, який поділяємо на такі етапи:

1. Етап отримання заяви чи повідомлення про вчинення умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та реагування на них.

2. Етап провадження досудового розслідування.

Розглянемо більш докладно перший етап. Першим суб'єктом взаємодії на досліджуваному етапі є уповноважений працівник чергової частини (оперативний черговий), який, отримавши заяву чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення чи іншу подію від слідчого або іншої службової особи, зобов'язаний:

- негайно зареєструвати її в журналі ЄО;
- направити на місце події слідчо-оперативну групу чи групу реагування;
- невідкладно проінформувати той орган, на території обслуговування якого мала місце така подія [205].

З огляду на це, доцільним є розділити процес взаємодії на дві стадії:

1) взаємодія слідчого та інших органів та підрозділів поліції під час реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення;

2) взаємодія слідчого та інших органів та підрозділів поліції під час реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення.

Так, після реєстрації в журналі ЄО, уповноважений працівник чергової частини (оперативний черговий) передає її керівнику органу досудового розслідування або його заступнику для внесення відповідних відомостей до ЄРДР, а також визначить слідчого, що буде здійснювати розслідування. Отже, наступним суб'єктом взаємодії є керівник органу досудового розслідування або його заступник.

Отримавши таку заяву чи повідомлення, слідчий невідкладно, але не пізніше 24-ох годин, зобов'язаний внести ві-

домості про кримінальне правопорушення за заявою або повідомленням до ЄРДР, після чого невідкладно про це повідомити оперативного чергового з наданням реєстраційного номера ЄРДР, про що останній робить відмітку у журналі ЄО [205]. Після внесення відомостей до ЄРДР, керівник органу досудового розслідування, зобов'язаний підтвердити правильність внесення відомостей слідчим, після чого відомості в ЄРДР повинні бути підтверджені керівником органу прокуратури, який і визначить прокурора – процесуального керівника відповідного кримінального провадження.

Як бачимо, керівник органу прокуратури та прокурор – процесуальний керівник, є наступними суб'єктами взаємодії зі слідчим на етапі отримання заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення. Таким чином, на стадії отримання заяви чи повідомлення про вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання слідчий взаємодіє з оперативним черговим, керівником (заступником керівника) органу досудового розслідування, керівником органу прокуратури та прокурором – процесуальним керівником.

Під час характеристики другої стадії типовими суб'єктами взаємодії також можна визначити керівника відповідного органу досудового розслідування та оперативного чергового, який після отримання заяви чи повідомлення скеровує на місце події СОГ.

При чергових частинах ОВС створюються СОГ, завданнями яких є: виявлення, фіксація, кваліфіковане вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, встановлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, причетних до його вчинення [210]. Склад СОГ формується з працівників ОВС і визначається особливістю структурного підрозділу, а також території обслуговування. Проте, до складу СОГ обов'язково входять: слідчий (старший СОГ), співробітник оперативного підрозділу та спеціаліст-криміналіст. Також це можуть бути кінолог з собакою, працівники блоку превентивної діяльності, психолог, біолог, судово-медичний експерт та інші.

Не менш важливим суб'єктом взаємодії слідчого є працівники закладу охорони здоров'я. Так, за телефоном екстреного виклику (102) працівники органів охорони здоров'я, негайно повідомляють органи поліції про кожен випадок установлення ними факту смерті людини, незалежно від місця її настання, за винятком смерті від захворювань у закладах охорони здоров'я. Лікарі, судово-медичні експерти обов'язково виїжджають на місце події разом із СОГ та беруть участь у огляді трупа [208]. Отже, у категорії працівників закладів охорони здоров'я можна виділяти особливого суб'єкта взаємодії зі слідчим під час реагування на заяви чи повідомлення про вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання чи при виявленні ознак насильницької смерті – це судово-медичний експерт чи лікар.

На етапі провадження досудового розслідування відбувається власне процесуальна взаємодія між слідчими, що входять до складу слідчої групи, оперативними працівниками, що виконують доручення слідчого, прокурором-процесуальним керівником та спеціалістом чи експертом, які залучаються слідчим для застосування своїх спеціальних знань під час досудового розслідування.

Щодо непроцесуальних форм взаємодії слідчих зі слідчими, керівником органу досудового розслідування та інших суб'єктів органу досудового розслідування, то такими суб'єктами є начальник слідчого відділу, службова особа, відповідальна за перебування затриманих, слідчі методисти, слідчі криміналісти та помічники слідчого [211].

Одним з найважливіших суб'єктів взаємодії під час провадження досудового розслідування є спеціаліст. Такими є: спеціаліст-криміналіст, лікар, психолог та інші.

Спеціаліст-криміналіст під час проведення огляду місця події надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, а також з допомогою науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей. Виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення.

Іншим спеціалістом, який бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій є лікар. Так, спеціальні знання лікаря мають суттєве значення при огляді місця події, а також освідчування підозрюваного.

Наступним спеціалістом, якого можна залучити до розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є психолог, який надає допомогу при проведенні слідчих (розшукових) дій у процесі взаємодії. Взаємодія слідчого з психологом полягає у залученні його до провадження окремих слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного та без його участі, а також інших слідчих (розшукових) дій комунікативного характеру. Так, його участь є важливою при огляді місця події, допиту підозрюваного, освідчування підозрюваного та слідчому експерименті за його участю.

Не менш важливим суб'єктом взаємодії зі слідчим на етапі провадження досудового розслідування є оперативні підрозділи. На думку В. В. Пивоварова, зовнішнім виразом спільної діяльності слідчого та оперативних працівників є форми їх взаємодії, що розглядають як чотири блоки: 1) обмін інформацією; 2) спільне розроблення управлінських рішень; 3) реалізація розроблених управлінських рішень; 4) проведення інших погоджених заходів, що не були передбачені письмовими управлінськими рішеннями [194, с. 90].

Як зазначалося, процесуальна взаємодія слідчого із оперативними працівниками відбувається шляхом виконання останніми доручень на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Розглянемо докладніше непроцесуальну форму взаємодії слідчих та оперативних підрозділів. Серед принципів взаємодії слідчого та оперативних підрозділів визначено оптимальне використання наявних можливостей слідчих та оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень. Також, з метою повного, швидкого та неупередженого розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які спричинили значний суспільний резонанс, утворюються слідчо-оперативні

групи, керівниками яких є слідчі, які визначені начальником слідчого підрозділу на здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення. Оперативні працівники, які входять до складу СОГ, зобов'язані щотижнево інформувати слідчого – керівника СОГ про стан виконання наданих письмових доручень та запланованих заходів. На вимогу слідчого оперативні працівники повинні надати документи, що підтверджують обсяги проведеної ними роботи [210]. Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України [209].

Приклади непроцесуальної взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, передбачені у низці підзаконних нормативно-правових актів [212], [207], [208], [213], [204]. Їхні положення зводяться до наступного. Прокурор уповноважений:

- перевіряти законність здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, проведення яких не потребує дозволу слідчого судді або рішення прокурора, упродовж доби з часу отримання письмового повідомлення слідчого про їх проведення [212].

- забезпечувати взаємодію відповідних галузевих підрозділів щодо ефективного нагляду за достовірністю обліку в ЄРДР кримінальних правопорушень, осіб, які їх учинили, та руху кримінальних проваджень слідчими органів досудового розслідування та відображенням цих показників у слідчій звітності правоохоронних органів [213].

- забезпечувати інформаційну взаємодію між працівниками прокуратури та працівниками внутрішніх справ щодо обміну інформацією з ЄРДР та інформаційних систем ОВС [207].

- визначати порядок взаємодії між слідчим і уповноваженим оперативним підрозділом через доручення на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також терміни скла-

дання протоколів про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії або її проміжного етапу [204];

– виїжджати на місце події за фактами вчинення умисних вбивств, вчинених при обтяжуючих обставинах і в умовах неочевидності чи на інші кримінальні правопорушення, які набули в суспільстві негативного резонансу, забезпечуючи якісне проведення огляду, організацію невідкладних першочергових слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій [212].

Окрім, вище перерахованих суб'єктів, важливим суб'єктом взаємодії зі слідчим є інспектори превентивної діяльності поліції. Учиненню умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання повинно передувати систематичне знущання, протизаконне насильство чи тяжка образа. Окреслені протиправні діяння можуть бути зафіксовані у формі звернень до правоохоронних органів та бути предметом розгляду таких повідомлень інспекторами даної служби. Даний суб'єкт стане важливим у встановленні зв'язку потерпілий – злочинець та допоможе у з'ясуванні важливих питань стадії досудового розслідування вказаного виду кримінального правопорушення. Як уже зазначалося, інспектор превентивної діяльності поліції може бути допитаний під час проведення досудового розслідування кримінального провадження, залучений до проведення тактичних операцій розслідування «по гарячих слідах» тощо.

У підсумку, розглянувши взаємодію слідчого та органів і підрозділів, що залучаються до сфери розслідування умисного вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, слід наголосити на значенні кожного з них, а також на те, що перелік таких суб'єктів не є вичерпним і у кожному випадку залежить від слідчої ситуації на певному етапі розслідування кримінального провадження.

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження організаційного та методичного забезпечення розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Слідчі ситуації слід розглядати як сукупність факторів та обставин кримінального правопорушення, якими оперує орган досудового розслідування в момент або до початку досудового розслідування кримінального провадження, що сприятимуть швидкому, повному та неупередженому його розслідуванню. Запропоновано розглядати слідчі ситуації, версіювання та планування розслідування кримінальних проваджень про умисні вбивства, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, з урахуванням розподілу процесу досудового розслідування на три етапи: початковий; наступний та завершальний.

2. У результаті узагальнення слідчої практики стало можливим, враховуючи обсяг наявної інформації про подію злочину і причетних до нього осіб, виділити дев'ятнадцять типових слідчих ситуацій початкового, наступного та завершального етапів розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, висунуто слідчі версії та визначено програми розслідування, які охоплюють комплекс типових слідчих (розшукових), організаційних та інших заходів. Доведено також, що на початку розслідування вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, слідчий переважно володіє мінімальною, найчастіше суперечливою інформацією, як про подію, її учасників, так і характер, локалізацію матеріальних й ідеальних слідів, що істотно ускладнює розробку версій. Версія, натомість, визначає обставини, що підлягають з'ясуванню.

3. Визначено обставини, що необхідно з'ясувати під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, які згруповано у три комплекси: обставини, що стосуються події кримінального правопорушення; особистісні обставини та інші обставини. До першої групи обставин належать: відомості про подію кримінального правопорушення; винуватість підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення; дії потерпілого до або під час, а також після вчинення злочину; обставини, що зумовили виникнення стану сильного душевного хвилювання у винного; обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою інших видів умисних вбивств. Обставинами другої є: відомості

ності, що характеризують особу потерпілого; відомості, які характеризують особу підозрюваного; відомості про наявність чи відсутність зв'язку потерпілий–злочинець. Третю групу обставин формують: обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Визначено, що найважливішими серед обставин, які підлягають з'ясуванню, виділяють емоційні стани, що зумовили виникнення стану сильного душевного хвилювання у винного, основними з яких є афект, стрес, фрустрація та конфлікт.

4. Серед форм взаємодії слідчого та інших органів та підрозділів, що залучаються до сфери розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, важливо розрізнити процесуальну та непроцесуальну. Непроцесуальну форму взаємодії слідчого поділено на два етапи: етап отримання заяв та повідомлень про вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання та етап провадження досудового розслідування. Перший з них ми умовно поділено на дві стадії: взаємодію під час реєстрації заяв та повідомлень та взаємодію під час реагування на них. Так, на стадії отримання заяви чи повідомлення про вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, слідчий взаємодіє з оперативним черговим, керівником (заступником керівника) органу досудового розслідування, керівником органу прокуратури та прокурором – процесуальним керівником. Під час реагування на заяви та повідомлення про вчинення умисного вбивства, слідчий взаємодіє з членами СОГ, до якої обов'язково входять: співробітник оперативного підрозділу та спеціаліст-криміналіст. Також це можуть бути кінолог з собакою, працівники патрульної поліції, інспектори превентивної діяльності та психолог, біолог, судово-медичний експерт та інші. На етапі провадження досудового розслідування відбувається процесуальна взаємодія між слідчими, що входять до складу слідчої групи,

оперативними працівниками, що виконують доручення слідчого, прокурором-процесуальним керівником та спеціалістом чи експертом, які залучаються слідчим для застосування своїх спеціальних знань під час досудового розслідування, найважливішими з яких є: спеціаліст-криміналіст, лікар, психолог та інші. Також відбувається взаємодія з інспектором превентивної діяльності, який стане важливим суб'єктом у встановленні зв'язку потерпілий – злочинець та допоможе у з'ясуванні важливих питань на стадії досудового розслідування вказаного виду кримінального правопорушення.

Розділ 3

ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Діяльність органів досудового розслідування передбачає різноманітні дії, що регламентовані кримінальним процесуальним законом. Незалежно від їх безпосередніх завдань, ці дії загалом спрямовані на забезпечення повного, всебічного й неупередженого розслідування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Активний пошуковий характер процесу розслідування, що пов'язаний зі збиранням, перевіркою, оцінкою і використанням доказів, зумовлює виконання слідчим комплексу процесуальних дій. Такі дії мають назву «слідчі дії» і мають єдине спрямування – виконання завдань кримінального судочинства [255, с. 4].

Із прийняттям КПК України велика увага акцентується власне на слідчих (розшукових) діях як на основному виді процесуальних дій, проведення яких забезпечить здійснення досудового розслідування. Ініціатором проведення слідчих (розшукових) дій майже в усіх випадках виступає слідчий, тому їх називають слідчими діями. Однак, слідчий має право шляхом надання доручення співробітникові оперативного підрозділу зобов'язати його брати активну участь у процесі досудового розслідування. У ст. 41 КПК України, передбачена можливість співробітнику оперативного підрозділу користуватися повноваженнями слідчого та проводити слідчі (розшукові) дії. У зв'язку з цим у назві, поряд зі слідчими, з'являється доповнення у вигляді розшукових дій [269, с. 4].

Перелік та процесуальний порядок провадження слідчих (розшукових) дій визначається Главою 20 (ст. 223-245) КПК України, яка має назву «Слідчі (розшукові) дії», а також Главою 21 (ст. 246-275) під назвою «Негласні слідчі (розшукові) дії», що є різновидом слідчих (розшукових) дій.

У ч. 1 ст. 223 КПК України зазначається, що «слідчими (розшуковими) діями є дії, спрямовані на отримання (збирання)

доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [137].

У кримінально-процесуальній науці є декілька визначень поняття слідчих дій. Зокрема, С. М. Стахівський розглядає слідчі дії як частину процесуальних дій, котрі спрямовані на збирання і перевірку доказів у матеріалах досудового розслідування та відрізняються від решти дій слідчого силою процесуального примусу [255, с. 7]. На думку В. П. Шибіко, слідчі дії – це частина процесуальних дій, які пов'язані із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у матеріалах досудового розслідування [295, с. 234]. М. А. Погорецький визначає слідчі дії як вид процесуальних дій, передбачених кримінально-процесуальним законом, що здійснюються у визначеному ним порядку уповноваженими на це особами, які наділені владними повноваженнями примусового характеру для отримання доказів (виявлення фактичних даних та їхніх джерел, їх перевірки й оцінки та надання їм статусу доказів), перевірки й оцінки самих доказів та їх використання у кримінальній справі [196, с. 392–393]. О. В. Капліна зазначає, що серед процесуальних дій особливе значення мають дії, спрямовані на отримання (розшукування, збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Такі дії називають слідчими (розшуковими) діями, які мають пізнавальну спрямованість, тобто вони завжди спрямовані на отримання, фіксацію або перевірку доказів [136, с. 365]. М. Я. Никоненко визначає слідчі (розшукові) дії як регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснюються уповноваженою особою, і є сукупністю пошукових пізнавальних і засвідчуючих операцій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [135, с. 223].

Якісному проведенню слідчих (розшукових) дій, сприяють засоби криміналістичної тактики [276, с. 25]. На думку П. Д. Біленчука, засоби криміналістичної тактики – це, власне, знаряддя праці, за допомогою яких слідчий вирішує тактичні завдання досудового розслідування [20, с. 4].

Класифікація слідчих (розшукових) дій є різноманітною. Найбільш вдалою для нашого дослідження є класифікація, запропонована К. О. Чаплинським, який групує слідчі (розшукові) дії залежно від відображень (матеріальних та ідеальних). Так звані «німі свідки» злочину є джерелом матеріальних слідів-відбитків, а люди – носіями ідеальних слідів-відбитків, що зберігаються в їхній пам'яті. Звідси розрізняють:

- нонвербальні, тобто слідчі (розшукові) дії, спрямовані на отримання доказової інформації, що міститься в ідеальних джерелах (об'єктах матеріального світу). До таких слідчих дій належать: огляд, освідування, обшук;

- вербальні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на отримання доказової інформації, що міститься в ідеальних джерелах, тобто, в результаті яких одержується словесна інформація. До таких слідчих (розшукових) дій належать допити;

- слідчі (розшукові) дії, спрямовані на отримання доказової інформації від складних (змішаних) джерел «люди-речі», тобто, в результаті яких отримується інформація, як словесна, так і та, що міститься в об'єктах матеріального світу. До таких слідчих (розшукових) дій належить: пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, експертиза [276, с. 20–21].

Під час узагальнення вироків, винесених судами України у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, протягом 2009–2014 рр., було встановлено, що найбільш поширеними слідчими (розшуковими) діями у кримінальних провадженнях вказаної категорії є: слідчий огляд (огляд місця події, огляд речей та документів), а також допити – 100%; призначення експертиз відбувалося у 100% випадках; слідчий експеримент – 62,1%; пред'явлення для впізнання – 28,8%; освідування – 18,1% (Додаток Б).

Аналогічними є показники, що отримані під час узагальнення результатів опитування слідчих, що брали участь у розслідуванні умисних вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання. Так, 100% респондентів визначили допит, залучення експерта та огляд як основні слідчі (розшукові) дії, які проводилися в усіх випадках виявлення цього виду кримінального

правопорушення. Решта результатів розподілилися наступним чином: понад 76 % належать слідчому експерименту та у 62% випадках проводилися обшуки, пред'явлення для впізнання, опитування та інші слідчі (розшукові) дії (Додаток В).

Тактика проведення обшуку та пред'явлення для впізнання під час розслідуванням умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є аналогічною до тактики проведення вказаних дій під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти життя та здоров'я особи. Тому, враховуючи, що дане питання досліджувалася на монографічному рівні А. В. Дуловим [68, с. 79–81], В. І. Комісаровим [98, с. 34–29], Є. В. Пряхінін [218, с. 79–82], В. Ю. Шепітьком [290, с. 213–236], М. Г. Щербаковським [301, с. 57–63] та іншими вченими, вважаємо доцільним не дублювати висвітлення тактики проведення вказаних слідчих (розшукових) дій під час нашого дослідження, а звернути увагу на особливості їх проведення.

Різновидом слідчих (розшукових) дій є негласні слідчі (розшукові) дії, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, встановлених законодавцем. Вказані дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, що його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Оскільки умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, належить до категорії кримінальних правопорушень середньої тяжкості, то у кримінальних провадженнях вказаної категорії серед негласних слідчих (розшукових) дій можна проводити виключно установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України). Тактику його проведення у рамках нашого дослідження ми розкрити не маємо змоги у зв'язку з відсутністю відповідного грифу таємності. Згідно зі ст. 246 КПК України форми та методи здійснення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягають розголошенню, тож обмежимося тільки визначенням мети та обґрунтуванням доцільності їх проведення.

Беручи за основу класифікацію К. О. Чаплинського, вважаємо за необхідне у третьому розділі монографії визначити

особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел (слідчого огляду, освідування та обшуку) та слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з особистісних (допиту) та змішаних джерел (слідчого експерименту та пред'явлення для впізнання), а також використання спеціальних знань під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання.

3.1. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел, під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання

Як свідчать результати проведеного опитування та узагальнення результатів слідчо-судової практики, слідчий огляд є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. При кваліфікованому його проведенні можна одержати найбільш повну й достовірну інформацію про кримінальне правопорушення та особу, що його вчинила, встановити обставини й механізм події, що відбулася. Від результатів даної слідчої (розшукової) дії залежить успішність розслідування даного виду кримінального провадження.

На думку професора М. П. Макаренка, огляд є наріжним каменем слідчих дій [158, с. 20]. Підтримуючи дану позицію, відомий криміналіст Р. С. Белкін вказує, що огляд як спосіб безпосереднього сприйняття слідчим матеріальних слідів злочину і злочинця історично був однією з небагатьох слідчих дій, що використовувалася для збирання й дослідження доказів [19, с. 144]. В. Ю. Шепітько тлумачить огляд як слідчу дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також даних, які мають значення для справи [122, с. 56].

Слідчий огляд має свої різновиди. Так, одним із основних видів слідчого огляду та невідкладних слідчих (розшукових)

дій під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є огляд місця події. Про значення огляду місця події Н. Ш. Хазієв зазначив, що при дослідженні слідів на місці події загалом є можливість встановити низку ознак про потерпілого та злочинця, механізм взаємодії злочинця і потерпілого зі знаряддями та перешкодами, описати дії, безпосередньо пов'язані з учиненням злочину. Групування слідів, залишених на місці вчинення злочину, дасть змогу використати їх для складання комплексної криміналістичної інформації щодо особи злочинця [271, с. 7].

У криміналістичній літературі огляд місця події вважається однією з найбільш складних слідчих (розшукових) дій. Так, формулюючи поняття місця події, О. М. Васильєв вказує, що це «ділянка місцевості чи приміщення, де було вчинено злочин, а також місце, де були виявлені наслідки злочину, його концентровані матеріальні сліди» [121, с. 289]. Цю ж точку зору поділяє й І. Є. Биховський: «Місце, де було вчинено злочин, – відзначає він, – завжди буде місцем події, паралельно місце події – це місце, де було виявлено що-небудь, що порушило звичний порядок речей, нормальний спосіб життя, це порушення знов-таки свідчить про злочин» [31, с. 7]. Із наведених тлумачень можна зробити висновок, що місце події й місце злочину збігаються в тому випадку, коли злочин учинено там, де знайдено його сліди.

На думку В. Ю. Шепітька, безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події й виявлених речових доказів стає тим вихідним матеріалом, ознайомлення з яким дозволяє відновити подію злочину, а в окремих випадках і особу злочинця. Таке сприйняття має не тільки загальні закономірності психологічного механізму його здійснення, а й специфічні риси, до яких може бути віднесена професійна вибірковість сприйняття, точна і швидка оцінка сприйнятого, здатність до виявлення речових доказів. Специфіка сприйняття відбитків злочину визначає тактику огляду місця події й ті тактичні прийоми (їх системи), які можуть бути використані [291, с. 4]. В. О. Коновалова зазначає, що огляд місця події має певну специфіку, яка вирізняє його з-поміж інших слідчих дій, а саме: 1) метою огляду місця події є виявлення невизначеного кола доказів, харак-

тер яких зумовлений особливостями злочину, способом його вчинення і приховування; 2) виявляючи ту чи іншу інформацію, слідчий повинен з'ясувати питання про її відношення до розслідуваного злочину та доказове значення [103, с. 49–50].

З кримінальної процесуальної точки зору огляд місця події є єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка у невідкладних випадках може бути проведена до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 217 КПК України). У ч. 1 ст. 237 КПК України зазначається, що слідчий, прокурор можуть проводити огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Так, у разі необхідності провести огляд в житлі чи іншому володінні особи слідчий за погодженням із прокурором або прокурор самостійно звертається до слідчого судді з клопотанням [137].

Отже, процесуальною підставою проведення огляду житла чи іншого володіння особи є ухвала слідчого судді. Таке клопотання підлягає задоволенню, якщо буде достатнім обґрунтування необхідності його проведення: виявлення відомостей про обставини кримінального правопорушення, пошук знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення тощо. З іншого боку проведення огляду на місцевості такого дозволу не потребує.

При огляді закон надає право слідчому, прокурору або за їх дорученням залученому спеціалісту проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, оглядати й вилучати речі та документи тощо, які мають значення для кримінального провадження. Засобами фіксації отриманих в результаті дослідження таких об'єктів фактичних даних є вербальний опис у протоколі, графічне відображення у вигляді планів та схем, підготовка інших додатків, передбачених КПК України.

Згідно з теорією криміналістичної тактики завданнями огляду є: 1) виявлення слідів злочину та речових доказів; 2) з'ясування обставин події; 3) виявлення, дослідження, фіксація та вилучення джерел матеріальних відображень; висунення версій про подію злочину та його учасників; 4) отримання даних про осіб, які могли бути очевидцями злочину,

для підготовки та проведення організаційно-розшукових заходів і подальших слідчих (розшукових) дій. До конкретних (окремих) завдань нерідко зараховують устанавлення можливості одержання даних про обставини злочину із джерел, що перебувають за межами місця події, наприклад: хто міг чути, звідки можна було бачити, які сліди залишилися на тілі (одязі) злочинця тощо [230, с. 334].

Вагома роль у виявленні й розслідуванні умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, належить тактиці проведення огляду місця події. Ще дотепер окремі проблеми цієї тактики недостатньо розроблені. У наукових роботах немає чіткого визначення системи тактичних прийомів, необхідність застосування яких зумовлена ситуаційною обстановкою місця події.

Під час слідчого огляду також важливе значення має послідовність його проведення. Як зазначає Є. І. Макаренко, послідовність огляду зумовлюється певними обставинами у кожному конкретному випадку і повинна зберігатися до кінця, забезпечуючи огляд усіх об'єктів, які мають значення для кримінального провадження [157, с. 52].

До загальних тактичних прийомів під час огляду місця події належить: 1) зіставлення первинних даних та обстановки на місці події; 2) аналіз окремих слідів на місці події; 3) моделювання події, що сталася; 4) зіставлення змодельованої події з реальною картиною місця події; 5) аналіз ознак знищення слідів; 6) залучення до огляду осіб, які повідомили про злочин [218, с. 26].

Огляд місця події під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання умовно можна поділити на три етапи: підготовчий, робочий, завершальний.

Підготовчий етап огляду місця події починається з моменту прийняття слідчим рішення про його проведення. Приймавши таке рішення, слідчому необхідно вирішити такі питання:

1) яким повинен бути склад учасників огляду (кого слідчий вважає за необхідне залучити до його проведення)? На нашу думку, у процесі огляду місця події повинні бути присутні: поняті (не менше двох незаінтересованих у результатах провадження осіб); прокурор, оскільки його участь при виявлен-

ні умисних вбивств в умовах неочевидності є обов'язковою; слідчий-криміналіст; експерти (криміналіст, біолог, судовий медик) та інші спеціалісти;

2) які технічні засоби потрібні для огляду (відео-, фотокамери та ін.)?

3) які тактичні прийоми можна використати ?

На початку робочого етапу слідчий оглядає місце події загальною, з метою орієнтування на місці події, вирішення питання про вихідний пункт і спосіб огляду, вибір позиції для проведення орієнтувального та оглядового фотографування [218, с. 27]. Так, головною особливістю огляду на робочому етапі є специфіка визначення його меж. Як свідчить слідча практика, помилки у визначенні меж огляду допускалися саме під час механічного фіксування слідів і обстановки на місці події, хоча саме характер події та обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яку потрібно ретельно оглянути. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть бути об'єкти, безпосередньо пов'язані зі злочином. Тактика огляду має певні особливості, які залежать від конкретної слідчої ситуації або від того, що оглядається: місце вчинення злочину чи місце події [238, с. 70–71].

Поряд з іншими криміналістами М. В. Салтевський запропонував класифікацію методів огляду залежно від засобів дослідження та послідовності їх використання. Ця типологія передбачала рекомендації щодо способів пересування під час огляду: ексцентричний спосіб – рух по спіралі від центра до периферії; концентричний – рух від периферії до центра; фронтальний – дослідження об'єктів, розташованих на одній лінії; секторний – вивчення території за секторами; вузловий – об'єкт розмежовується на ділянки, вузли, квадрати [229, с. 236–237]. Сучасна криміналістична література рекомендує нові методи огляду залежно від характеру відбиття (відображення) на місці події обставин злочину. При цьому можуть бути вирішені ситуації, коли подія злочину: а) має справжнє відбиття; б) має неповне відбиття; в) не знаходить свого істинного відбиття; г) має помилкове відбиття [291, с. 7]. Протягом робочого етапу слідчий складає протокол огляду.

На завершальному етапі слідчий, оцінивши отримані докази, продовжує їх фіксацію та вилучення, а також:

1) завершує оформлення протоколу огляду, складає плани, схеми;

2) за необхідності дає розпорядження про дактилоскопіювання трупа і вирішує питання про направлення його в морг;

3) упакує вилучені з місця події об'єкти;

4) вживає заходів для збереження тих об'єктів, що мають доказове значення, але їх неможливо чи недоцільно вилучати з місця події;

5) ознайомлює учасників слідчої (розшукової) дії з протоколом та додатками, а також отримує засвідчення протоколу підписами присутніх осіб;

6) вживає заходів щодо вирішення заяв та зауважень, які надійшли від учасників огляду.

Серед прийомів фіксації слідів та інших речовин слід назвати: 1) фотографування; 2) відеозапис; 3) вимірювання об'єкта; 4) опис об'єкта; 5) схематичне відображення об'єкта; 6) оброблення об'єкта, на якому виявлено слід, з метою закріплення цього сліду і збереження його стану та ознак; 7) зняття копії (зліпка) зі сліду [218, с. 28].

Отже, вмiле проведення огляду місця події дає можливість одержати цiнну орієнтуючу і доказову інформацію, необхідну для встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Крім того, отримані при огляді відомості допомагають висувати обґрунтовані версії; планувати шляхи їхньої перевірки; визначати напрями досудового розслідування.

Разом із оглядом місця події неабияке значення має огляд трупа потерпілого внаслідок вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Огляд трупа, передбачений ст. 238 КПК України і є слідчою (розшуковою) дією, яку проводить слідчий або прокурор за обов'язковою участю судово-медичного експерта або лікаря, на місці виявлення трупа чи в паталого-анатомічному морзі з метою виявлення ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також виявити ознаки, що вказують на особу злочинця.

Огляд трупа може бути окремою слідчою (розшуковою) дією або ж такий огляд проводять одночасно і в межах огляду

місця, в ході якого було виявлено труп. Якщо таким місцем є житло чи інше володіння особи, то проведення слідчого огляду повинно виконуватись у порядку, встановленому відповідними статтями КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

На місці виявлення трупа під час статичної стадії його огляду заборонено вносити зміни до зовнішнього вигляду трупа, виймати з тіла чи одягу, що є на ньому, сторонні предмети чи обмивати ділянки тіла з пошкодженнями. Такі дії можуть негативно вплинути на встановлення справжньої причини смерті. І тому огляд трупа на місці його виявлення є фактично попереднім оглядом за участю спеціаліста, після якого труп підлягає обов'язковому направленню до судово-медичної установи для проведення експертизи з метою встановлення причини смерті та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження. Видається труп лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті.

Не менш важливою слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на отримання нових доказів, а також на перевірку вже отриманих доказів є обшук.

На думку О. Р. Ратинова, обшук – це слідча дія, яку органи розслідування виконують за матеріалами досудового розслідування, з метою одержання судових доказів у випадках, порядку і формах, установлених процесуальними нормами [223, с. 16–17]. На думку професора В. Ю. Шепітька, обшук – це слідча дія, яка полягає у примусовому обстеженні приміщень і споруд, ділянок місцевості чи окремих громадян з метою відшукання й вилучення предметів, що мають значення для розслідування, а також виявлення розшукуваних осіб [129, с. 118]. Метою обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України) [137]. Також слід зазначити, що у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного

хвилювання, в результаті проведення обшуку можливо встановити місцезнаходження трупа чи його частин.

У криміналістиці розрізняють такі види обшуків:

1. Обшук житлових і нежитлових приміщень (квартири, будинки, сховища, службові кабінети, гаражі, підсобні приміщення тощо);

2. Обшук ділянок місцевості (подвір'я, садові ділянки, підсобні господарства, території установи);

3. Обшук особи, її тіла та одягу;

4. Обшук транспортних засобів. Крім того, розрізняють інші види обшуків: первинні та повторні; одиничні та групові (одночасні) [127, с. 191].

Не менш важливим елементом обшуку є об'єкт пошуку. Справді, розслідування будь-якого виду умисного вбивства, в тому числі вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, вимагає від органу досудового розслідування відшукання речей чи предметів, з якими міг контактувати підозрюваний чи потерпілий до, безпосередньо під час або після убивства. Якщо затримано особу, підозрювану в убивстві, у процесі її особистого обшуку, у неї за наявності повинні бути виявлені та вилучені знаряддя вбивства, одяг, у якому він був у момент кримінального правопорушення, оскільки на одязі могли залишитися сліди, що вказують на контакт із потерпілим. Це можуть бути: біологічні сліди (сліди крові, слини, інші біологічні виділення людини); мікробіологічні сліди (волокна одягу, сліди нашарування, волосся тощо); інші сліди (сліди від укусу, подряпини, інші різноманітні сліди боротьби тощо). Може бути й навпаки: на речах і предметах убитого могли залишитися частки, що належать підозрюваному. Вилученню підлягають також предмети, що використовувалися для приховування вбивства, а також переписка, щоденники, нотатки, записні книжки та інші документи, які свідчать про характер взаємозв'язку потерпілий – злочинець.

Важливо звернути увагу, що у частині випадків (32%) після вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання у особи, що його вчинила, є проблеми із відновленням у пам'яті обставин події. У такому збудженому емоційному стані особа може не пам'ятати деякі важливі обставини

вчинення кримінального правопорушення, зокрема місцезнаходження знаряддя вбивства чи одягу, на якому могли зберегтися сліди злочину, послідовності виконання дій тощо. Також слід нагадати про те, що під час узагальнення нами слідчо-судової практики у кримінальних провадженнях вказаного виду кримінального правопорушення, приховання злочину мало місце у 36,4 % випадках, серед яких найчастішими були такі його способи: розчленування та приховання трупа, знарядь вчинення вбивства, знищення речових доказів тощо (Додаток Б). Тож безумовно, виявлена у процесі обшуку інформація дає можливість встановити деталі приховування.

Тактика обшуку у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання не має своїх суттєвих відмінностей від тактики обшуку, який проводиться під час розслідування будь-якого іншого виду умисного вбивства. Вважаємо недоцільним описувати тактику такого обшуку.

Наступною слідчою (розшуковою) дією, що спрямована на отримання інформації з матеріальних відображень, є освідування, що проводиться для встановлення наявності чи відсутності слідів злочину або особливих прикмет на тілі освідуваного для з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Власне цій слідчій (розшуковій) дії під час досудового розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, відводиться особливе значення, адже освідування, як і слідчий огляд та обшук, дає органам досудового розслідування чи прокуророві змогу безпосередньо сприймати об'єкти з метою виявлення слідів злочину, особливих прикмет і з'ясування обставин події, скласти уявлення про механізм злочину й особу злочинця, висувати слідчі версії та правильно визначати напрями розслідування. Проте під час проведеного нами анкетування працівників слідчих підрозділів поліції вказана слідча (розшукова) дія призначалася ними лише у 9% випадків розслідування кримінальних проваджень про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (Додаток В). Приведена статистика свідчить про те, що питання очевидної недостатньої активності слідчих щодо проведення освідувань

потребує додаткового теоретичного аналізу, вивчення та наукового обґрунтування.

Термін «освідування» в юридичній літературі використовують досить давно. Аналіз історичних джерел кримінального процесуального законодавства засвідчив, що освідування в первинному значенні тлумачили як дослідження трупів, а з XIII століття – огляд живих осіб. Так, у 20-х рр. минулого століття науковці освідування розуміли як діяльність лікаря чи спеціаліста у сфері медицини, які виконують завдання слідчого в тих випадках, коли для дослідження окремих питань потрібні спеціальні знання [55, с. 194]. Проте, до середини XX століття спостерігалася тенденція до часткового змішування освідування з оглядом. У 60-х рр. думки вчених розділились. Одні дослідники вважали, що освідування – це один з видів огляду [257, с. 244]. Інші розглядали його як експертизу, якщо освідування проводить судово-медичний експерт, і як слідчий огляд – коли освідування проводить представник органу розслідування [262, с. 11].

У 90-х рр. минулого і на початку XXI століття переважна більшість учених, зокрема Г. І. Грамович, М. І. Порубов, Г. М. Мухін, С. М. Стахівський, В. М. Тertiшник, О. А. Борідько, К. В. Парасочкіна, Г. О. Пономаренко та інші під освідуванням розуміли огляд тіла особи для виявлення слідів злочину та особливих прикмет [274, с. 102].

Надалі автори до поняття «освідування» також підходили неоднозначно. Так, І. С. Андреев, Г. І. Грамович і М. І. Порубов освідування розуміють як самостійну слідчу дію, яка проводиться за постановою слідчого, здійснювану або безпосередньо слідчим, або (за його дорученням) лікарем і спрямовану на безпосереднє обстеження тіла людини з метою виявлення і фіксації слідів злочину, особливих прикмет та ознак функціонального й анатомічного характеру [5, с. 124].

Ю. В. Гаврилін вважає, що освідування – це слідча дія, яка є різновидом слідчого огляду, складається з огляду тіла живої людини для виявлення на ньому особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, виявлення стану сп'яніння або інших якостей та ознак, що мають значення для кримінальної

справи, якщо для цього не потрібно проводити судову експертизу [49, с. 19].

Після проведення аналізу позицій вчених, можна зробити висновок, що освідування є самостійною слідчою (розшуковою) дією, різновидом слідчого огляду і є оглядом живих осіб, для вирішення питань, що мають значення для кримінального провадження.

На законодавчому рівні огляд особи (освідування) – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим або прокурором щодо підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу (ч. 1 ст. 241 КПК України) [137].

Як свідчить аналіз емпіричної бази нашого дослідження з 66 у 43 випадках в осіб, що вчинили умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання зафіксовано наявність стану сп'яніння (41 алкогольного та 2 наркотичного), що становить 65,6% (Додаток Б). Це свідчить про те, що встановлення наявності чи відсутності стану сп'яніння є однією з обставин, яку необхідно з'ясувати під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, вважаючи останню обставиною, що обтяжує ступінь покарання.

Законодавцем не передбачена можливість проведення освідування з метою виявлення стану сп'яніння, тому для забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування, вважаємо встановлення наявності чи відсутності факту сп'яніння слід визначити одним із завдань освідування підозрюваного, що вчинив умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

Також правова колізія виникає щодо питання про огляд одягу, що є на освідуваній особі. Розглянемо ситуацію, коли під час освідування, на одязі особи, що освідується, будуть виявлені сліди кримінального правопорушення чи особливі прикмети. У даному випадку легітимним є огляд лише тіла особи, що підлягає освідуванню, а про одяг, що на особі, нічого не згадується. Тобто, при виявленні на одязі слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет, слідчий, прокурор зобов'язаний звернутися з клопотанням до слідчого судді

про тимчасовий доступ до речей, отримавши ухвалу, здійснити виїмку таких, а вже після цього провести огляд даного одягу. Описана процедура є надто тривалою. Як виняток, пропонуємо передбачити норму, за якою під час освідування підозрюваного, можна було б проводити і огляд речей, що є на ньому. Якщо на одязі виявлено сліди кримінального правопорушення чи особливі прикмети, що потребують додаткового дослідження, одяг підлягає вилученню, про що вказується у протоколі. Надалі слідчий, прокурор зобов'язаний невідкладно, але не пізніше 24 годин, з моменту проведення освідування, звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів, який проводиться у відповідності до ст. ст. 159–166 КПК України [137].

Отже, завданням освідування підозрюваного під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, на нашу думку, є виявлення та фіксація на тілі підозрюваного чи його одязі, слідів кримінального правопорушення, що може бути наслідком систематичного знущання, протиправного насильства чи тяжкої образи, що і зумовили у особи, що підлягає освідуванню, виникнення стану сильного душевного хвилювання, а також виявлення особливих прикмет чи стану сп'яніння.

Юридичною підставою проведення освідування є постановва прокурор, а за необхідності вказана слідча (розшукова) дія проводиться за участю судово-медичного експерта або лікаря. Дана норма прописана законодавцем у диспозиції ст. 241 КПК України [137]. Фактичними ж підставами проведення освідування є дані щодо інформації про наявність чи відсутність на тілі чи одязі освідуваного слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет з метою їх подальшої фіксації.

З метою забезпечення реалізації загальних положень тактики слідчого огляду, проведення освідування підозрюваного в умисному вбивстві, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання, можна поділити на такі етапи: підготовчий, робочий та завершальний.

Підготовчий етап освідування починається з моменту прийняття рішення слідчим, прокурором про його проведення. Так, якщо досудове розслідування такого криміналь-

ного провадження здійснюється слідчим, то він звертається з письмовим клопотанням до прокурора. Прокурор, розглянувши таке клопотання, виносить постанову про задоволення клопотання та дозвіл на проведення освідування або відмову в наданні дозволу на його проведення. Якщо ж провадження здійснює прокурор він самостійно виносить постанову про проведення освідування. У клопотанні слідчого та постанові прокурора може зазначатися, яка кваліфікація має бути у лікаря чи спеціаліста, котрого необхідно залучити до освідування. Освідування може бути здійснене слідчим чи прокурором самостійно, такий вид освідування отримав назву слідчого, а може доручити його проведення лікарю чи спеціалісту певної галузі (медичне (спеціальне) освідування). Допустимим є проведення слідчо-медичного (змішаного типу освідування), яке передбачає одночасну співпрацю слідчого, лікаря чи спеціаліста. На думку С. О. Сафронова, поєднання юридичних та медичних знань під час проведення освідування, щоб встановити наявність і характер тілесних ушкоджень (зокрема, ран (вогнепальних, різаних або колотих, рубаних або заподіяних тупим предметом), саден, подряпин, синців, слідів дії отруйної речовини, визначити їхні розміри, локалізацію на тілі) та правильно і повно відобразити встановлені обставини у протоколі слідчої (розшукової) дії, буде доцільним проведення освідування слідчим із залученням до участі у ньому судового медика або лікаря [234, с. 13–14].

На підготовчому етапі проведення освідування, вважаємо, що слідчий, прокурор зобов'язаний визначити склад учасників освідування, перелік тактичних прийомів та технічних засобів, які слід використовувати під час освідування.

Коло учасників освідування охоплює таких осіб: слідчий; особа, що підлягає освідування; особа, що буде залучатися до слідчої (розшукової) дії – лікар чи спеціаліст, а також поняті, як передбачено вимогами до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема у ч. 7 ст. 223 КПК України. Останніх попереджають про недопустимість розголошення відомостей, отриманих ними в процесі виконання слідчої (розшукової) дії; роз'яснюють їм право бути присутніми при всіх діях слідчого і обов'язок засвідчити підписами в протоколі факт проведення

освідування і його результат, а також роз'яснюють право робити зауваження з приводу освідування і правильності його фіксації, які заносяться до протоколу.

Для проведення такої слідчої (розшукової) дії як освідування, якісний склад понятих відіграє важливе значення для отримання позитивного результату зазначеної слідчої (розшукової) дії. Бажано, щоб понятими були особи, які не знайомі з освідуваним, краще одного віку. Це допоможе зняти або зменшити психологічну напругу людини. На нашу думку, слід погодитися з пропозицією В. Г. Дрозд, яка зазначає, що вирішення питання про запрошення до участі понятих доцільно погоджувати з особою, виходячи з етичних міркувань, однак остаточне рішення залежить від слідчого [66, с. 10]. Необхідно усвідомлювати, що не кожній особі приємно, щоб її оголене тіло оглядав не тільки слідчий, а ще й поняті, які є сторонніми особами запрошеними з вулиці.

На нашу думку, під час проведення освідування, що супроводжується оголенням тіла освідуваного, що підозрюється у вчиненні умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, особливо, якщо таке освідування проводиться лікарем чи судово-медичним експертом, участь понятих не повинна бути обов'язковою.

Після отримання згоди на проведення слідчої (розшукової) дії, особі, що підлягає освідуванню, пред'являється для ознайомлення постанова прокурора. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а у разі її відмови освідування проводиться примусово.

Найбільш важливим на початку робочого етапу освідування є встановлення психологічного контакту з підозрюваним, який після вчинення умисного вбивства, може знаходитися в пригніченому стані. Слідчому потрібно роз'яснити усю важливість проведення процесуальної дії, що допоможе послабленню психологічної напруги та досягти бажаного результату без застосування примусу. І. Л. Петрухін цілком слушно зауважує, що застосування заходів примусу, особливо пов'язаних з обмеженням свободи, є припустимими лише у випадках прямо зазначених в законі, оскільки ні аналогія процесуального закону, ні розширене тлумачення норм права в таких випадках не

є прийнятними, позаяк становище особи не може бути погіршено через прогалини у нормативному матеріалі [192, с. 57].

КПК України передбачив застосування примусу до особи, що добровільно відмовляється від освідування. Не слід забувати, що будь-який примус щодо особи не може бути виправданий завданнями боротьби зі злочинністю, тому що ці завдання можуть бути успішно вирішені тільки при неухильному дотриманні прав і законних інтересів громадян. Будь-який фізичний чи психічний вплив, примус, який може бути застосовано, не є морально обґрунтованим [164, с. 72, 74].

Отже, освідування ми можемо зарахувати до слідчих (розшукових) дій примусового характеру. Визначення самого обсягу застосування примусу покладається безпосередньо на слідчого чи прокурора, які беруть участь у його проведенні. На нашу думку, примус повинен застосовуватися особами тієї ж статі, що й особа, яка підлягає освідуванню. Тобто до підозрюваного чоловічої статі примус застосовується чоловіками, відповідно до жінок – жінками.

Невід'ємним на робочому етапі проведення освідування є фіксація ходу проведення, що може бути здійснена шляхом відеозапису, фотографуванням або іншими технічними засобами. КПК України містить норму, котра передбачає можливість у випадку необхідності фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація таких матеріалів може розглядатися як образлива для освідуваної особи, тому вони зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

Фіксування вказаної слідчої (розшукової) дії можуть розцінюватися освідуваною особою, як такі, що можуть принизити її честь та гідність, адже законодавцем не передбачено наявності згоди на це такої особи. Це питання вирішується на розсуд слідчого чи прокурора. Вважаємо це твердження помилковим, оскільки така фіксація нерідко викликає заперечення з боку освідуваного, що може бути причиною для пригнічення його психологічного стану чи погіршення здоров'я.

На думку В. І. Мариніва, застосування фотозйомки для фіксації особливих прикмет і слідів, що знаходяться на відкритих частинах тіла та з часом можуть зникнути (сліди побоїв, синці), можливе тільки за прямою згодою особи, що освідується. Недопустимо використання фотозйомки для фіксації прикмет чи тілесних ушкоджень, що знаходяться на частинах тіла, які звичайно прикриваються одягом [164, с. 76]. Вважаємо це твердження вірним та констатуємо, що дотримання етичних норм та прав людини на повагу до гідності повинно дотримуватися при фіксації слідів та особливих прикмет, що знаходяться на закритих та інтимних частинах тіла шляхом фотозйомки та відеозапису. Хоча про це й не зазначено в КПК України, однак фотографування та відеозйомка у випадку оголення освідуваної особи, як видається, має здійснюватись тільки за її згодою.

Якщо продемонструвати розташування численних слідів злочину, тілесних ушкоджень або особливих прикмет на тілі освідуваного можливо лише при його оголенні, то рекомендується одержані фотографії, негативи чи цифровий носій вкласти в окремий конверт, опечатати і підписати: «Для складу суду». При такій фіксації слідів злочину та особливих прикмет етично не фотографувати обличчя освідуваного. Однак це повинно бути зафіксовано у протоколі. Водночас, слід визнати недопустимим фотозйомку освідуваного в оголеному вигляді, якщо це не викликано потребою збирання доказів [21, с. 142–145]. Тому під час проведення освідування підозрюваного під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, слід використовувати детальну фотозйомку із застосуванням масштабної лінійки.

Після проведення освідування та складання протоколу освідування фото- або відеозапис вкладається у конверт, на якому всі учасники слідчої дії ставлять свої підписи та який належним чином опечатується особою, що складала протокол. Даний конверт в подальшому у визначеному законодавством порядку долучається до матеріалів кримінального провадження та зберігається в цілісності до вирішення справи у суді.

Вважаємо відеозйомку під час проведення освідування підозрюваного необхідною умовою проведення вказаної слід-

чої (розшукової) дії, адже під час цього ми можемо зафіксувати поведінку підозрюваного, що надалі може слугувати допоміжним аргументом встановлення наявності чи відсутності стану сильного душевного хвилювання під час проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи.

На заключному етапі підводяться підсумки слідчої (розшукової) дії та оцінюються її результати. Проводиться фіксування шляхом складання протоколу освідування, копія якого за законом повинна вручатися особі, освідування якої проводилося примусово. Ми погоджуємося з позицією В. С. Бурданової та Л. М. Нікітіна, вважаючи, що судово-медична експертиза не може замінити освідування, особливо тоді, коли вона проводиться через декілька днів чи тижнів, оскільки за цей час незначні подряпини, синці зникають, а в медичних документах містяться дані лише про ті тілесні ушкодження, щодо яких проводилось лікування, і відсутні записи про незначні тілесні ушкодження [12, с. 33].

Пропонуємо внести такі зміни до КПК України, зокрема ст. 241 КПК України «Освідування особи» викласти у такій редакції:

1. Слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення *та* (або) особливих прикмет, *а також наявності чи відсутності стану сп'яніння у особи, що підлягає освідуванню*, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу

2. Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора *та*, за необхідності, за участю лікаря *чи іншого спеціаліста*. Слідчим, прокурором *проводиться освідування за обов'язкової участі лікаря у випадках необхідності встановлення факту наявності чи відсутності стану сп'яніння*. Слідчий має право до винесення постанови прокурора *провести освідування у невідкладних випадках, пов'язаних із необхідністю запобігти втраті доказів*. У такому випадку слідчий зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутись з клопотанням про проведення освідування до прокурора. Якщо прокурор відмовить у задоволенні клопотання слідчого про освідування, встановлені

внаслідок такого освідування докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 цього Кодексу.

3. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор, а також поняті, не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. Під час проведення освідування можна провести огляд та вилучення речей, що є на особі, яка підлягає освідуванню, за її добровільною згодою. Якщо на одязі виявлено сліди кримінального правопорушення, що потребує додаткового дослідження, одяг підлягає вилученню, про що вказується у протоколі. Надалі слідчий, прокурор зобов'язаний невідкладно, але не пізніше 24 годин, з моменту проведення освідування, звернутися із клопотанням до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів, який проводиться у відповідності до ст.ст. 159-166 цього Кодексу.

4. Перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова прокурора (слідчого). Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово. Примус, поєднаний з оголенням тіла освідуваної особи, застосовується особами тієї ж статі, що й особа, яка освідується.

5. При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів, за добровільною згодою особи, що підлягає освідуванню. Зображення чи відеозапис, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватись лише суду під час судового розгляду.

6. Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, освідування якої проводилось примусово, надається копія протоколу освідування.

3.2. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з особистісних та змішаних джерел, під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання

Ефективність кримінальної процесуальної діяльності у сфері забезпечення виконання завдань кримінального судочинства щодо швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, захисту особи від необгрунтованого процесуального примусу, незаконного притягнення до відповідальності чи засудження, передусім, визначається якістю законодавчої регламентації, тактики проведення слідчих (розшукових) дій та вмілої організації всього процесу доказування. У системі таких слідчих (розшукових) дій важливе значення для здобуття фактичних даних та встановлення істини, займає допит.

Допит є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться в усіх кримінальних провадженнях. Під час допиту можуть виникати труднощі, особливо якщо допитуваними є неповнолітні особи, люди похилого віку, жертви статевих злочинів чи осудні особи з тимчасовими розладами психіки. До даної категорії осіб з упевненістю можна зарахувати і осіб, що вчинили умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, адже підозрювана особа перебуває у стані підвищеного емоційного напруження, що зумовлює складність відтворення обставин події.

Допит є однією з форм отримання доказової інформації через фіксацію показань, процесуальний засіб формування і перевірки доказів, проте на законодавчому рівні поняття допиту як слідчої (розшукової) дії не наведено, а також не сформульовано мети його проведення, як, наприклад, при регламентації огляду чи обшуку.

У криміналістичній та кримінально-процесуальній літературі поняття допиту як слідчої (розшукової) дії тлумачиться по-різному. Один із основоположників криміналістичної науки Ганс Грос писав: «... допитувані особи – це скелет, а їхні показання кров і плоть попереднього слідства» [56, с. 46].

З позиції вітчизняних вчених процесуалістів, допит – це процесуальна дія, суть якої полягає в тому, що слідчий отримує від допитуваної особи відомості про подію злочину, осіб, які його вчинили, характер і розмір заподіяної шкоди, причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, а також про інші обставини, що мають значення для кримінального провадження [134, с. 241].

З погляду науковців-криміналістів, допит – це слідча дія, яка полягає в регламентованому кримінально-процесуальними нормами інформаційно-логічному процесі спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямованому на отримання інформації про відомі факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [129, с. 252].

Допит проводиться в порядку, передбаченому ст. ст. 223–226 КПК України та є чітко обумовленою процесуальними нормами та соціальними ролями формою спілкування між людьми. Власне вона, як зауважує А. Р. Ратінов унеможлиблює психологічну близькість людей, породжує додаткові комунікативні бар'єри, що не сприяє досягненню істини у кримінальному провадженні. Зазначені перешкоди властиві переважно спілкуванню з підозрюваними й обвинувачуваними особами, що зумовлено оборонною домінантою в поведінці правопорушника [223, с. 196].

У криміналістичній літературі більшість вчених залежно від тих чи інших підстав класифікують допит за різними ознаками, проте, на нашу думку, найбільше класифікаторів запропоновано К.О. Чаплинським, який виділяє допит за такими критеріями: залежно від етапу досудового розслідування; за слідчою ситуацією, що склалася; за процесуальним становищем допитуваного; за суб'єктом проведення; за змістом, послідовністю, місцем та часом проведення; за віковими особливостями та психофізичним станом допитуваного; за колом учасників; за приналежністю до певної категорії осіб; за якістю отриманих відомостей; за використанням науково-технічних засобів та процедурними особливостями проведення допиту тощо [276, с. 130].

У контексті нашого дослідження пропонуємо акцентувати увагу на класифікацію допиту, побудовану за критерієм – про-

цесуальне становище суб'єкта, і з'ясуємо більш докладно тактику допиту підозрюваного та свідка.

Нагадаємо, що підозрюваним у кримінальному провадженні є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ст. 42 КПК України) [137].

Результат допиту залежить від поінформованості слідчого з того чи іншого факту, який слід вивчити; від гостроти конфлікту, що виник між слідчим і обвинуваченим; від умов, в яких проходитиме спілкування з конфліктуючою особою, та обстановки, що складає відповідну атмосферу; вміння слідчого правильно застосувати тактичні прийоми допиту [139, с. 66]. Доречно звернути увагу на останнє положення, оскільки завдяки тактично правильній лінії поведінки слідчого під час допиту досягаються його цілі.

Загальноприйнято вважати, що проведення допиту складається із трьох етапів: 1) початкового – підготовча частина допиту; 2) основного (робочого); 3) заключного (етапу фіксації результатів допиту).

Так, на думку однієї групи вчених (С. Ю. Якушин, С. С. Чернявський), підготовка до допиту повинна складатися з таких заходів: вивчення матеріалів досудового розслідування; підготовка спеціальних питань; вивчення особи допитуваного; складання плану допиту [278, с. 532].

Друга група вчених (Р. С. Белкін, В. П. Лавров, І. М. Лузгін, Ю. Г. Корухов) вважає, що підготовка до допиту повинна містити такі заходи: збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту; визначення кола осіб, які підлягають допиту; вивчення особи, що допитується; встановлення способу виклику на допит; підготовка місця допиту; визначення технічного забезпечення допиту; складання плану слідчої дії [119, с. 160].

При підготовці до допиту слідчий має ретельно вивчити наявні матеріали провадження, щоб мати змогу правильно спланувати проведення слідчої (розшукової) дії. Неабияку

роль у підготовці до проведення допиту є складання його плану. Попереднє планування проведення допиту не тільки надає слідчому можливість формувати логічні запитання, не залишити без уваги важливі деталі, а у психологічному аспекті відчувати себе впевненіше. При підготовці до допиту підозрюваного в умисному вбивстві в стані сильного душевного хвилювання не слід забувати й про важливу роль у його результативності питань, пов'язаних з вивченням слідчим особистості допитуваних, рис їх характеру. Наприклад, урахування особливостей характеру й поведінки особи, що допитується, його життєвих інтересів і проблем, характеристики взаємовідносин з рідними, близькими та іншими особами, що дозволить слідчому встановити психологічний контакт і, навпаки, їх ігнорування призводить до загострення обстановки допиту й, навіть, до відмови від спілкування [15, с. 6].

Під час допиту підозрюваного в умисному вбивстві, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання можна виділити такі типові запитання:

1) Чи страждаєте Ви будь-яким психічним чи фізичним захворюванням, чи можливо зверталися коли-небудь до лікаря психіатра чи нарколога?

2) Чи вживали Ви незадовго, під час або після вчинення злочину алкоголь, наркотичні засоби чи психотропні речовини?

3) Що відбувалося в день вчинення кримінального правопорушення до настання кримінальної події?

3) Що передувало кримінальному правопорушенню?

4) Чи мало місце систематичне знущання, протиправне насильство чи тяжка образа з боку потерпілого, якщо так то в чому це полягало?

5) Коли та з чого почався конфлікт, як продовжувався та як закінчився?

6) Які знаряддя Ви використовували для вчинення злочину, чи готували їх заздалегідь?

7) Якими були ваші дії після вчинення злочину?

8) Чи мали Ви умисел приховати сліди злочину? Якщо так то, чи зробили Ви це, та яким чином це відбувалося?

Показання підозрюваного записуються до протоколу від першої особи та, якщо це можливо, дослівно. Допитаному мо-

жуть надати можливість написати показання власноручно. Показання допитуваного записуються у протоколі в тій послідовності, в якій він їх викладає під час вільної розповіді. Потім, за необхідності, ставляться запитання. Поставлені запитання і відповіді у протоколі записують дослівно.

Після завершення допиту протокол зачитується вголос, у разі наявності заяв, зауважень, уточнень чи доповнень – вони заносяться до протоколу, після чого протокол підписує допитувана особа, особи, які присутні на допиті, та слідчий (обов'язково рекомендується, щоб допитувана особа власноручно записала, що протокол вона прочитала особисто або його прочитав слідчий уголос, з її слів він записаний правильно, скарг, заяв і зауважень немає). Під час допиту підозрюваного вважаємо за доцільне застосовувати звуко- або відеозапис. Відбиті на аудіо-, відеоносіях відображення ідеальних слідів набувають якісно іншого стану, що дозволяє їх зберігати, передавати, аналізувати, оцінювати, причому не лише з формально-змістовної, але й психологічної точки зору [86, с. 134]. Важливою перевагою цих науково-технічних засобів є те, що з їхньою допомогою можлива фіксація вербальної, наочно-образної, звукової, зорової інформації, а також емоційного стану відображених осіб, що важливо для оцінки об'єктивності отриманої інформації [76, с. 80]. Сполучення звукозапису і відеозображення синхронно відображає дію та мову, збагачуючи цим зміст повідомлення (наприклад, даючи можливість урахувати не лише зміст слів, але також і «мову жестів») [287, с. 194]. Наприклад, під час проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи на рішення експерта про наявність стану сильного душевного хвилювання у підозрюваного в момент вчинення вбивства, може впливати міміка та жестикуляція підозрюваного, що спостерігаються під час перегляду відеозапису.

На думку М. Ф. Сокирана, вибір того або іншого тактичного прийому допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних проваджень має ґрунтуватися на оцінці особистісної специфіки допитуваного, обставин злочину й обстановки допиту. Сукупність цих умов дасть змогу слідчому вибрати той прийом, що буде ефективним і, водночас, не призведе

до неприпустимих наслідків – пониження честі та гідності допитуваного, здійснення на нього психологічного тиску або інших порушень кримінально-процесуального законодавства [252, с. 173]. Результати аналізу судової практики даної категорії кримінальних проваджень, дають підстави стверджувати, що підозрюваний у більшості випадків дає показання з приводу подій, які передували злочину до виникнення стану сильного душевного хвилювання, а саму кримінальну подію не пригадує (Додаток Б). Слід зазначити, що криміналістичною тактикою, з метою одержання повної й достовірної інформації про розслідуване кримінальне правопорушення, викриття неправди, а також усунення прогалин та неточностей, викликаних добросовісною помилкою особи та у пригадуванні забутого, використовуються закономірності асоціативних зв'язків. Власне у процесі провадження окремих слідчих (розшукових) дій відтворюється не вся інформація, якою володіє особа, а у більшості випадків у пам'яті людини залишається латентно зафіксована інформація, яка вважається втраченою, у результаті чого виникає необхідність її актуалізації. Актуалізація у психології розглядається як дія, яка полягає у відтворенні засвоєного матеріалу з довготривалої чи короткотривалої пам'яті, з метою наступного використання її при впізнанні, згадуванні чи безпосередньому відтворенні. Неможливість пригадати який-небудь матеріал не означає, що він завсім забутий: забувається конкретна форма матеріалу, але його значущий для суб'єкта зміст піддається якісним змінам і включається в досвід суб'єкта [219, с. 15, 118]. На думку Д. В. Затецького, сприяння відновленню в пам'яті допитуваної особи забутого нею матеріалу має назву мнемонічна допомога, яка заснована на збудженні відповідних нервових зв'язків або асоціацій [76, с. 35]. Основними прийомами мнемонічної допомоги є поживлення асоціацій за суміжністю, подібністю, контрастом, логічними зв'язками та структурно-функціональною об'єднаністю [70, с. 153].

Підтримуючи думку В. І. Комісарова, вважаємо, що для роз'яснення психологічних аспектів планування і проведення процесуальної дії слідчому слід залучити для надання консультацій – психолога [112, с. 255]. Його діяльність дозволить

розкрити й пояснити психологічні сторони злочину, поведінку осіб, їх особистісні якості, сутність окремих психологічних концепцій, теорій і підходів, що можуть бути застосовані на практиці. Наприклад, психолог у процесі підготовки до допиту обговорює зі слідчим: а) вивчення яких психологічних особливостей допитуваного має значення для встановлення психологічного контакту з ним з огляду на зміст кримінальної справи й ситуацію розслідування; б) якими способами при проведенні слідчої (розшукової) дії вони можуть бути виявлені; в) які запитання й у якій формі доцільно ставити перед учасниками слідчої дії. Під час проведення допиту психолог може рекомендувати внести корективи в намічений план допиту, звернути увагу на обставини, що мають значення для вивчення психології допитуваного [113, с. 20].

Таким чином, важливим у проведенні допиту підозрюваного під час розслідування досліджуваного нами виду кримінального правопорушення є встановлення психологічного контакту з підозрюваним, що може бути досягнений за участю психолога, якого необхідно залучити до проведення даної слідчої (розшукової) дії. Такий спеціаліст допоможе слідчому у налагодженні мнемонічної допомоги, а також сформулювати запитання, які слід ставити підозрюваному з врахуванням його вікових та психологічних особливостей.

Слід зазначити, що неабияке значення для ефективності проведення такого допиту має використання моделювання у вигляді: реконструкції; макетування; графічного відтворення ситуації або предмета, про які зазначав І. М. Лузгін [150, с. 61].

Прийом «реконструкція» допомагає відтворити у пам'яті допитуваного конкретні факти та їх деталі та допомагає згадати допитуваному всі важливі обставини події. Реконструкція обстановки здійснюється у тих випадках, коли допит доцільно провести на місці події. Реконструкція може полягати у повному або частковому відновленні обстановки на місці події, а також у відновленні умов сприйняття (звук, освітлення). Доцільно здійснювати реконструкцію перед початком допиту. Якщо допитуваний в процесі допиту пропонує внести в обстановку зміни, які відповідають матеріалам провадження, їх обов'язково потрібно здійснити. Характер і особливості таких

змін фіксуються в протоколі допиту разом із показаннями допитуваної особи. Крім цього, допитуваному необхідно надати можливість викласти свої покази у вигляді вільної розповіді, а після цього поставити конкретні питання.

Наступним, не менш важливим методом моделювання під час допиту підозрюваного, є метод макетування. Макети є різновидом моделей та виготовляються слідчим або за його дорученням іншими особами на основі вивчення оригіналів. Для того, щоб показати особливості утворення слідів, у макеті відтворюються кольорові особливості оригіналу, характер освітлення предметів, а також їх фактура (дерево, метал, скло). Для створення складних макетів можуть бути залучені, як консультанти, спеціалісти у різних галузях науки в якості консультантів. Про застосування макету зазначається у протоколі слідчої дії.

Іншим способом моделювання під час допиту підозрюваного є метод графічного моделювання, коли слідчий, а також допитуваний використовують різноманітні плани, схеми, малюнки, які допоможуть допитуваному відтворити у пам'яті істотні факти вчиненого ним діяння. Так, наприклад можливо запропонувати підозрюваному на план-схемі показати місце приховання трупа чи графічного зобразити знаряддя вчинення злочину, якщо таке не було знайдене [51, с. 45].

Не менш важливим джерелом здобуття доказів у кримінальних провадженнях про умисні вбивства, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, є показання свідків, допит яких має свої особливості.

Законодавець у кримінальному процесуальному законодавстві дає визначення поняття свідка. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Процесуальний порядок допиту свідків під час досудового розслідування регламентований ст. ст. 224–227 КПК України та не може проводитися у нічний час (з 22 до 6 год.), тривати понад 8 годин, із обов'язковою перервою у випадку його проведення понад 2 години [137].

Необхідною передумовою успішного проведення такого роду допиту є підготовка до нього, яка охоплює ряд кон-

кретних заходів, серед яких слід виділити: вивчення матеріалів кримінального провадження, ознайомлення з даними про особу допитуваного, а також складання плану допиту. Так, перед допитом встановлюють особу свідка, повідомляють його у якому кримінальному провадженні він викликаний, попереджають про обов'язок розповісти все відоме йому про подію чи певних осіб, а також про кримінальну відповідальність за відмову дати показання та за дачу завідомо неправдивих показань (ст. ст. 384, 385 КК України). Слідчий з'ясовує його стосунки з підозрюваним та потерпілим, роз'яснює право не давати показань щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів (ч. 1 ст. 63 Конституції України). Після вільної розповіді свідок відповідає на запитання слідчого. Запитання треба ставити у певній послідовності. Це дасть змогу отримати необхідну інформацію, витрачаючи менше часу і сил. При формулюванні запитання слід враховувати культурний рівень особи та її обізнаність з нормативно-правовими актами. Законодавець заборонив під час будь-якого прямого допиту, зокрема під час досудового розслідування, ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (ч. 6 ст. 352 КПК України) [137].

Свідків умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання можна поділити на такі категорії:

1. Особи, які були безпосередньо на місці вчинення злочину, його приховання, або яким відомі факти вчинення злочину.

2. Особи, які можуть охарактеризувати особу злочинця чи потерпілого (до цієї категорії можна віднести рідних чи близьких родичів потерпілого чи особи злочинця, сусідів, співробітників, а також інспекторів превентивної діяльності поліції чи лікаря, що проводив лікування підозрюваного чи потерпілого).

3. Особи або працівники правоохоронного органу, які виявили труп чи сліди злочину, звернулися із повідомленням про вчинений злочин.

4. Особи, що залучалися до проведення слідчих (розшукових) дій (поняті, працівники правоохоронних органів, спеціалісти, експерти тощо).

Перша категорія свідків для нас має велике значення, оскільки саме їхні показання в деяких випадках можуть слугувати найбільш ефективним джерелом доказів у даній категорії кримінальних проваджень. До цієї категорії можна віднести свідків, які були присутніми під час виникнення конфліктної ситуації або її розв'язання та осіб, яким відома будь-яка інформація про його вчинення. Запитання, які можна поставити до категорії таких свідків:

- 1) Чи знайомі Ви з потерпілим (підозрюваним)?
- 2) Як Ви опинилися на місці вчинення злочину?
- 3) Чи відбувався на вказаному місці конфлікт, яким чином розвивався та як завершився?
- 4) Якими були дії потерпілого?
- 5) Якими були дії підозрюваного?
- 6) Чи був ще хтось крім Вас присутнім на вказаному місці?
- 7) Чи було помітно, що хтось із осіб, які брали участь у конфлікті, перебували у стані сп'яніння, якщо так, то хто саме та яким чином було це було помітно?

Від другої категорії свідків ми можемо здобути інформацію, яка може позитивно чи негативно охарактеризувати особу потерпілого чи злочинця (соціальний стан, уподобання, та ін.), про наявність зв'язку потерпілий-злочинець, встановити чи мало місце систематичне знущання чи протиправне насильство з боку потерпілого.

Типові запитання слідчого до другої категорії свідків:

- 1) Чи знайомі Ви з потерпілим, якщо так: то з якого часу, при яких обставинах познайомилися, в яких відносинах перебуваєте?
- 2) Чи знайомі Ви з підозрюваним, якщо так: то з якого часу, при яких обставинах познайомилися, в яких відносинах перебуваєте?
- 3) Чи відомо Вам про наявність будь-яких конфліктів між вказаними особами у минулому?
- 4) Чи відомо Вам про факти вживання алкоголю, чи наркотичних речовини вказаними особами?

Типові запитання до третьої категорії свідків:

- 1) Звідки Вам стало відомо про вчинення злочину?
- 2) Як Ви опинилися на місці, де знаходився труп?

- 3) Хто, окрім Вас, знаходився на місці виявлення трупа?
- 4) Що саме відомо Вам про обставини вчинення злочину?
- 5) Чи були Ви безпосередньо свідком вчинення протиправних дій чи дізналися про них від когось?
- 6) Куди саме та з якого приводу Ви звернулися із заявою чи повідомленням?

Остання класифікаційна категорія свідків у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, відіграє для процесу доказування допоміжну функцію. Зокрема, віднесені до цієї групи особи, унаслідок виконання своїх службових функцій чи громадського обов'язку під час допиту можуть засвідчити перебіг слідчої дії, поведінку її учасників та інші особливості. Типові запитання до четвертої категорії свідків:

- 1) Хто, коли та до якої саме слідчої (розшукової) дії Вас залучав?
- 2) Що Вам стало відомо під час проведення слідчої (розшукової) дії, до якої Вас було залучено?
- 3) Яким був перебіг слідчої (розшукової) дії та якою була поведінка її учасників?

На думку відомого криміналіста Ганса Гроса: «Свідок невмілому слідчому або нічого не розповість, або розкаже несуттєве, або зовсім невірне, і той же свідок дасть досить правдиві, точні і докладні свідчення тому слідчому, який зуміє заглянути в його душу, зрозуміти його і зуміти з ним зійтись» [56, с. 45–46]. Тому під час проведення різного типу допитів важливим є використання тактичних прийомів. Власне вибір тактичних прийомів суттєво залежить від особливостей ситуації, що складається при допиті. Сукупність цих особливостей завжди унікальна, неповторна та накладає свій відбиток на подальший хід досудового розслідування. Важливим є вибір даних прийомів під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, що полягатиме здебільшого в актуалізації ідеальних слідів. Д. В. Затенацьким виділено наступні тактичні прийоми актуалізації ідеальних слідів: постановка нагадувальних запитань; пред'явлення допитуваному речових та письмових доказів; демонстрація стимульного матеріалу; демонстрація предметів та об'єктів, не пов'язаних

зі злочином; використання зображувальних можливостей допитуваного; допит на місці події; оголошення показань інших осіб; оголошення результатів інших слідчих дій [76, с. 135]. Поділяючи думку дослідника, вважаємо, що під час проведення допиту в ході досудового розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, слід застосовувати саме дані тактичні прийоми із використанням моделювання у вигляді: реконструкції; макетування; графічного відтворення ситуації або предмета.

Слід також зауважити, якщо у розслідуванні у слідчого слідчим будуть виявлені розбіжності у показаннях раніше допитаних осіб, він має право провести одночасний допит вказаних осіб для з'ясування причин розбіжностей.

На думку В. Ю. Шепітька, тактика такого допиту має певну специфіку, яка пов'язана з розширеним складом її учасників; ускладненим інформаційним обміном; сильним психологічним впливом учасників слідчої (розшукової) дії один на одного; зниженням рівня прогнозу слідчого; можливістю зміни показань; підвищеним ступенем тактичного ризику [128, с. 210].

На думку К.О. Чаплинського, при проведенні одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб, застосовуються усі тактичні прийоми, що використовуються під час допитів. Але існують й інші, які доцільно застосовувати лише у проведенні одночасного допиту. Так, до таких тактичних прийомів можна зарахувати:

1) проведення перед одночасним допитом раніше допитаних осіб, інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, пред'явлення для впізнання, обшуку, слідчого експерименту та інших з метою впливу на стійкі негативні позиції злочинців;

2) повідомлення свідків, потерпілих та підозрюваних, які дають правдиві показання, про можливі труднощі психологічного характеру (погрози, залякування, шантажування, компрометація), що можуть виникнути під час проведення одночасного допиту, та надати рекомендації, які дозволять запобігти негативному впливу;

3) залучення до проведення одночасного допиту допоміжних осіб (слідчих, працівників оперативних підрозділів) з ме-

тою запобігання негативному впливу учасників один на одного, а також передачі певної інформації;

4) розташування допитуваних таким чином, щоб запобігти невербальному спілкуванню (наприклад, спиною до спини, допит через ширму тощо);

5) проведення серії одночасних допитів «за наростаючою силою» з особами, які дають правдиві показання;

6) втягнення допитуваних у суперечку з метою виявлення нових обставин, що мають значення для розслідування;

7) надання дозволу підозрюваним та їх захисникам ставити запитання особам, які дають правдиві показання, лише по закінченні одночасного допиту;

8) деталізація показань учасників одночасного допиту;

9) активізація пам'яті учасника, який несвідомо помиляється;

10) пред'явлення доказів з метою активізації пам'яті допитуваних осіб;

11) викриття неправди та інші [275, с. 357].

Слід зазначити, що такого роду допит під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, може проводитися між свідками та підозрюваним. Першим допитуваним під час його проведення повинен бути учасник, показання якого, на думку слідчого є найбільш правдивими. У нашому випадку таким учасником є свідок. Вважаємо також, що фіксування такого виду допиту, як і будь-якого іншого виду допиту, повинно здійснюватися шляхом відео та звукозапису.

Ще одним видом допиту, який слідчим може бути проведений під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання є допит у режимі відеоконференції, процесуальна регламентація, проведення якого передбачено ст. 232 КПК України. Законодавцем визначено випадки, за наявності яких слідчим проводиться такий допит, до таких належать: неможливість безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; необхідність забезпечення безпеки осіб; проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; необхідність вжиття таких

заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми [137]. Беручи до уваги останню підставу, а також те, що підозрюваним вчинено вбивство, дехто зі свідків може побоюватися давати показання чи відмовитися від участі в одночасному допиті двох чи більше раніше допитаних осіб за участю підозрюваного. У такому разі, за власної ініціативи чи за клопотанням однієї з сторін кримінального провадження, слідчий може провести такий допит. Тактичні прийоми, що використовуються слідчим під час проведення допиту в режимі відео конференції, є такими ж, що використовуються для звичайного виду допиту особи, або одночасного допиту двох чи більше вже допитаних раніше осіб.

Під час узагальнення слідчо-судової практики у кримінальних провадженнях про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, було встановлено, що 67% вбивств даної категорії вчиняються на побутовому ґрунті (Додаток Б). Свідками вчинення вбивств такого типу можуть бути неповнолітні, допит яких для з'ясування певних обставин кримінального правопорушення може бути надзвичайно важливим. Тому видається необхідним з'ясувати тактичні прийоми, що використовуються слідчим під час проведення цього виду допитів.

Відповідно до пп. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК України малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [137].

Особливості допиту неповнолітнього зумовлені не тільки специфікою поведінки вказаних суб'єктів, а й своєрідним процесуальним порядком проведення в плані забезпечення гарантій об'єктивності. Йдеться про участь педагога, психолога, законних представників, а за необхідності – лікаря. Допит підлітка потребує глибокого знання особливостей його психіки, виняткового вміння проводити цю слідчу дію, тактовності й стриманості, культури спілкування [154, с. 15].

Підготовка й проведення допиту неповнолітніх є одним з ключових аспектів успішного його проведення та зумовлені віковими особливостями допитуваної особи. Знання цих осо-

бливостей має велике значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань. Вікові особливості – це сукупність взаємопов'язаних типових для даного віку процесів, станів і властивостей, що виявляються у поведінці та вказують на загальну спрямованість розвитку особи. При розгляді психологічних особливостей неповнолітніх окремих вікових груп необхідно враховувати не тільки хронологічний вік, а й загальні якості культури і товариства, до якого вони належать, соціально-економічний стан, стать, індивідуально-типологічні якості [289, с. 280].

Ще однією важливою особливістю допиту неповнолітнього є тривалість допиту. У ч. 2 ст. 226 КПК України чітко визначено, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день [137]. Тобто час повинен бути раціональним для отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження, оскільки проведення допиту пов'язано із важким психологічним напруженням, діти швидко втомлюються, вони стають неухажними. Недоліком є те, що закон чітко не вказує тривалості перерви. Слідчий повинен визначати її сам за своїм внутрішнім переконанням.

Щодо місця проведення допиту, доречно вказати, що ефективним буде проведення слідчої (розшукової) дії за місцем проживання неповнолітнього чи за місцем його навчання. Обстановку, подібну до тієї, яка вдома, у школі, можна створити й в іншому місці. Свідкові, який не досяг 16-річного віку, роз'яснюється його обов'язок про необхідність давання правдивих показань, але про кримінальну відповідальність за відмову та за завідомо неправдиві показання він не попереджається. Про відомі обставини у вільній розповіді неповнолітній розповідає неповно, непослідовно. Тому слідчий зобов'язаний допомогти поновити в пам'яті обставини, свідком яких той був, і зробити це послідовно та детально. І на початку допиту, і в процесі допиту слідчий відстежує емоційний стан неповнолітнього, його психічний стан, те, як реалізуються його ситуативні переживання. Слідчий аналізує емоції неповнолітнього і відповідно до отриманих даних робить

висновок. У емоціях виявляється позитивне чи негативне ставлення неповнолітнього допитуваного до певних об'єктів, до інших людей, до самого себе. Інколи неповнолітні відмовляються давати показання, перекручують реальні факти.

У процесі допиту неповнолітнього, якщо останній відмовляється давати показання або говорить неправду, перекручує конкретні факти, слідчому необхідно застосувати такі тактичні прийоми, як: стимулювання позитивних якостей неповнолітнього; нейтралізація негативних якостей неповнолітнього; звернення до неповнолітнього із закликом: бути чесним, порядним, справедливим; звернення з проханням надати допомогу в боротьбі зі злочинністю. Слідчий може використовувати при цьому також психологічний вплив – ставити несподівані запитання, пред'являти вагомні докази і тому подібне [250, с. 171].

Погоджуючись із думкою Є. В. Пряхіна, та відповідно до процесуальних особливостей допиту неповнолітнього свідка пропонуємо для застосування такі тактичні прийоми його проведення:

1) роз'яснення важливості повідомлення правдивих даних;

2) демонстрація поінформованості про обставини його життя, потреби, інтереси;

3) роз'яснення суті та значення пред'явлених чи оголошених матеріалів;

4) роз'яснення неправильно зайнятої позиції (у випадку відмови давати показання) [218, с. 46].

Одним із видів допиту за участю неповнолітнього свідка є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. Згідно п. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним [137].

Так, як умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, відноситься до категорії злочинів проти життя та здоров'я особи, одночасний допит, одним із учасників якого буде неповнолітній свідок законом не заборонено. Перед проведенням такого допиту слідчий передусім повинен враховувати особливості їх психіки і вплив цих особливостей на хід і результати вказаної слідчої (розшукової) дії. Особливості психіки неповнолітніх пов'язані з недостатністю їх життєвого досвіду, знань, уявлень, формування адаптивних навичок поведінки. Для них також характерні фантазійність, емоційна гіперболізація події, яку вони бачили, а це нерідко призводить до неправильної оцінки ними події, що розслідується, або окремих її елементів [267, с. 164]. Як правило, неповнолітні ще не мають сформованого світогляду, легко підпадають під вплив старших, що значно ускладнює проведення одночасного допиту з їх участю. Важливим моментом є запрошення на одночасний допит з участю неповнолітніх їхніх батьків, опікунів та піклувальників, законних представників або педагогів. Ретельне з'ясування взаємовідносин неповнолітніх з їх батьками, опікунами, піклувальниками, законними представниками і педагогами дозволяє слідчому виявити авторитетних осіб, присутність яких буде сприяти правильній поведінці неповнолітнього [15, с. 43].

Якщо одночасний допит проводиться за участю дорослого підозрюваного, у будь-якому випадку «...яку б позицію підліток не займав, допитувати на очній ставці його потрібно першим, для того, щоб уникнути впливу на неповнолітнього з боку дорослого» [32, с. 193]. Значною є вірогідність реального впливу з боку старшого за віком допитуваного, який має певний авторитет, може призвести до переосмислення неповнолітньою особою раніше наданих показань. Тому під час проведення такої слідчої (розшукової) дії можуть виникнути суттєві ускладнення.

Важливим процесуальним засобом встановлення тотожності об'єктів за їх ідеальними відображеннями в системі слідчих (розшукових) дій відводиться пред'явленню для впізнання. Процесуальний порядок та регламентація проведення вказаної слідчої (розшукової) дії передбачений ст. 228–232 КПК України [137].

На думку Є. В. Пряхіна, пред'явлення для впізнання – слідча дія, що полягає у пред'явленні особі об'єктів, які вона спостерігала раніше у зв'язку з подією злочину, з метою встановлення їхньої тотожності чи групової належності [127, с. 183]. Підтримуючи думку О. М. Калужної, під пред'явленням для впізнання розумітимемо самостійну слідчу (розшукову) дію, котра є процесуальною формою ототожнення (ідентифікації) людей, матеріальних об'єктів, що потрапили в орбіту кримінального судочинства, за мисленним образом (за ідеальним відображенням, уявним образом, слідом пам'яті), що зберігся в пам'яті учасника розслідуваної події [84, с. 280]. Вважаємо, що власне дане твердження є найбільш повно розкриває зміст зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Розглянемо суб'єктів, що можуть брати участь у пред'явленні для впізнання та мету проведення з ними:

- 1) родичі убитого – з метою встановлення особи потерпілого чи злочинця;
- 2) свідки (очевидці) – з метою встановлення особи злочинця чи потерпілого;
- 3) підозрюваний – з метою встановлення обставин вбивства.

Об'єктами пред'явлення для впізнання під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, можуть бути фотокартки, матеріали відеозйомки, живі люди, трупи та речі (предмети).

Так, пред'явлення для впізнання за фотознімками може бути проведено з очевидцями вчинення вбивства для встановлення особи підозрюваного, а також з родичами вбитого для встановлення особи потерпілого; підозрюваного можна пред'явити свідкам вбивства, з метою доведення його причетності до вчиненого кримінального правопорушення; труп потерпілого можна пред'явити як його родичам для встановлення його особи, так і підозрюваному, що не пам'ятає вчиненого ним кримінального правопорушення, з метою «актуалізації у його пам'яті подій вчиненого». Аналогічною є мета пред'явлення для впізнання підозрюваному речей (предметів), адже, як ми зазначали вище, у 32% випадках, підозрюваний не пам'ятає події вчиненого кримінального правопорушення або не пам'ятає вчиненого. (Додаток Б).

Також, слід зауважити, що у разі наявності підстав, зазначених у ст. 232 КПК України, слідчим може бути проведено пред'явлення для впізнання у режимі відео конференції [137].

Тактика проведення пред'явлення для впізнання у кримінальних провадженнях категорії, що нами досліджується, не буде мати якихось особливостей та проводитиметься у три етапи: підготовчий, наступний та заключний.

Також, одним із способів збирання фактичних даних шляхом провадження слідчих (розшукових) дій, які ми зараховуємо до таких, що спрямовані на отримання інформації зі змішаних джерел, є слідчий експеримент, тактика має свої особливості.

Відповідно до ст. 240 КПК України, слідчий експеримент може проводитися у двох формах: 1) відтворення дій, обстановки та обставин події; 2) проведення дослідів чи випробувань.

Згідно з думкою українського вченого В. Ю. Шепітька, слідчий експеримент – це слідча дія, яка полягає в проведенні спеціальних дослідів з метою перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки і оцінки слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, які мають значення для розслідування кримінального провадження [292, с. 205]. Є. В. Пряхін вважає слідчий експеримент у певній мірі схожим з науковим експериментом, суть якого полягає у виконанні досліджень, пов'язаних з перевіркою або встановленням певного факту, явища, що пов'язані з подією злочину [251, с. 326]. Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення й оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінального провадження; отримання нових доказів; встановлення й усунення суперечностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих. Тактика проведення слідчого експерименту повинна бути направлена на: а) максимально точне відтворення умов досліджуваної події; б) забезпечення такої організації дослідів, за якої унеможлиблювалося надання доказового значення випадковим обставинам, які б викривлювали справжню картину злочину; в) забезпечення повноти та об'єктивності результатів експерименту для того, щоб попередити спроби вкласти їх в наперед намічену схему [37, с. 125].

Під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, вважаємо слідчий експеримент важливою добровільною слідчою (розшуковою) дією, яка повинна проводитися з підозрюваним та за наявності свідків, окремо зі всіма свідками, які стали очевидцями події даного кримінального правопорушення. Звідси, метою проведення слідчого експерименту з підозрюваним є перевірка можливості в певних умовах вчинити певні дії за певний проміжок часу та перевірка настання наслідку у вигляді заподіяння смерті особі, а також важливим у даному досліді є встановлення причин, що сприяли вчиненню злочину. Під час проведення слідчого експерименту можуть бути встановлені нові факти даного кримінального правопорушення, які цікавлять слідство, а також встановлене місцезнаходження яких-небудь слідів чи предметів, що можуть бути використані в ході доказування.

У проведенні слідчого експерименту використовуються два простих джерела інформації: люди й речі. Його сутність полягає у провадженні дослідів. Перш, ніж проводити дослідні дії, тобто експериментувати, необхідна попередня підготовка до них, що включає: а) прийняття рішення про провадження слідчого експерименту; б) визначення цілей, тобто які обставини можуть бути встановлені слідчим експериментом; в) визначення часу і місця проведення експерименту; г) забезпечення умов, максимально наближених до тієї обстановки, що перевіряється; ґ) добір учасників слідчого експерименту; д) підготовка об'єктів, необхідних для постановки дослідів; е) складання плану експерименту і забезпечення охорони місця його проведення [130, с. 305–306].

Підтримуючи думку Є. В. Пряхіна, вважаємо, що основними тактичними умовами для здійснення слідчого експерименту є: 1) обмежена кількість учасників; 2) створення умов для проведення дослідних дій, які максимально наближені до тих, що цікавлять слідчого; 3) багаторазове здійснення експерименту в декілька етапів і в різних умовах [218, с. 92–93].

Значна кількість учасників слідчого експерименту створює труднощі для проведення експерименту, ставить під загрозу збереження у таємниці її результатів. Для проведення слідчого експерименту із підозрюваним в умисному вбивстві,

вчиненому в стані сильного душевного хвилювання та отримання бажаного результату слід запросити обмежене коло осіб, з тим, щоб підозрюваний «не замкнувся в собі» та давав правдиві показання. До його проведення доцільно, окрім підозрюваного та його захисника, запросити двох незаінтересованих осіб – понятих, двох працівників оперативних підрозділів, з метою дотримання умов безпеки слідчої (розшукової) дії, статиста, спеціаліста-криміналіста, спеціаліста у галузі судової медицини, психолога. Саме участь останнього, на нашу думку, є важливою умовою забезпечення контакту з підозрюваним, запобігання «замикання» у собі та досягнення мети проведення вказаної слідчої (розшукової) дії.

При підготовці до слідчого експерименту необхідно визначити місце і час його проведення. Слідчий експеримент із підозрюваним, що вчинив умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, слід проводити на місці вчинення ним злочину приблизно в цей самий час та з додержанням умов освітлення та звукових умов, аналогічних до тих, коли було вчинено кримінальне правопорушення. Рекомендується також використовувати оригінали чи точні копії знарядь вчинення вбивства, моделі та манекени. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції. При цьому важливо зазначити, що реконструювати слід не всю обстановку, а окремі елементи, важливі для дослідів.

Суттєвим під час слідчого експерименту є перевірка показань підозрюваного чи свідків на місці вчинення кримінального правопорушення, під час якої слідчий отримує нову інформацію, яка дає підстави говорити про правдивість або неправдивість показань, що перевіряють. Така інформація з'являється у слідчого в результаті порівняння показань допитаної особи з реальною обстановкою на місці. Зміст такої перевірки полягає в тому, що слідчий пропонує особі, яка була раніше допитана, вказати місце вчинення кримінального правопорушення, розповісти про його обставини, супроводжуючи свою розповідь демонстрацією своїх дій чи дій інших осіб. Особа, показання якої перевіряються, дає їх у присутності понятих. Перед початком перевірки, у тому разі, якщо під час

виконання огляду обстановку місця події було зафіксовано не повно, слідчому необхідно здійснити повторний або додатковий огляд та перевірити, чи не зазнала обстановка місця події суттєвих змін. У будь-якому випадку слідчому рекомендується попередньо відвідати місце (місцевість), де буде відбуватися слідча (розшукова) дія.

Основною перевагою перевірки показань на місці є те, що особа, показання якої перевіряються, потрапляє в обстановку, де раніше відбувалася подія злочину, і за зоровими асоціаціями вона може пригадати набагато більше фактів, ніж у кабінеті слідчого. Слідчому рекомендується застосовувати ще один тактичний прийом для отримання додаткової інформації, який ґрунтується на вченні психології про залежність спогадів від діяльності людини. Суть його полягає в тому, що особа на пропозицію слідчого відтворює на місці тільки те, що запам'ятала. Під час такого відтворення нерідко вдається настільки оживити пам'ять особи, що слідчий отримує дуже детальні відомості про здавалося б зовсім забуті факти. При цьому особа не тільки пригадує певні факти, але й коригує їх, відкидаючи все те, що не узгоджується з реальною обстановкою, уточнює окремі відомості і дає обґрунтування тому, що повідомляла під час допиту. Тому присутність на місці спеціаліста психолога в даному випадку є обов'язковою.

Якщо допитаний під час проведення слідчого експерименту, вказує на нову ділянку місцевості або приміщення, де можуть бути ті чи інші сліди злочину, про які раніше він не повідомляв, необхідно припинити перевірку показань на місці, провести огляд місця події, а згодом поновити перевірку.

Важливим є заключний етап проведення слідчого експерименту – етап фіксації його результатів. Під час проведення слідчого експерименту слідчий складає протокол слідчого експерименту, у який вносить всі проведені ним та іншими учасника слідчої (розшукової) дії результати. Протокол підписується всіма його учасниками. Варто виділити те, що досліджувану нами слідчу (розшукову) дію слід фіксувати за допомогою відеокамери, оскільки результати її можуть бути корисними для експертів під час проведення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. У результаті перегляду

відеозапису експерти зможуть більш ретельно проаналізувати поведінку підозрюваного, його рухи та жестикуляцію, що може бути цінним для встановлення результатів експертизи щодо факту наявності чи відсутності стану сильного душевного хвилювання.

3.3. Використання спеціальних знань під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання

Разом з отриманням інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій, під час розслідування умисних вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, одним зі шляхів одержання фактичних даних є використання спеціальних знань у формі судової експертизи та залучення спеціаліста.

У криміналістичній літературі серед вчених немає одностайної думки з приводу визначення поняття «спеціальних знань». Так, В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль спеціальні знання визначають як не загальновідомі у судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, залученою в якості спеціаліста чи експерта з метою сприяння слідству або суду в з'ясуванні обставин справи чи формування висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування [149, с. 22]. На думку Б. В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково-обґрунтованих відомостей спеціального виду, якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства [226, с. 57]. В. Д. Юрчишин під спеціальними знаннями розуміє сукупність науково-обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінального процесуального законодавства є необхідними для повного, всебічного та об'єктивного встановлення обставин, що входять у предмет доказування та вирішення інших завдань кримінального процесу [307, с. 44].

Узагальнюючи думки вказаних вчених, можна зазначити, що при визначенні спеціальних знань автори здебільшого враховують вид професійної діяльності та певну спеціальність.

Як зазначалося вище, спеціальні знання під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, реалізуються через діяльність спеціаліста та експерта, яких розділяє кримінальний процесуальний закон.

Так, згідно ч. 1 ст. 71 КПК України, спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [137].

І. Л. Петрухін вважає, що спеціаліста слід відносити до специфічної групи свідків, бо він є освіченою особою, яка бере участь у проведенні слідчих дій, сприймає обставини, які мають значення для справи, на підставі спеціальних знань у науці, техніці, ремеслі, мистецтві за дорученням слідчого, але за непроцесуальною формою, яка встановлена для судової експертизи [193, с. 57].

Допомога спеціаліста потрібна для дослідження слідів, ознак, доступних безпосередньому спостереженню; він діє під прямим керівництвом слідчого; результат його діяльності не є самостійним джерелом доказів, а фіксується в процесуальному акті, складеному слідчим або приєднаний ним до справи – це головні відмінності спеціаліста від експерта [175, с. 318–321].

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи, і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України) [137].

Участь спеціаліста й експерта в кримінальному процесі має багато спільного. Зокрема те, що вони залучаються за

необхідності використання їх спеціальних знань. Але знання та навички спеціаліста використовуються лише для надання допомоги слідчому в безпосередньому виявленні, закріпленні та вилученні доказів, у проведенні судових дій і дослідженні доказів у суді, у застосуванні технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) і судових дій. Він може давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають під час провадження слідчих (розшукових) дій або під час судового слідства, що зазначено в ч. 2 ст. 71 КПК України. Результати його діяльності відображаються в протоколі слідчої (розшукової) дії та в протоколі судового засідання, а також у додатках до них у вигляді складених планів, схем, діаграм, графіків, виготовлених ним дактилокарт, зліпків, фотознімків, фонограм, кіно- та відеофільмів тощо. Проведення ж експертизи за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду – це самостійна діяльність експерта. Він має справу з уже зібраними доказами, досліджуючи які, встановлює нові фактичні дані і складає висновок, який є докладним описом проведених експертом досліджень та зроблених за їх результатами висновками, обґрунтованими відповідями на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ч. 1 ст. 101 КПК України) [137]. Основна ж мета залучення спеціаліста – розширити практичні можливості слідчого, прокурора у виявленні, вилученні і фіксації доказів під час провадження слідчих (розшукових) дій для встановлення істини у кримінальному провадженні.

І. В. Віноградов, Г. І. Кочаров і М. О. Селіванов вважають, що діяльність експерта суттєво відрізняється від діяльності спеціаліста тим, що експерт є особливою процесуальною фігурою, а завданням експертизи є аналіз певних даних з метою встановлення нових фактів, що мають значення для досудового розслідування справи. Крім того, висновок експерта має доказове значення [38, с. 10–15]. О. О. Закатов та В. О. Іванов проводять розмежування діяльності експерта і спеціаліста за метою застосування їх спеціальних знань. Спеціаліст дає консультації, допомагає слідчому виявити, закріпити, оглянути і попередньо дослідити сліди злочину та інші речові докази, а також

застосовувати науково-технічні засоби. Метою експертизи, на їх думку, є отримання науково-обґрунтованого висновку за результатами проведення експертом спеціальних досліджень, що має доказову силу. Далі вони відзначають, що проведення експертизи є самостійною процесуальною дією, а використання допомоги спеціаліста носить допоміжний характер. Різний і процесуальний характер призначення експертизи та залучення спеціаліста [75, с. 80–82].

Таким чином, ми дійшли висновку, що діяльність двох процесуально незалежних осіб, таких як спеціаліст та експерт, під час розслідування кримінальних проваджень про умисні вбивства, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, має важливе значення для процесу доказування та слугує запорукою швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування.

Власне, у процесі досудового розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, слідчим обов'язково призначаються судові експертизи. Судовою експертизою визнається дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального провадження, що знаходиться у розпорядженні органу досудового розслідування чи суду [215]. Різноманітність слідів, які виявляються під час розслідування вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, дозволяє говорити про потенційну можливість під час такого кримінального провадження проводити усі основні види експертиз: криміналістичні, судово-медичні, хімічні, комплексні судові психолого-психіатричні та інші. Так, під час узагальнення слідчо-судової практики у кримінальних справах (провадженнях) про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання було встановлено, що слідчими призначалися ряд експертних досліджень, серед яких: судово-медична (100%); судово-дактилоскопічна (65,2%); судова траєктологічна (46,9%); судова медико-криміналістична (37,8%); судова імунологічна (34,8%); судова цитологічна (34,8%); судова експертиза холодної зброї (30,3%); судова балістична (4,5%); судово-психологічна експертиза (6,1%); комплексна психолого-психіатрична експертиза (93,9%); судова нарколо-

гічна (22,7%); судова біологічна (4,5%), судова фізико-хімічна (3,0%) (Додаток Б).

Аналізуючи інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджену Наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 [206], проведемо аналіз доцільності призначення судових експертиз у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

Отже, судова балістична експертиза призначатиметься слідчим з метою вирішення питань ідентифікаційного та діагностичного характеру. Наприклад, для встановлення конкретного екземпляра зброї, з якого було здійснено постріл; для дослідження стріляних куль, гільз, слідів пострілу. Із застосуванням знань експерта-медика і криміналіста є можливість встановити: чи є ушкодження на трупі вогнепальним та встановити відстань, напрям та вид зброю, з якої було вчинено постріл. Для цього слідчий призначатиме медико-криміналістичну експертизу.

Основним завданням експертизи холодної зброї є встановлення належності до холодної зброї ножів, кинджалів, кастетів та схожих за призначенням предметів, вилучених слідчим під час досудового розслідування. Крім того, експертизою може вирішуватися питання про спосіб виготовлення зазначених предметів, зокрема чи використовувалося для їх виготовлення заводське обладнання.

Під час призначення судової трасологічної експертизи є можливість ідентифікації або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо). Трасологічною експертизою можна також установлювати факти, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворювальних об'єктів. Окрім цього, трасологічною експертизою у комплексі інших галузей можуть вирішуватися питання щодо дослідження нашарувань на одязі (взутті) – ґрунту, плям зелені, фарби, паливно-мастильних матеріалів тощо.

Основним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Якщо версія про особу, що залишила слід, ще не висунута, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабовидимі сліди, перед експертом може постати питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації особи. Експертиза слідів рук вирішує і низку неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворювального об'єкта.

Якщо під час розслідування будуть виявлені сліди ніг людини або взуття з метою визначення особливостей пересування людини, розміру взуття, зросту людини, а також для ідентифікації людини за слідами босих ніг, шкарпеток, панчіх, взуття, слідчими буде призначатися експертиза слідів ніг людини та взуття.

У процесі проведення експертизи механічних пошкоджень одягу, встановлюються характер пошкоджень та механізм їх утворення, вирішуються питання, пов'язані з ідентифікацією (ототожненням) знаряддя за пошкодженнями, що є на даному одязі, тощо. При виявленні на одязі слідів біологічного походження чи хімічних сполук слідчим можуть призначатися щодо одягу судово-хімічні, судово-біологічні, судово-медичні та інші експертизи. Слід зазначити, що дослідження пошкоджень одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції судово-медичної експертизи.

Також, у разі виявлення під час розслідування слідів біологічного походження, слідчий призначатиме біологічну експертизу, основними завданнями якої є: установлення належності об'єктів тваринного та рослинного походження до конкретного біологічного роду чи виду, а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події; установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів; установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого; визначення біологічних характеристик стану об'єкта;

установлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів тощо.

Якщо під час проведення слідчого огляду будуть вилучені сліди транспортних засобів, слідчим призначатиметься одноіменна експертиза, основними завданнями якої є ідентифікація (ототожнення) конкретної одиниці транспортного засобу за частинами та слідами, що залишені його частинами; діагностика (установлення властивостей та стану об'єктів) та ситуаційні завдання (установлення механізму слідоутворення, механізму взаємодії транспортного засобу з іншими об'єктами). Сліди транспортних засобів містять значний обсяг інформації, яка може бути використана для встановлення виду (типу), марки транспортного засобу, напрямку його руху тощо.

Під час призначення слідчим експертизи матеріалів, речовин та виробів є можливість виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин (частинок фарби, слідів паливно-мастильних матеріалів, слідів металізації, мікроволокон, частинок наркотичних засобів тощо), а також визначення роду (виду) матеріалів і речовин за класифікаціями, що існують у науці, техніці та на виробництві (за хімічним складом, фізичними властивостями, призначенням тощо); установлення спільної родової (групової) належності матеріалів і речовин; установлення походження матеріалів і речовин з певного джерела.

Також, слід зазначити, що під час розслідування досліджуваного нами виду кримінального правопорушення, слідчим обов'язково буде призначена судова експертиза для встановлення причин смерті (п. 1 ч. 2 ст. 242 КПК України); для встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень (п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України); для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо осудності, обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України); а також для визначення розміру шкоди немайнового характеру, заподіяної кримінальним правопорушенням (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України) [137].

Обов'язковим є призначення під час розслідування умисних вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, судово-медичної експертизи трупа, проведення якої дасть

нам відповіді на запитання про: а) наявність на трупі тілесних ушкоджень, ступінь їх тяжкості та локалізація; б) у результаті якого виду травматичної дії (предмета) могли утворитися виявлені ушкодження; в) які ушкодження завдані за життя, які після смерті; г) як давно настала смерть, чи змінювалося розташування трупа після смерті та інші. Судово-медична експертиза також призначатиметься слідчим у разі виявлення під час освідування на тілі особи, що підозрюється у вчиненні умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, тілесних ушкоджень з метою визначення їх ступеня тяжкості, механізму утворення та давності їх спричинення.

Участь спеціалістів різного фаху під час проведення огляду місця події є необхідним та важливим фактором для досягнення мети його проведення, так як вагомим потенційним джерелом інформації про вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання є місце події, яке містить більш-менш повне відображення події злочину (сліди злочинця, потерпілого, речові докази). Аналіз місця події дає змогу моделювати механізм злочину та обставини його вчинення.

Під час розслідування вбивств у стані сильного душевного хвилювання, обстановка місця події нерідко має ускладнений характер, що може бути пов'язано і з подіями на цьому місці, які передували вбивству, і з діями злочинця чи інших осіб, які відбувалися після вчинення злочину (знищення слідів злочину, нашарування наступних змін, інсценування обставин іншої події тощо).

Так, широкі можливості використання своїх знань під час огляду місця події має спеціаліст-криміналіст. Виділяють основні напрямки такого використання:

1) дослідження матеріально-фіксованих слідів-відображень: а) слідів людини (рук, ніг, взуття, зубів тощо) – дає змогу висувати версії щодо ознак учасників події (їх статі, віку, зросту, ваги, особливостей ходи, стану здоров'я, специфічних прикмет та інших індивідуальних характеристик, їх поведінки на місці події); б) слідів знарядь, інструментів, холодної зброї – допомагає зробити попередні висновки про застосовані предмети й інструменти, механізм їх дії на об'єкт (перешкоду, жертв

ву), напрямок їх руху, спосіб застосування; одержати певні орієнтовні дані про особу вбивці (його професію, вік, стать, зріст, комплекцію, фізичну силу, навички, наявність певного досвіду тощо); в) слідів транспортних засобів – надає інформацію, яка допоможе визначити вид, марку, модель автомобіля чи іншого транспортного засобу, його індивідуальні особливості; механізм події, напрям руху, можливості утворення ушкоджень, наявних на тілі потерпілого; г) слідів контактної взаємодії інших матеріальних об'єктів і тварин, що дозволяє з'ясувати механізм їх взаємодії, діагностувати напрямок, силу впливу, відтворити розвиток події в цілому;

2) дослідження слідів застосування вогнепальної зброї – надає можливість попередньо сформулювати припущення про напрямок, дистанцію пострілу, механізм злочину й місце розташування особи, яка стріляла, послідовність пострілів, ознаки застосованої зброї;

3) дослідження вузлів і петель – дає змогу діагностувати професійні навички їх виконавця, пов'язані із заняттям спортом, бойовою справою, видом трудової діяльності: морською, рибальською, будівельною, пожежною, монтажною, ткацькою справою, хірургічною практикою, кріпленням струн на музичних інструментах та ін.;

4) дослідження зовнішніх ознак слідів крові – дозволить попередньо визначити умови й механізм їх утворення, механізм самої події, що відбулась [4, с. 247].

Обов'язковим учасником огляду місця події під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання є фахівець у галузі судової медицини. За допомогою його знань ми можемо отримати відповіді про місце, час, наявність та локалізацію ушкоджень, спосіб та механізм їх утворення, а також про інші сліди на трупі та навколишній обстановці.

Якщо на трупі наявні гнилісні зміни, чи у випадку виявлення спотворених або скелетованих тіл жертв, коли встановлення їх ідентифікаційних ознак на місці події значно ускладнене або неможливе, до участі в проведенні зазначеної слідчої дії поряд із судовим медиком необхідно залучати спеціаліста у галузі медичної криміналістики – медика-криміналіста. Зусилля даного спеціаліста під час огляду трупа, його одягу

та речей, повинні бути направлені на виявлення інформації про загиблого та висування версії про його особу. Крім указаних завдань, медик-криміналіст на місці події проводить: дактископіювання та виконує пізнавальну фотозйомку невпізнаних трупів; надає допомогу слідчому в заповненні впізнавальної картки на невпізнаний труп; організовує збір і підготовку необхідних матеріалів для скерування на дослідження черепа трупу, з метою встановлення його вигляду при житті. Дана робота виконується відповідно до загальних правил огляду трупа на місці його виявлення [172, с. 21].

Серед учених і практиків існує думка, що під час розслідування тяжких злочинів проти особи до огляду слід залучати експерта-біолога, якому доручають пошук слідів крові (замитих, стертих або знищених іншим способом) чи інших об'єктів біологічного походження. Зазвичай, така ситуація виникає під час повторного проведення огляду або коли злочин виявлено через значний проміжок часу після його вчинення. Окремим перспективним напрямком застосування спеціальних біологічних знань можна назвати ентомологічний, який шляхом вивчення слідів комах, їх видів і стадій розвитку дає змогу встановлювати важливі обставини події [227, с. 51]. До можливостей спеціаліста-біолога у процесі огляду місця події можна зарахувати: а) установлення подібності (або відмінності) мікрочастинок ґрунту, рослинності, знайдених на трупі, характерних для місця його виявлення; б) діагностика за такими мікрочастинками (або видом комах, що заселяють труп), можливим місцем учинення вбивства; в) з'ясування механізму слідоутворення за характером пошкоджень волокнистих матеріалів, виробів із них, об'єктів рослинного та тваринного походження, визначення типу (виду) слідоутворюючого об'єкта; г) орієнтовне визначення часу настання смерті з урахуванням аналізу розвитку рослинності, ентомофауни трупа; ґ) визначення специфічних властивостей і можливого походження окремих мікрочастинок, волокон; д) діагностика типу тканини за її відбитками на елементах обстановки; е) визначення можливого попереднього місцезнаходження, належності знайдених предметів, знярядь злочину за характером наявних на них мікрочастинок; є) діагностика контактуючих об'єктів за мікрочас-

тинками волокнистих матеріалів; ж) попереднє встановлення належності до єдиного цілого елементів текстильних виробів; з) попереднє визначення часу вчинення вбивства шляхом вивчення нашарувань опалого листя, під якими знайдено останки людини, та ін. [4, с. 249].

Наступним представником слідчо-оперативної групи повинен бути кінолог із собакою. Залучення такого спеціаліста для пошуку запахових слідів, що пов'язані з подією злочину, надає суттєву допомогу при розслідуванні злочину. Завдяки пошуковій собаці ефективність огляду збільшується у рази.

Залежно від ситуації може виникнути потреба в залученні інших фахівців з різноманітних галузей, зокрема: комп'ютерної, автомобільної чи вибухової техніки, хімії, фізики чи балістики.

Важливе місце в системі використання серед галузей спеціальних знань, які використовуються під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, належить групі спеціальних психологічних знань.

Використання психологічних знань необхідне не лише для правильної кваліфікації злочину, а й для висування та перевірки обґрунтованих слідчих версій, підвищення ефективності тактики проведення слідчих та оперативно-розшукових дій і методичних рекомендацій, встановлення конкретних причин та умов, що сприяли вчиненню даного правопорушення [80, с. 11].

Узагалі, використання психологічних знань у галузі кримінального судочинства, й особливо у процесі розслідування злочинів, є необхідною умовою правильної кваліфікації злочину, висування й перевірки обґрунтованих слідчих версій, підвищення ефективності тактики проведення слідчих і оперативно-розшукових заходів, встановлення конкретних причин і умов, що сприяли вчиненню такого злочину, а також індивідуалізації покарання.

З цього приводу О. Д. Сітковська вважає, що використання психологічних знань необхідно для: 1) змістовного розкриття низки понять, що характеризують суб'єктивну сторону злочину; 2) розроблення і застосування переліку обставин,

що обтяжують та пом'якшують покарання; 3) виділення в окремих складах злочину кваліфікуючих або, навпаки, привілейованих випадків; 4) вирішення питання про межі кримінальної відповідальності в ситуаціях, що тягнуть за собою зменшену вибірковість поведінки; 5) оцінка випадків, коли діяння відбувається особою з психічними аномаліями або короткочасним розладом психічної діяльності в рамках осудності; 6) розроблення єдиного розуміння та вживання понять «осудність», «неосудність», «віковий поріг кримінальної відповідальності» [247, с. 72].

Також пізнання в психології частіше необхідні для вирішення різноманітних проблем, що виникають при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Так, при огляді місця події знання психологічних закономірностей дозволяє висувати ґрунтовні слідчі версії, передбачати найбільш вірогідні мотиви вчинення злочину, особисті, психологічні якості й стан правопорушника. Під час обшуку передбачати найбільш вірогідні місця і способи приховування, що пов'язано із вивченням таких психологічних особливостей обвинуваченого, як його інтереси, захоплення, знання, характер, владні та емоційні якості, його психофізичні реакції в момент проведення цієї слідчої дії. Тактика проведення допиту потерпілого, свідків, підозрюваних, обвинувачених значною мірою визначається умінням зрозуміти та оцінити психологічні якості та стан осіб, яких допитують [80, с. 13].

Використання спеціальних психологічних знань на стадії досудового розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, полягає у залученні слідчим до проведення різного типу слідчих (розшукових) дій спеціалістів та експертів у галузі психології.

Як уже зазначалось, першочерговою і невідкладною слідчою (розшуковою) дією вказаного виду кримінального провадження є огляд місця події. Залучення слідчим до провадження даної слідчої дії спеціалістів у галузі психології оптимізує процес розслідування. Саме знання в галузі психології під час огляду місця події дозволяють акцентувати увагу на наявності певних обставин, що засвідчують перебіг події; дають змогу проаналізувати чинники, що вказують на самогубство чи

вбивство; допомагають оцінити психічний стан потерпілого як такий, що міг призвести до самогубства; визначають фактори, які могли б вплинути на прийняття такого рішення, стали причиною такого вчинку; з'ясовують особливості характеру особи, рівень урівноваженості, життєлюбності, світогляд, ставлення до життя та навколишніх тощо. Також, в подальшому розслідуванні знання даного фахівця допоможе встановленню зв'язку потерпілий – злочинець. На думку В. О. Образцова, аналіз відомостей про кількість ушкоджень, нанесених жертві, їх локалізації (нанесені крізь одяг, у неприкриті одягом ділянки тощо), час нанесення ушкоджень (до настання смерті або після), дані про зброю злочинця по всіх епізодах, що розслідується, дозволять зробити висновок про душевний стан убивці в момент учинення нападів та про те, чи існували між злочинцем і жертвою які-небудь відносини тощо [183, с. 117].

Крім того, під час розслідування умисних вбивств спеціаліста-психолога можна залучати для участі в комунікативних слідчих (розшукових) діях, наприклад допиту чи слідчого експерименту.

Так, для проведення допиту запрошують для консультації психологів, які складають психологічний портрет і дають слідчим свої рекомендації щодо тактики допиту. Правильна організація його діяльності допоможе слідчому розв'язати низку практичних завдань: проаналізувати матеріали провадження, вивчити особу допитуваного, прогнозувати й планувати процес спілкування й можливої поведінки особи, подолати негативний емоційний стан та бар'єри спілкування для встановлення психологічного контакту, надати рекомендації слідчому щодо визначення ним тактики проведення допиту тощо [308, с. 20].

Щодо необхідності залучення до проведення допиту спеціаліста-психолога існує багато думок. Так, О. М. Васильєв і Л. М. Карнеєва, посилаючись на відсутність у законі прямої вказівки на можливість залучення спеціаліста до допиту, не погоджуються з рекомендаціями прихильників протилежної точки зору щодо цього [33, с. 64]. На думку М. І. Порубова, присутність спеціаліста при допиті порушує обстановку довіри між слідчим і допитуваним [199, с. 104].

Прихильники іншої сторони запевняють, що співробітництво при допиті психолога й слідчого дозволить отримати відомості про типові особливості сприйняття, пам'яті, мислення допитуваного, спрямувати вивчення його особистості залежно від виду вчиненого ним злочину, одержати рекомендації щодо встановлення з ним психологічного контакту [233, с. 80].

Окремі вчені пропонують не просто використовувати допомогу відповідних спеціалістів при підготовці й проведенні допиту, а й отримувати її в письмовому виді [170, с. 84]. Так, Інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України розроблена нова методика відновлення сліду пам'яті за ознаками зовнішності людини – ефективний та сучасний засіб формування суб'єктивного портрета, з використанням комп'ютерної програми й засобів комп'ютерної графіки з метою побудови фотокомпозиційних портретів зі слів очевидців за допомогою системи «RAIPS-портрет» [292, с. 370]. За даними, отриманими Д. В. Затенацьким, 17% слідчих МВС, СБУ та прокуратури України, використовують комп'ютерний фоторобот. Система «RAIPS-портрет». Нова методика, реалізована у цій системі, заснована на впізнанні певних рис обличчя свідком (потерпілим) на фотозображенні та ґрунтується на врахуванні психологічних особливостей сприйняття, пригадування, впізнання та відтворення зовнішності людини й активізації асоціативної пам'яті очевидця при спогаді ним спостережуваної особи й фіксації суб'єктивного образу у вигляді фотозображення, що дає змогу скласти фоторобот навіть при наявності негативних чинників (погані умови спостереження, емоційний стан потерпілого тощо). Ідентифікуючим об'єктом при цьому є уявний образ зовнішнього вигляду, що зафіксований у пам'яті свідка, потерпілого (тобто ідеальні сліди) [76, с. 78].

На основному етапі допиту психологічним завданням слідчого є налаштування, підтримання і зміцнення психологічного контакту з допитуваним, а тактичним – отримання правдивих показань. У процесі вільної розповіді допитуваного про події, які входять в предмет допиту, слідчий може використати такі тактичні прийоми, як нагадування про що-небудь, уточнення, деталізація сказаного, попередження неправдивих показань на початку робочого етапу і т. д. [195, с. 45].

Психологічний контакт у слідчій практиці – це особливі взаємовідносини слідчого з учасниками кримінального процесу, що характеризуються прагненням слідчого підтримати спілкування, щоб одержати правдиві, повні і достовірні показання, які мають відношення до кримінальної справи [6, с. 24–43]. Для ефективнішого залучення знань психолога та його практичної допомоги при допиті слідчому необхідно провести попередню роботу з психологом щодо порядку проведення майбутнього допиту з його участю, отримати психологічні рекомендації щодо налагодження психологічного контакту з допитуваною особою.

Участь психолога під час допиту не обмежується підготовчим його етапом, а продовжується на основному (робочому) етапі.

Коли допит здійснюється у формі запитань і відповідей, психолог ставить допитуваному запитання лише з дозволу слідчого після того, як той з'ясує все заплановане. Запитання психолога мають стосуватися деталей, щодо яких допитуваний надавав інформацію. У процесі вільної розповіді останнього він уважно слухає його пояснення стосовно спеціальних запитань і за необхідності робить собі помітки, але сам у допит не втручається, навіть якщо допитуваний надає завідомо неправдиві свідчення [273, с. 54]. У необхідних випадках психолог подає знак слідчому й рекомендує йому поставити запитання по-іншому, змінити акцент на ті чи інші обставини [233, с. 82].

Під час проведення слідчого експерименту із підозрюваною особою в умисному вбивстві, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання, на нашу думку, також слід залучати психолога, адже, демонструючи та розповідаючи про обставини вчиненого злочину, у особи може виникнути стресовий стан, у якому вона не повністю зможе викласти обставини вчиненого. Участь психолога під час слідчого експерименту є корисною ще й тим, що під час його проведення для отримання додаткової інформації, разом зі слідчим ними може бути застосовано тактичний прийом, який ґрунтується на вченні психології про залежність спогадів від діяльності людини. Суть його полягає в тому, що особа на пропозицію слідчого відтворює на місці тільки те, що запам'ятала. Під час такого

відтворення нерідко вдається настільки оживити пам'ять особи, що слідчий отримує дуже детальні відомості про здавалося б зовсім забуті факти. При цьому особа не тільки пригадує певні факти, але й коригує їх, відкидаючи все те, що не погоджується з реальною обстановкою, уточнює окремі відомості і дає обґрунтування тому, що повідомляла під час допиту. Тому присутність на місці спеціаліста психолога в даному випадку є обов'язковою.

Отже, залучення спеціаліста-психолога до проведення комунікативних слідчих дій за участю підозрюваного допомагає встановити наявність стану сильного душевного хвилювання на момент вчинення кримінального правопорушення, сприяє правильній юридичній кваліфікації їхніх дій. Під час допиту підозрюваного чи одночасного допиту за участю підозрюваного, спеціаліст-психолог може допомогти слідчому сформулювати питання, враховуючи психологічні особливості учасників допиту відпрацювати разом зі слідчим найбільш ефективну тактику проведення допиту та одночасного допиту двох та більше раніше допитаних осіб, допомогти створити неофіційну атмосферу, усунути стан настороженості, недовіри до правоохоронних органів, перебороти негативістську позицію. Взаємодія слідчого та психолога під час допитів має важливе значення для налагодження між допитуваним та слідчим психологічного контакту, без якого встановлення істини у кримінальному провадженні неможливе. Під час допиту спеціаліст-психолог може, з дозволу слідчого, задавати питання іншим учасникам слідчої дії. Діяльність спеціаліста-психолога допомагає слідчому встановити, що підозрюваний чи обвинувачений перебував на момент вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання, за наявності таких обов'язкових його ознак, як раптовість та виникнення внаслідок протизаконних насильницьких дій систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого. Слідчий за допомогою спеціаліста повинен з'ясувати у допитуваного його особистісну оцінку та суб'єктивне сприйняття ситуації, в якій виникла його відповідна емоційна реакція на насильство, знуцання або образу з боку потерпілого [166, с. 134–135].

Особливу роль у використанні спеціальних психологічних знань під час розслідування займає призначення та про-

ведення експертиз. Так, після повідомлення особі про підозру в рамках розслідування кримінального провадження про вчинення умисного вбивства необхідно встановити факт наявності або відсутності стану сильного душевного хвилювання у підозрюваного під час вчинення злочину, оскільки вітчизняним законодавством передбачено особливий привілейований склад умисного вбивства (ст. 116 КК України) та пов'язане з цим пом'якшення кримінальної відповідальності. При цьому важливо зазначити, що слідчий не володіє достатніми знаннями для вирішення ідентифікаційних, діагностичних, ситуаційних питань, пов'язаних із визначенням ймовірності існування фізіологічного афекту у суб'єкта злочину в момент заподіяння смерті іншій людині, встановленням факту раптової виникнення такого стану внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого. Тому виникає потреба у ході досудового розслідування залучати осіб, які володіють відповідними психологічними та психіатричними знаннями, можуть провести необхідні експертні дослідження та дати кваліфіковані висновки. З огляду на вагоме значення комплексного використання спеціальних психолого-психіатричних знань для процесу доказування, а також, враховуючи дискусійний характер обговорення у науковій літературі та проблемність застосування відповідних норм у слідчій практиці, очевидною є актуальність та важливість наукового дослідження окресленої тематики.

На стадії досудового розслідування кваліфікація стану сильного душевного хвилювання, як доречно зазначає М. В. Костицький, є компетенцією правоохоронних органів, але здійснюється вона «на основі експертно-психологічного висновку про те, що в момент вчинення злочину підозрюваний (обвинувачений) перебував у стані емоційного збудження, яке досягло ступеня фізіологічного афекту» [303, с. 196].

Загальними методологічними засадами проведення судової експертизи у розслідуванні «афективних» злочинів є застосування принципу презумпції психічного здоров'я та принципу доведення висновків. Згідно з першим принципом особа, яка вчиняє протиправне діяння, вважається здатною усвідомлювати свої дії та керувати ними у повному обсязі, доки

зворотне не буде доведено. Другий принцип констатує, оскільки акт експертизи є джерелом доказів, а висновки – доказами у кримінальному провадженні, вони мають бути належним чином доведені. Тобто кожний висновок має ґрунтуватися на конкретних фактичних даних, зафіксованих у матеріалах провадження, а не на довільних умовиводах експерта [191, с. 14].

Враховуючи існування різних підходів до проблеми визначення виду судової експертизи, предметом дослідження якої є емоційний стан особи під час вчинення кримінального правопорушення, важливо з'ясувати відмінності між судово-психіатричною та судово-психологічною експертизами.

Згідно із законом України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. [214] та Інструкцією про порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2001 р. № 397 [200] предметом вивчення судово-психіатричної експертизи є визначення психічного стану осіб, щодо яких вона призначена, у конкретні проміжки часу і щодо певних обставин, що мають юридичне значення і цікавлять слідство та суд. Це дає підстави вважати, що діагностика психічних відхилень у осіб, які перебували в момент вчинення злочину в стані тимчасового або хронічного розладу психіки, належить до компетенції судово-психіатричної експертизи. Основним критерієм для призначення психіатричної експертизи є припущення про психічне захворювання чи хворобливе порушення психічної діяльності підозрюваного (обвинуваченого). Дослідження психічної діяльності здорових людей не входить до компетенції психіатра, оскільки не належить до галузі його знань. Тож головним завданням судово-психіатричної експертизи є встановлення факту осудності або неосудності особи.

Щодо завдань судово-психологічної експертизи слід зауважити, що відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства Юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, судово-психологічна експертиза має на меті встановити ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають

юридичне значення та викликають певні правові наслідки [5]. Таким чином, предмет судово-психологічної експертизи становлять фактичні дані про результати впливу на психічне відображення навколишньої дійсності, регуляцію своєї поведінки підекспертним непатологічних психічних факторів: вікового, ситуаційного, емоційного, особистісного [6, с. 28–30].

Отже, основним критерієм розмежування цих двох видів судових експертиз є коло питань, віднесене до їх компетенції. Досліджуючи в обох випадках психіку особи, психологічна експертиза більш зорієнтована на аналіз психіки здорової особи, а психіатрична – психіки особи, яка має певні хворобливі хронічні чи тимчасові відхилення.

Погодимось із думкою В. О. Шуляра про те, що афект може бути предметом вивчення обох зазначених експертиз: до компетенції судово-психологічної експертизи відноситься встановлення наявності/відсутності фізіологічного афекту, а до компетенції судово-психіатричної експертизи наявності/відсутності патологічного афекту в особи. Окрім того, фізіологічний афект може виникати як у психічно здорових осіб, так і в осіб із різними психічними аномаліями, набуваючи при цьому специфічних рис. Саме через це вчений, аргументуючи свою позицію показниками слідчо-судової практики розслідування насильницьких діянь із афективним забарвленням, вважає, що в таких випадках найбільш доцільно призначати КСППЕ [7, с. 164].

Такий компонент окремої методики розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи прямо передбачено і підзаконними нормативно-правовими актами. Наприклад, відповідно до п. 27 постанови Пленуму ВС України від 07.02.2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» для з'ясування, чи вчинено діяння в стані сильного душевного хвилювання, суди мають призначити психолого-психіатричну експертизу, що включає в себе комплекс знань психології та психіатрії [216].

Проведене у рамках нашого дослідження опитування слідчих, засвідчило, що у 63,6% під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, ними призначалася КСППЕ (додаток В). Також узагальнення результатів

слідчо-судової практики дозволяє констатувати, що для встановлення наявності чи відсутності стану сильного душевного хвилювання у 93,9% проводилася КСППЕ (Додаток Б).

У ході КСППЕ експерти-психіатри, враховуючи виявлені психічні патології обстежуваного, здійснюють диференціальну діагностику на предмет виявлення патологічного афекту; експерти-психологи на підставі дослідження психічного статусу підекспертного (темпераменту, характеру тощо), встановлення обставин, що впливають на виникнення сильної емоції, даних про їх зовнішні прояви та динаміку перебігу, визначення особливостей поведінки і представлених наявних речових доказів, роблять висновок про те, чи переживала досліджувана особа афект, який саме та якого рівня. У загальному висновку констатується наявність чи відсутність фізіологічного афекту [296, с. 120].

Важливо зазначити, що у науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення предмета дослідження КСППЕ. Слушною є думка Т. М. Приходько, яка вважає, що вирішення експертних питань психологічного змісту щодо осіб із патологією психіки не може бути в межах компетенції судово-психіатричної експертизи, оскільки остання апелює до застосування спеціальних медичних, а не психологічних знань. Тому наукове вирішення цих питань може бути забезпечено тільки розвитком і застосуванням «межової» галузі науки – патопсихології [202, с. 17].

Враховуючи бінарний характер патопсихології через витоки формування цієї науки із психіатрії та психології, аналогічні висновки формулює Ю. С. Богомяков. За словами вченого, предметом дослідження КСППЕ, зазвичай, є дві групи питань: про психічне здоров'я особи (відповідь на це дає експерт-психіатр) і про індивідуально-психологічні особливості підсудного (компетенція експерта-психолога) [23, с. 9]. І. А. Кудрявцев відносить до предмету КСППЕ переважно «межову» психічну патологію, проте не виключаючи й психічної норми. Він цілком справедливо наголошує, що немає сенсу проводити декілька експертиз із метою дослідження одного й того ж предмета та встановлювати послідовність простих, а потім комплексних експертиз. Необхідно проводити єдину

КСППЕ, що зможе вирішити питання як патології, так і норми [144, с. 82–83]. Схожою є позиція В. О. Коновалової, яка також вбачає доцільним призначення КСППЕ, яка створена вирішувати «межові» питання, що стосуються характеристики здорової психіки та такої, що викликає сумнів у своїй повноцінності [102, с. 112].

Водночас деякі вчені пропонують розглядати КСППЕ не просто як ситуативне поєднання відповідних галузей знань для становлення фактів, які мають значення для кримінального провадження, а як окремий напрямок наукової та експертної діяльності, який методично забезпечується психіатрією, психологією та судовою експертологією і базується на положеннях чинного законодавства. Таку позицію обґрунтовує В. Я. Марчак, звужуючи при цьому предмет КСППЕ до кола психіатричних питань, тобто встановлення в особи психічного розладу та визначення його впливу на можливість особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення злочину. Об'єктами КСППЕ, за словами вченого, є підозрювані, обвинувачені та підсудні, щодо яких у слідства та суду виникли сумніви про їх осудність; матеріали досудового розслідування, медична документація, аудіовізуальні матеріали та інша інформація про психічний стан особи, щодо якої проводиться експертиза [14, с. 265–270].

У контексті пошуку шляхів оптимізації діяльності органів досудового розслідування важливо розглянути й криміналістичні організаційно-тактичні аспекти призначення КСППЕ, зокрема, з'ясувати особливості етапу підготовки матеріалів кримінального провадження для прийняття відповідного процесуального рішення. Слідчі повинні знати, що і в якому обсязі скеровується експертам для дослідження, дотримуватися певного алгоритму дій щодо збирання та фіксації даних, які характеризують психічний стан особи у період злочинної діяльності. Експерти, у свою чергу, повинні знати, що має бути в наданих матеріалах для подальшого забезпечення повноти експертного дослідження, можливості доказового обґрунтування експертних висновків [15, с. 30].

Організаційно-тактичне забезпечення КСППЕ набуває особливого значення під час розслідування умисного вбивства,

вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, оскільки призначенню експертизи передуює проведення інших слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного, стосовно якого, власне, й повинні залучатися судові експерти у галузі психологічних та психіатричних знань. При виникненні таких слідчих ситуацій, видається доцільною тактична рекомендація, яка полягає у застосування відеофіксації слідчих (розшукових) дій, що проводяться за участю підозрюваного (йдеться, передусім, про допит, освідування, слідчий експеримент), оскільки в подальшому під час перегляду відеозаписів, які долучаються до матеріалів кримінального провадження у вигляді додатків до відповідних протоколів, експерти зможуть більш об'єктивно здійснити аналіз поведінки підсудного, дослідити його рухи, міміку та жестикуляцію, визначити ймовірність симуляції психічних чи психологічних розладів тощо. На цьому ґрунті суб'єкти КСППЕ повинні сформулювати обґрунтовані висновки, у яких, крім стану осудності, факту фізіологічного афекту, повинні бути встановлені або спростовані причинно-наслідкові зв'язки емоційних реакцій підозрюваного з протиправними чи аморальними діями потерпілого, адже саме їх констатація дозволить суду зробити висновок про вчинення вбивства в стані сильного душевного хвилювання. Для вирішення експертам КСППЕ можуть бути поставлені такі основні питання:

1. Чи страждав підозрюваний будь-яким психічним захворюванням на момент вчинення кримінального правопорушення? Чи знаходився він у будь-якому емоційному чи афективному стані? Якщо так, то які психологічні причини зумовили настання такого стану, у якій формі протікав афект та чи міг такий стан бути помітним для оточуючих?

2. Якою мірою встановлені дії потерпілого могли вплинути на психічний стан підозрюваного та якою мірою вони стали причиною його наступної поведінки?

3. Чи міг у підозрюваного (обвинуваченого) виникнути стан сильного душевного хвилювання під впливом протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи, заподіяних потерпілим третім особам?

4. Чи міг підозрюваний під час вчинення злочину усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними? Чи проявлявся в нього тимчасовий розлад психічної діяльності?

5. Чи страждає підозрюваний психічним захворюванням на даний час? Якщо страждає психічними захворюваннями, то чи потребує примусового медичного лікування?

6. Чи міг підозрюваний, перебуваючи у стані сп'яніння на момент вчинення кримінального правопорушення, усвідомлювати свої дії та керувати ними (якщо у підозрюваного встановлено стан сп'яніння на момент вчинення злочину)?

7. Якими є індивідуально-психологічні особливості підозрюваного? Чи впливали ці особливості на його поведінку під час вчинення кримінального правопорушення і наскільки суттєво?

8. Чи має підозрюваний індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер його показань у кримінальному провадженні (якщо підозрюваний визнавав свою вину у вчиненому, а після цього не визнає)?

9. Чи спроможний підозрюваний з урахуванням його вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними та передбачати їх наслідки?

10. Чи здатний підозрюваний з урахуванням його емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження і давати по них відповідні показання?

Якщо в процесі проведення слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного, використовувалася відеозйомка, то для вирішення КСППЕ слід поставити додаткові питання:

1. Які психологічні особливості має процес відтворення підозрюваною особою обстановки та обставин подій під час проведення (вказати дату) за її участю слідчої (розшукової) дії (вказати, якої саме) (за матеріалами відеозапису зазначеної слідчої (розшукової) дії)?

2. Яка психологічна характеристика комунікативної діяльності підозрюваної особи у процесі відтворення нею подій (вказати, яких саме) під час проведення (вказати дату) за її участю слідчої (розшукової) дії (вказати, якої саме) (за матеріалами відеозапису зазначеної слідчої (розшукової) дії)?

3. Чи наявні у поведінці підозрюваної особи психологічні особливості, притаманні самотійному (несамотійному) відтворенню нею певних подій під час проведення (вказати дату) за її участю слідчої (розшукової) дії (вказати, якої саме) (за матеріалами відеозапису зазначеної слідчої (розшукової) дії)?

4. Чи є у відеозаписі слідчої (розшукової) дії (вказати, якої саме) проведеної (вказати дату) за участю підозрюваної особи ознаки здійснення на неї психологічного впливу з боку інших осіб, які брали участь у проведенні даної слідчої (розшукової) дії?

Отже, компетенцією експерта-психіатра є оцінка психічного здоров'я особи, діагностика психічних розладів та хворобливих станів, а компетенцією експерта-психолога є аналіз індивідуально-психологічних особливостей підекспертного, дослідження періоду психоемоційної напруги, якщо такий передував виникненню афективного стану.

Підсумовуючи, слід зазначити, що результати проведеної наукової розвідки переконливо засвідчують обґрунтованість висновків про особливе місце КСППЕ у структурі окремої методики розслідування вказаного виду злочинів, і, зважаючи на потенційні діагностичні можливості, вона ближчим часом залишатиметься однією із найбільш ефективних процесуальних форм використання спеціальних знань для підтвердження чи спростування факту наявності фізіологічного афекту, що суттєво вплинув на поведінку особи, яка в момент вчинення умисного вбивства перебувала у стані сильного душевного хвилювання.

Висновки до розділу 3

1. Проведене дослідження дає підстави для висновків щодо тактики та ефективності проведення окремих слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування кримінального провадження про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, серед яких основоположними є: огляд місця події, огляд трупа, допит підозрюваного, допит свідків, обшук, пред'явлення для впізнання, освідування та слідчий експеримент.

2. Так, під час огляду місця події повинен проводитися криміналістичний аналіз всієї слідової картини злочину у комплексі, традиційно його тактика полягає у доцільності його проведення у три етапи (підготовчому, робочому та заключному). Кожен з цих етапів має свої особливості проведення. Вказується на доцільність застосування відеозйомки та звукозапису, як засобів фіксування проведення слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного, якими є: допит підозрюваного, освідчування та слідчий експеримент. У подальшому вказаний матеріал може послужити надійним підґрунтям для формування висновку експерта про наявність чи відсутність стану сильного душевного хвилювання.

3. При огляді трупа важливо встановити стан його одягу, пози, характеру тілесних ушкоджень, наявність трасологічних і біологічних слідів, залишених злочинцем, та інші фактори, які є відправною точкою для висування версії про особу злочинця, його психологічні та фізичні дані.

4. Допит підозрюваного, як комунікативна слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання показань для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні доцільно проводити у три етапи: підготовчий, основний (робочий) та заключний. На кожному з цих етапів доцільно використовувати певні тактичні прийоми, вибір яких суттєво залежить від особливостей ситуації, що складається при допиті. Залучений до проведення даної слідчої (розшукової) дії психолога сприяє встановленню психологічного контакту з підозрюваним, допомагає формулювати запитання, які необхідно задати при допиті.

Свідків, яких допитують у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, пропонуємо розділити на чотири категорії: особи, які були безпосередньо на місці вчинення злочину, його приховання, або яким відомі факти вчинення злочину; особи, які можуть охарактеризувати особу злочинця чи потерпілого (до цієї категорії можна віднести рідних чи близьких родичів потерпілого чи особи злочинця, сусідів, співробітників, а також інспекторів превентивної діяльності поліції чи лікаря, що проводив лікування підозрюваного чи потерпілого);

особи або працівники правоохоронного органу, які виявили труп чи сліди злочину, звернулися із повідомленням про вчинений злочин; особи, що залучалися до проведення слідчих (розшукових) дій (поняті, працівники правоохоронних органів, спеціалісти, експерти тощо), які нами досліджено та сформульовано перелік типових запитань, які необхідно з'ясувати в ході допиту вказаних категорій осіб.

5. На стадії досудового розслідування кримінального провадження про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання важливе значення відіграє застосування спеціальних знань, зокрема психолого-психіатричного профілю. Результати проведеної наукової розвідки переконливо засвідчують обґрунтованість висновків про особливе місце КСППЕ у структурі окремої методики розслідування вказаного виду злочинів, і, зважаючи на потенційні діагностичні можливості, вона ближчим часом залишатиметься однією із найбільш ефективних процесуальних форм використання спеціальних знань для підтвердження чи спростування факту наявності фізіологічного афекту, що суттєво вплинув на поведінку особи, яка в момент вчинення умисного вбивства перебувала у стані сильного душевного хвилювання.

Висновки

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає у формуванні окремої методики розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Узагальнення результатів монографії дозволило зробити низку висновків.

Наукові категорії «емоційний стан», «афективний стан», «афект», «фізіологічний афект», а також характеристика фізіологічного, патологічного, кумулятивного та аномального афектів ставали предметом дослідження вчених різних галузей наукового знання. Концепт «стан сильного душевного хвилювання» розглядався і в контексті вивчення особливостей методики розслідування умисних вбивств, зокрема, вбивств з кваліфікованими та привілейованими складами злочину; вбивств, вчинених при пом'якшуючих обставинах; аналізу критеріїв, що дозволяють визначати специфіку злочинів, скоєних у стані фізіологічного афекту (мотив та мета діяння; проміжок часу між протиправною поведінкою потерпілого та нанесенням йому шкоди підозрюваним; екстремальність реагування на загрозу для особистісно важливих цінностей).

Криміналістична характеристика умисних вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, – це система взаємозалежних узагальнених даних про найбільш типові ознаки, які можна розділити на три комплекси, компоненти яких перебувають у тісних кореляційних зв'язках: особа потерпілого – особа злочинця; час – місце – обстановка; спосіб вчинення – знаряддя – слідова картина.

Особою потерпілого, внаслідок умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є фізична особа, якій через її неправомірні та антиморальні дії, які полягають у протизаконному насильстві, систематичному знущанні або тяжкій образі щодо особи злочинця, було заподіяно смерть, а також фізична особа, яка внаслідок помилки винного, що перебуває під впливом сильного душевного хвилювання, випадково опинилася в ситуації чи втрутилася в її перебіг,

в результаті чого їй було заподіяно смерть. Особа злочинця – це фізична особа, яка на момент вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності та заподіяла смерть потерпілому внаслідок застосованого останнім протиправного насильства, тяжкої образи чи систематичного знущання, що зумовило виникнення у неї стану сильного душевного хвилювання. До основних ознак сильного душевного хвилювання слід зарахувати: раптовість виникнення; наявність протиправної чи аморальної поведінки потерпілого; тривалої психотравмуючої ситуації, що існувала через таку поведінку.

Обстановка умисного вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання, охоплює конкретні об'єктивно-предметні умови, що, передусім, виявляються у специфічній поведінці потерпілого – протизаконному насильстві, систематичному знущанні чи тяжкій образі. Обставини місця та часу вчинення злочину індивідуалізують його та дають підстави висувати версії щодо особи злочинця, потенційних свідків події тощо.

Вивчення способу вчинення вказаної категорії вбивств дозволяє обґрунтовано стверджувати про існування типової ознаки криміналістичної характеристики цього злочину – відсутності стадії готування. Слідова картина умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, охоплює сукупність матеріальних та ідеальних слідів, які можна згрупувати у такі комплекси: сліди на місці вчинення злочину та поза місцем його вчинення; сліди на знаряддях вчинення злочину; сліди на особі злочинця та потерпілого.

Розслідування кримінальних проваджень про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання включає наступні етапи: 1) початковий (починається з моменту отримання відомостей про кримінальне правопорушення органами досудового розслідування чи прокурором, внесення їх до Єдиного реєстру досудових розслідувань та проведення першочергових слідчих (розшукових) дій); 2) наступний (охоплює повідомлення особі про підозру, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, виконання слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання та перевірку вже зібраних доказів); 3) завершальний (включає від-

криття матеріалів кримінального провадження, збір даних про підозрюваного, складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру). При узагальненні слідчо-судової практики та з урахуванням обсягу наявної інформації про подію злочину і причетних до нього осіб, виділено слідчі ситуації та відповідні програми процесуальних дій і рішень, типові для кожного з етапів досудового розслідування.

Обставини, що необхідно з'ясувати під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, доцільно розділити на три групи: а) обставини, що стосуються події кримінального правопорушення (відомості про час, місце, спосіб вчинення зняряддя та сліди злочину; дії потерпілого до або під час, а також після вчинення злочину тощо); б) особистісні обставини (відомості, що характеризують особу потерпілого, особу підозрюваного, дані про наявність зв'язку потерпілий – злочинець тощо); в) інші обставини (вид і розмір шкоди, завданої злочинцем; обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, що виключають кримінальну відповідальність чи є підставою для звільнення від неї; обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою іншого виду умисного вбивства тощо). Для правової кваліфікації вирішальне значення має встановлення обставини виникнення в особи, яка вчинила вбивство, стану сильного душевного хвилювання.

У ході розслідування кримінального провадження суттєве значення має налагоджена взаємодія слідчого у процесуальній та непроцесуальній формах з іншими органами та підрозділами. Типовими суб'єктами взаємодії при розслідуванні вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є: слідчі, що провадять розслідування у складі слідчої групи, керівник органу досудового розслідування, прокурор, працівники оперативних підрозділів, оперативний черговий, інспектор превентивної діяльності поліції, спеціаліст (психолог, криміналіст, біолог), судово-медичний експерт або лікар та інші.

Дослідження тактичного забезпечення розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, доцільно розглядати з позиції умовного

розмежування слідчих (розшукових) дій на такі, що спрямовані на отримання інформації з матеріальних, особистісних та змішаних джерел інформації. З метою дотримання принципу об'єктивності, доцільно здійснювати відеофіксацію слідчих (розшукових) дій, які проводяться за участю підозрюваної особи.

Аналіз форм та напрямів використання спеціальних знань дозволяє констатувати особливе значення для процесу доказування висновку комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, метою якої є встановлення наявності чи відсутності стану сильного душевного хвилювання в особи, яка вчинила вбивство, як підстави для кваліфікації її дій за ст. 116 КК України.

З метою оптимізації розслідування злочинів, в тому числі умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, зміст ст. 241 КПК України «Освідування особи» доцільно викласти у такій редакції:

«1. Слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення *та* (або) особливих прикмет, *а також наявності чи відсутності стану сп'яніння у особи, що підлягає освідуванню*, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу

2. Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора *та, за необхідності, за участю лікаря чи іншого спеціаліста. Слідчим, прокурором проводиться освідування за обов'язкової участі лікаря у випадках необхідності встановлення факту наявності чи відсутності стану сп'яніння. Слідчий має право до винесення постанови прокурора провести освідування у невідкладних випадках, пов'язаних із необхідністю запобігти втраті доказів. У такому випадку слідчий зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутись з клопотанням про проведення освідування до прокурора. Якщо прокурор відмовить у задоволенні клопотання слідчого про освідування, встановлені внаслідок такого освідування докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 цього Кодексу.*

3. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком

його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор, *а також поняті*, не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. *Під час проведення освідування можна провести огляд та вилучення речей, що є на особі, яка підлягає освідуванню, за її добровільною згодою. Якщо на одязі виявлено сліди кримінального правопорушення, що потребує додаткового дослідження, одяг підлягає вилученню, про що вказується у протоколі. Надалі слідчий, прокурор зобов'язаний невідкладно, але не пізніше 24 годин, з моменту проведення освідування, звернутися із клопотанням до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів, який проводиться у відповідності до ст. ст. 159-166 цього Кодексу.*

4. Перед початком освідування особи, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова прокурора (*слідчого*). Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово. *Примус, поєднаний з оголенням тіла освідуваної особи, застосовується особами тієї ж статі, що й особа, яка освідується.*

5. При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів, *за добровільною згодою особи, що підлягає освідуванню.* Зображення чи відеозапис, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

6. Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, освідування якої проводилось примусово, надається копія протоколу освідування».

Список використаних джерел

1. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Олексій Володимирович Авраменко. – Львів: Львівський держ. університет внутрішніх справ, 2008. – 19 с.
2. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання за кримінальним правом України / Авраменко Олексій Володимирович. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 244 с.
3. Алексеева Л. В. Судебно-психологическая экспертиза эмоциональных состояний: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / Любовь Васильевна Алексеева; Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре РФ. – М., 1996. – 279 с.
4. Алексейчук В. И. Экспресс-анализ на месте происшествия при расследовании убийств / В. И. Алексейчук // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф., 22–23 квітня 2004 р. / за ред. В. В. Сташиса. – Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2004. – С. 249–251.
5. Андреев И. С. Криминалистика: учеб. пособие / И.С. Андреев, Г. И. Грамович, Н. И. Порубов; под ред. Н. И. Порубова. – Мн.: Высшая школа, 1997. – 344 с.
6. Андреев И. С. Курс криминалистики / Г. И. Грамович, Н. И. Порубов; под ред. Н. И. Порубова. – Мн.: Высшая школа, 2000. – 335 с.
7. Андреев О. О. Розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Олексій Олександрович Андреев; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2007. – 20 с.
8. Антонян Ю. М. Личность корыстного преступника / Ю. М. Антонян, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков – Томск: Издательство Томского университета, 1989. – 160 с.
9. Антонян Ю. М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 366 с.
10. Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С. В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – 205 с.
11. Арцишевский Г. В. Выдвижение и проверка следственных версий / Г. В. Арцишевский. – М.: Юрид. лит, 1978. – 104 с.
12. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Антон Володимирович Байлов; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2004. – 200 с.
13. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Антон Володимирович Байлов; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004. – 20 с.

14. Балугина Т. С. Проблема следственных ситуаций в криминалистической литературе / Т. С. Балугина // Правоведение. – 1983. – № 1. – С. 78–82.
15. Бахін В. П. Тактика допиту / В. П. Бахін, В. К. Весельський. – К.: НВТ «Правник», 1997. – 64 с.
16. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М.: Знание, 1999. – 496 с.
17. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с.
18. Белкин Р. С. Курс криминалистики: частные криминалистические теории. Т. 1–3. Т. 2. – М.: Юристъ, 1997. – 464 с.
19. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: учеб. пособие / Р. С. Белкин. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1993. – 200 с.
20. Біленчук П. Д. Основи криміналістичної тактики: курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001. – 116 с.
21. Бобченко Н. Р. Основи загальної та юридичної психології: курс лекцій / Н. Р. Бобченко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І. Когутич; за ред. проф. В. Т. Нора. – К.: Права едність, 2011. – 223 с.
22. Богомолова С. Н. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / под ред. В. А. Образцова. – М.: Юристъ, 1999. – 501 с.
23. Богомягков Ю. С. К вопросу об ограниченной вменяемости в теории советского уголовного права / Ю. С. Богомягков // Эффективность борьбы с преступностью и совершенствование законодательства в свете Конституции СССР: Сб. ст. / Башк. ун-т. – Уфа: [б.и.], 1980. – С. 9–10.
24. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Іван Володимирович Борисенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 1999. – 19 с.
25. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – М.: Юристъ, 1999. – 356 с.
26. Бурданова В. С. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, в структуре частной криминалистической методики / В. С. Бурданова // Труды СПб ЮИ ГП РФ. – 2000. – № 2. – С. 62–66.
27. Бурданова В. С., Никитин Л. Н. Расследование умышленного причинения вреда здоровью / В. С. Бурданова, Л. Н. Никитин: изд. 3-е, испр. и доп. – СПб.: [б.и.], 2000. – 72 с.
28. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання. – Львів: ПАІС, 2006. – 200 с.
29. Бурко О. В. Кримінальна відповідальність за вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Олег Володимирович Бурко; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 1997. – 18 с.
30. Бурчак Ф. Г. Объективная сторона преступления / Ф. Г. Бурчак, Е. Ф. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. – К.: Наукова думка, 1985. – 448 с.

31. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия / И. Е. Быховский. – М.: Юрид. лит., 1973. – 204 с.
32. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий / А. Н. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1981. – 108 с.
33. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. – М.: Юрид. лит., 1970. – 208 с.
34. Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник для вузов / В. Л. Васильев; 5-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2008. – 665 с.
35. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. і уклад. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
36. Величкин С. А. Организация расследования преступлений: учебное пособие. – Л.: Ленинградский ун-т им. А.А. Жданова, 1985. – 88 с.
37. Винберг А. И. Косвенные доказательства в советском уголовном процессе / А. И. Винберг, Г. М. Миньковский, Р. Д. Рахунов. – М.: Юрид. лит., 1956. – 219 с.
38. Виноградов И. В. Экспертизы на предварительном следствии: справочное пособие / И. В. Виноградов, Г. И. Кочаров, Н. А. Селиванов; Прокуратура СССР, Всесоюз. науч.-исслед. ин-т криминалистики. – М.: Госюриздат, 1959. – 216 с.
39. Вирок Білозерського РС Херсонської області від 30.03.2009 р. № 4149175 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
40. Вирок Богодухівського РС Харківської області від 16.12.2013 р. № 36514262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
41. Вирок Гощанського РС Рівненської області від 22.04.2010 р. у № 9296253 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
42. Вирок Дубенського РС Рівненської області від 18.05.2011 р. № 16277867 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
43. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровськ від 22.10.2013р. № 34343749 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
44. Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 11.02.2012 р. № 21141997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
45. Вирок Шевченківського РС м.Чернівці від 25.12.2009 р № 7703004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
46. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 475 с.
47. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия / Т. С. Волчецкая; под ред. проф. Н. П. Яблокова. – Москва; Калининград: Изд-во КГУ, 1997. – 250 с.
48. Гавло В. К. Некоторые методологические проблемы информационно-познавательной деятельности на первоначальном этапе расследования преступлений / В. К. Гавло // Актуальные проблемы следственной дея-

- тельности. – Свердловск: Из-во Свердловского юридического института, 1990. – С. 18–23.
49. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах: учеб. пособие / Ю.В. Гаврилин. – М.: Книжный мир, 2004. – 332 с.
 50. Герасимов И. Ф. Этапы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. – Свердловск: [б. и.], 1975. – С. 10–16.
 51. Герасимов Р. Р. Моделирование – эффективный метод обеспечения гарантий прав обвиняемого під час допиту / Р. Р. Герасимов // Адвокат. – 2010. – № 8. – С. 43–48.
 52. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий / Ф. В. Глазырин. – Свердловск, 1973. – 156 с.
 53. Голубев В. А. Криминалистическая характеристика субъектов преступной деятельности в сфере использования компьютерных технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.crime-research.org/library/Golubev0104.html>.
 54. Горностаева И. В. Уголовно–правовое и криминологическое значение аффекта: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Ирина Вахтанговна Горностаева; Российский университет дружбы народов. – М., 2008. – 25 с.
 55. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие. Методика расследования преступлений. Осмотр места преступления. Сборник научных трудов / В. И. Громов. – М.: ЛексЭст, 2003. – 544 с.
 56. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – М.: Изд-во Народного комиссариата внутренних дел РСФСР, 1930. – 144 с.
 57. Густов Г. А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений / Г. А. Густов // Криминалистическая характеристика преступлений. – М.: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 43–48.
 58. Густов Г. А. Программно–целевой метод организации раскрытия убийств: учебное пособие / Г. А. Густов. – СПб.: Институт повышения квалификации прокурорско–следственных работников Прокуратуры РФ, 1993. – 122 с.
 59. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою (від 29 листопада 1985 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
 60. Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (Тактико–криминалистический анализ): научно–практическое пособие / С. Ф. Денисюк, В. Ю. Шепитько. – Харьков: Консум, 1999. – 160 с.
 61. Джужа О. М. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти): навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1994. – 304 с.

62. Дзюба В. Т. Значення юридичних ознак потерпілого (жертви, постраждалого) при кримінально-правовій кваліфікації / В. Т. Дзюба // Вісник академії адвокатури України. – 2010. – 1 (17). – С. 192–195.
63. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Валерія Аркадіївна Динту; Нац. університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014. – 20 с.
64. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин. – Свердловск: изд-во Урал. ун-та, 1987. – 168 с.
65. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений / Л. Я. Драпкин // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. – Свердловск: Ур ГУ, 1978. – Вып. 69. – С. 11–18.
66. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Дрозд Валентина Георгіївна; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2009. – 17 с.
67. Дубинина М. И. Уголовная ответственность за преступления, совершенные в состоянии сильного душевного волнения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Муза Ивановна Дубинина; Высшая школа МВД СРСР. – М., 1971. – 16 с.
68. Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Мн.: Выш. шк., 1971. – 272 с.
69. Еникеев М.И. Общая и юридическая психология : учебное пособие для вузов / М.И. Еникеев. – СПб: Питер, 2005. – 320 с.
70. Еникеев М.И. Основы юридической психологии: учеб. для вузов / М. И. Еникеев. – М.: Приор, 2001. – 410 с.
71. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебн. / М. И. Еникеев. – М.: Изд-во «Норма», 2002. – 501 с.
72. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
73. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – серпень 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
74. Загородников Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву / Н. И. Загородников. – М.: Госюриздат, 1961. – 278 с.
75. Закатов А. А., Иванов В. А. О повышении роли специалистов в расследовании преступлений // Правовые и организационные вопросы предварительного расследования: труды ВШШ МВД СССР. – Волгоград: НИИРЮ ВШШ МВД СССР, 1977. – Вып. 17. – С. 80–82.

76. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації): / Д. В. Затенацький; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2010. – 160 с.
77. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Сергій Федорович Здоровко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 19 с.
78. Зеленский В. Д. Организация расследования преступлений: криминалистические аспекты / В. Д. Зеленский. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1989. – 152 с.
79. Иванова Т. В. Теоретические и правовые основы судебно-психологической экспертизы несовершеннолетних обвиняемых: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Татьяна Васильевна Иванова; Калининградский юридический институт – Калининград, 2009. – 27 с.
80. Использование специальных познаний при расследовании преступлений: учеб. пособ. / И. Н. Сорокотягин, Ф. В. Глазырин, Н. С. Евдокимов [и др.]; отв. ред. Ф. В. Глазырин. – Свердловск: Ур ГУ, 1978. – 80 с.
81. Ищенко Е. П. Алгоритмизация первоначального этапа расследования преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Ищенко Евгений Петрович; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. – М., 1990. – 46 с.
82. Иванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посібник / Ю. Ф. Иванов, О. М. Джуца – К.: Вид-во ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 264 с.
83. Ігнатів І. М. Кримінологічний аналіз структури вбивств в Україні / І. М. Ігнатів // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 371–386 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12iomsvu.pdf>.
84. Калужна О. М. Мета пред'явлення для впізнання в контексті його співвідношення з тактичними прийомами інших слідчих дій та оперативнорозшуковими заходами, в основі яких лежить узнавання / О. М. Калужна // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка: Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 280–290.
85. Каневский Л. Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних / Л. Л. Каневский. Красноярск: Изд-во Красн. ун-та, 1991. – 282 с.
86. Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : науч.-практ. пособие / В. Я. Карлов. – М.: Экзамен, 2006. – 192 с.
87. Кваша О. О. Організатор злочину: кримінально-правове та кримінологічне дослідження / О. О. Кваша. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. – 216 с.
88. Квитко Е. А. Аффект и его уголовно-правовое значение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Елена Анатольевна Квитко; Санкт-Петербургский университет МВД России. – СПб., 2005. – 20 с.

89. Клочков В. В. Проблемы теории следственной ситуации / В. В. Клочков // Следственная ситуация: сб. науч. тр. – М.: Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступлений, 1984. – С. 74–79.
90. Ключев О. М. Проблеми розмежування понять «координація» і «взаємодія» в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ / О. М. Ключев // Право і безпека. – 2011. – № 3. – С. 76–80.
91. Ковалев М. И. Улики поведения и планирования следствия / М. И. Ковалев // Вопросы правоведения. – Новосибирск, 1970. – С. 186–188.
92. Коваленко В. В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні: дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / Валентин Васильович Коваленко; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2004. – 398 с.
93. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. ... дисс. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Алексей Никифорович Колесниченко. – Харьков, 1967. – 27 с.
94. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: текст лекций / А. Н. Колесниченко. – Х.: [б. и.], 1976. – 28 с.
95. Колесниченко А. Н. Принципы методики расследования преступлений / А. Н. Колесниченко // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 18. – К.: Вища шк., 1979. – С. 62–68.
96. Коломина А. В. Аффект в праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Анастасия Валериевна Коломина; ФГОУВПО «Владимирский государственный педагогический университет». – Владимир, 2006. – 18 с.
97. Комаринська Ю. Б. Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Юлія Борисівна Комаринська; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2010. – 16 с.
98. Комиссаров В. И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития / В. И. Комиссаров. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 192 с.
99. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. В. И. Радченко, А. С. Михлина. – М.: Спарк, 2000. – 862 с.
100. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. – Екатеринбург: [б. и.], 2000. – 248 с.
101. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 2000. – 176 с.
102. Коновалова В. Е. Правовая психология / В. Е. Коновалова. – Х.: Консум, 1997. – 157 с.
103. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова. – Х.: Вища школа, 1978. – 144 с.

104. Коновалова В. Е., Колесниченко А. Н. Теоретические проблемы криминалистической характеристики / В. Е. Коновалова, А. Н. Колесниченко // Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. трудов. – М.: ВНИИ ПП, 1984. – С. 15–19.
105. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування / В. О. Коновалова. – Х.: Факт, 2001. – 311 с.
106. Короленко О. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Олександр Миколайович Короленко; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2012. – 20 с.
107. Короленко О. М. Поняття «стан сильного душевного хвилювання» в законодавстві України / О. М. Короленко // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 49. – С. 483–487.
108. Корчагин А. А. Криминалистическая методика предварительного расследования и судебного разбирательства по делам об убийствах (проблеми теорії і практики) / А. А. Корчагин; под науч. ред. докт. юрид. наук, проф. В. К. Гавло. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 512 с.
109. Корягіна А. М. Вплив взаємовідносин жертви та злочинця на їх посткримінальну поведінку / А. М. Корягіна // Держава та регіони. Серія «Право». – 2009. – № 4. – С. 47–50.
110. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Марина Володиричівна Костенко; Нац. юр. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 28 с.
111. Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза / М. В. Костицкий. – Львів: Вища школа, 1987. – 140 с.
112. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы. – Киев: Изд-во КВШ, 1990. – 259 с.
113. Коченов М. М. Изучение следователем психологии обвиняемого: метод. пособ. / М. М. Коченов, Н. И. Ефимова, А. С. Кривошеев, О. Д. Ситковская. – М.: ВНИИПП, 1987. – 52 с.
114. Кравчук О. О. Особа злочинця у справах про порушення авторського права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2011/3/Kravchuk_O.pdf
115. Красиков А. Н. Ответственность за убийство по российскому уголовному праву / А. Н. Красиков. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1999. – 170 с.
116. Красюк І. П. Взаємодія експертних підрозділів і оперативних служб у протидії організованих злочинності: історія, сучасність, перспективи / І. П. Красюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mndc.naiu.kiev.ua/.../g8_03.htm>.
117. Кригер В. И. Взаимодействие органов прокуратуры с общественными организациями в предупреждении преступлений и иных правонарушений / В. И. Кригер // Взаимодействие органов прокуратуры

- с Советами народных депутатов, иными государственными органами, общественными организациями и трудовыми коллективами в предупреждении преступлений: сб. статей. – М.: МЮА, 1983. – С. 67–92.
118. Кригер Г. А. Объективная сторона преступления / Г. А. Кригер // Советское уголовное право. Общая часть / под ред. Г. А. Кригера, Б. А. Куринова, Ю. М. Ткачевского. – М., 1981. – С. 148–174.
 119. Криминалистика: учебник для вузов / под ред. проф. Р. С. Белкина, В. П. Лаврова, И. М. Лузгина. – М.: Высшая юридическая заочная школа МВД СССР, 1988. – Т. 2. – 454 с.
 120. Криминалистика: учеб. для вузов / Т. В. Аверьянов, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; под ред. Р. С. Белкина. – М., 1999. – 990 с.
 121. Криминалистика: учебник / под ред. А. Н. Васильева. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 566 с.
 122. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: учебник для юристов / под ред. В.Ю. Шепітько. – Х.: Одиссей, 2001. – 528 с.
 123. Криминалистика: учеб. пособие (под общей ред. проф. А. И. Винберга). – М.: Госюриздат, 1959. – 512 с.
 124. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 718 с.
 125. Криминология: учеб. пособие / под ред. Б.В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М.: Юрид. лит., 1988. – 295 с.
 126. Криміналістика: навч. посібник / за заг. ред Є. В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 540 с.
 127. Криміналістика: навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – К.: Атіка, 2012. – 496 с.
 128. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2008. – 464 с.
 129. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
 130. Криміналістика: підручник / під ред. П. Д. Біленчука. – К.: АТІКА, 2001. – 544 с.
 131. Кримінальне право України. Особлива частина / за ред. П.С. Матишевського, Г. В. Андрусіва, П. П. Андрушка, П. П. Лихової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 891 с.
 132. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім Ін Юре», 2003. – 1196 с.
 133. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 14 травня 2012 року: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 216 с.

134. Кримінальний процес України: навч. посібник / Р. І. Благута, О. О. Сергієнко, О. Є. Устюгова – Л.: Біблос, 2010. – 500 с.
135. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.
136. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
137. Кримінальний процесуальний кодекс України: затверджений Законом від 13.04.2013 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
138. Кримінально-процесуальний кодекс України: затверджений Законом від 28.12.1960 р. (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1960. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
139. Кришевич О. В. Застосування тактичних прийомів для вирішення конфліктів при допиті / О. В. Кришевич // Право України – 2001. – № 3. – С. 66–68.
140. Кубарев І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Іван Володимирович Кубарев; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 19 с.
141. Кубарев І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Кубарев Іван Володимирович; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 221 с.
142. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 243 с.
143. Кудрявцев И. А. Психолого-психиатрическая экспертиза малолетних и несовершеннолетних свидетелей / И. А. Кудрявцев, М.И. Морозова // Российская юстиция. – 1995. – № 6. – С. 28–30.
144. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза / И. А. Кудрявцев. – М.: Юрид. лит., 1988. – 224 с.
145. Кузьмин Д.А. Уголовно-правовые проблемы совершения общественно опасных деяний в состоянии невменяемости и аффекта: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Дмитрий Александрович Кузьмин; Нижегородская академия МВД РФ. – Н. Новгород, 2005. – 25 с.
146. Курс криминалистики (Основы методики преподавания) / И. А. Возгрин. – СПб.: Санкт-Петербург. акад. МВД России, 1998. – 255 с.
147. Кустов А.М. Убийство: частные методики расследования: курс лекцій / под ред. А. М. Кустова. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2010. – 880 с.
148. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) / В. В. Лисенко – К.: Логос, 2004. – 499 с.

149. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учеб. пособ. / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль – К.: КГУ, 1987. – 100 с.
150. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. – М.: Юрид. литература, 1981. – 152 с.
151. Лузгин И. М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И. М. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – С. 27–35.
152. Лузгин И.М. Планирование расследования / И. М. Лузгин // Советская криминалистика: учебник / под ред. Р. С. Белкина. – М.: Юрид. лит., 1979. – С. 186–196.
153. Лук'яничков Є. Д., Лук'яничков Б. Є. Освідуюння та право особи на недоторканість. – Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1 (3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/Choasp/2011_1/11lydonn.pdf.
154. Лукьянов Е. Д. Особенности допроса несовершеннолетнего свидетеля и потерпевшего / Е. Д. Лук'янов // Закон и жизнь. – 2005. – № 1. – С. 15–18.
155. Лупіносова О. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Оксана Миколаївна Лупіносова; Одеська. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 20 с.
156. Лысак Н. В. Ответственность за убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения (Уголовно-правовые и виктимологические аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Николай Васильевич Лысак; Юридический институт МВД РФ. – Москва, 1995. – 31 с.
157. Макаренко Є. І. Огляд місця події: навч. посібник / Є. І. Макаренко, О. В. Негодченко, В. М. Тертишник – Дніпропетровськ: ДЮІ МВС України, 2001. – 156 с.
158. Макаренко Н.П. Техника расследования преступлений / Н. П. Макаренко. – Х., 1925. – 156 с.
159. Маковецька Н. Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Неля Євгенівна Маковецька; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2010. – 18 с.
160. Малинин В. Б., Парфенов А. Ф. Объективная сторона преступления / В. Б. Малинин, А. Ф. Парфенов. – СПб, Изд-во Юридического института, 2004. – 301 с.
161. Мамайчук И. И. Экспертиза личности в судебно-следственной практике: учебное пособие / И. И. Мамайчук. – СПб.: Речь, 2002. – 255 с.
162. Мангутов И. С. Организатор и организаторская деятельность / И. С. Мангутов, Л. И. Уманский – Л.: ЛГУ, 1975. – 185 с.

163. Манойлова С. А. Эмоции в уголовном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Светлана Алексеевна Манойлова; ГУВПО «Ярославский государственный университет им. П.Г. Демидова». – Ярославль, 2005. – 24 с.
164. Маринів В. І. Правові засади освідчування особи / В. І. Маринів // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – С. 71–76.
165. Маркелов Т. Л. Взаимосвязь органов прокуратуры с общественностью в борьбе с правонарушениями / Т. Л. Маркелов // Проблемы участия общественности в борьбе с преступностью. – М., 1978. – С. 110–122.
166. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві / Марчак В. Я. – Чернівці: Рута, 2005. – 152 с.
167. Марчак В. Я. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст / В. Я. Марчак. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 400 с.
168. Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Володимир Васильович Матвієнко; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – 248 с.
169. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков: Консум, 1999. – 480 с.
170. Махов В. Н. Использование познаний сведущих лиц при расследовании преступлений / В. Н. Махов // Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве. – М.: ВНИИПП, 1980. – 296 с.
171. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 324 с.
172. Миронов А. И. Осмотр места происшествия по делам об убийствах: учеб.-метод. пособ. / А. И. Миронов. – М.: МВД СССР Науч.-исслед. ин-т. – 1958. – 147 с.
173. Мурзинов А. Н. Уголовно-правовое значение аффекта / А. Н. Мурзинов // Проблемы уголовно-правовой борьбы с преступностью. – М.: РИО ВЮЗИ, 1989. – С. 37–49.
174. Навроцький В. О., Тростюк З. А. Тлумачний словник Особливої частини кримінального законодавства України / В. О. Навроцький, З. А. Тростюк. – Львів: Юридичний ф-т Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 1997. – 127 с.
175. Надгорний Г. М. Проблема розмежування функцій експерта і спеціаліста / Г. М. Надгорний // Державно-правова реформа в Україні: матер. наук.-практ. конфер. (листопад 1997 р.). – К. [б. в.], 1997. – С. 318–321.
176. Назаренко Г. В. Уголовно-релевантные психические состояния субъекта преступления и лиц, совершивших общественно опасные деяния: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Геннадий Васильевич Назаренко; Институт государства и права Российской академии наук. – М., 2001. – 46 с.

177. Настільна книга слідчого: науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 720 с.
178. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу від 20 травня 2011 р. Особлива частина / М. О. Потєбенько, В. Г. Гончаренко та ін. – К.: Форум, 2011. – 942 с.
179. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
180. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. – К.: Аконтіт, 2001. – Т. 1. – 928 с.
181. Нор В. Т., Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе / В. Т. Нор, М. В. Костицкий. – Киев: Вища школа, 1985. – 54 с.
182. Образцов В. А. Криміналістика: курс лекцій / В. А. Образцов. – М.: Право и Закон, 1996. – 447 с.
183. Образцов В. А. Серийные убийства как объект психологии и криминалистики: учеб.-практ. пособ. / В. А. Образцов. – М.: Омега-Л, ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2003. – 117 с.
184. Образцов В. А., Танасевич В. Г. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации / В. А. Образцов, В. Г. Танасевич // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 109-115.
185. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Изд-во «Рус. язык», 1989. – 921 с.
186. Организация работы следственного отдела (управления) УВД МВД / под ред. С. В. Мурашова. – М.: НИИ МВД СССР, 1977. – 169 с.
187. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Людмила Анатоліївна Остапенко; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 17 с.
188. Павлік О. М. Співвідношення понять «потерпілий від злочину» та «жертва злочину» / О. М. Павлік // Юридична Україна. – 2008. – № 6. – С. 118-120.
189. Панфилов И. П. Физиологический аффект как обстоятельство, смягчающее уголовную ответственность: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Иван Павлович Панфилов; Свердловский юридический институт им. Р. А. Руденко. – Свердловск, 1984. – 22 с.
190. Первомайський В. Б. Методичні аспекти призначення та проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи короточасних афективних станів / В. Б. Первомайський, В. Р. Ілейко, А. В. Каніщев // Архів психіатрії. – 2008. – Т. 14. – № 2. – С. 29-32.
191. Первомайський В. Б. Методичні засади експертної діагностики короточасних афективних станів у кримінальному процесі / В. Б. Первомайський, В. Р. Ілейко, А. В. Каніщев: методичні рекомендації. – Київ, 2010. – 28 с.

192. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение / И. Л. Петрухин. – М.: Наука, 1985. – 238 с.
193. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И. Л. Петрухин. – М.: Юридическая литература, 1964. – 265 с.
194. Пивоваров В. В. Взаємодія слідчого з органами дізнання при провадженні досудового слідства у кримінальних справах: навч. посіб. / В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина. – Х.: Право, 2008. – 295 с.
195. Питерцев С. К., Степанов А. А. Тактика допроса на предварительном следствии и суде. Серия «Библиотека криминалиста» / С. К. Питерцев, А. А. Степанов – СПб: Питер, 2001. – 160 с.
196. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі / М. А. Погорецький. – Х.: Арсис ЛТД, 2007 – 576 с.
197. Попов А. Н. Преступление против личности при смягчающих обстоятельствах / А. Н. Попов. – Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. – 465 с.
198. Портнов И. П. Совершение преступления в состоянии сильного душевного волнения: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Иосиф Петрович Портнов; Юридический институт МВД РФ. – М., 1972. – 17 с.
199. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном процессе / Н. И. Порубов. – Минск: Вишэйш. шк., 1973. – 176 с.
200. Порядок проведения судово-психіатричної експертизи: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 08.10.2001 р. № 397 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
201. Приходько Т. М. Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Тетяна Миколаївна Приходько; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 24 с.
202. Приходько Т. М. Проблеми зменшеної осудності у кримінальному праві / Т. М. Приходько. – Одеса: Маяк, 1998. – 56 с.
203. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
204. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.

205. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: Наказ МВС України від 06.11.2015 р. № 1377 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
206. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства Юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
207. Про затвердження Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ: Наказ Генерального прокурора України та Міністерства внутрішніх справ України від 17.11.2012 р. № 115/1046 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
208. Про затвердження Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Генеральної прокуратури України від 28.11.2012 р. № 1095/955/119 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
209. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України N 2136-XII (2136-12) від 18.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
210. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 14.08.2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozslid>.
211. Про організацію діяльності органів досудового розслідування системи МВС України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.08.2012 р. № 686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
212. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генерального прокурора України від 19.12.2012 р. № 4гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
213. Про організацію роботи з питань статистики, ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та нагляду за обліком кримінальних правопорушень: Наказ Генерального прокурора України від 25.09. 2012 р. №15гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>.
214. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
215. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

216. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
217. Прокурорский надзор в Российской Федерации: учебник / под ред. В. И. Рошлина. – СПб.: Санкт-Петербургский институт экспертов, Издательский дом «Сентябрь», 2000. – 328 с.
218. Пряхін Є. В. Слідча тактика: навч. посібник / Є. В. Пряхін. – Л.: ЛьвДУВС, 2011. – 116 с.
219. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
220. Пуляева Е. В. Аффект: уголовно-правовая и криминологическая характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Елена Валерьевна Пуляева; Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. – Тамбов, 2007. – 26 с.
221. Раджабов Ш. Р. Уголовно-правовой и криминологический анализ убийств, совершенных в состоянии аффекта (по материалам Республики Дагестан): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Шамиль Раджабович Раджабов; Дагестанский государственный университет. – Махачкала, 2003. – 26 с.
222. Радчук В. М., Тельман А. Г. Психологія конфліктів: навчально-методич. посібник / В. М. Радчук, А. Г. Тельман. – Чернівці: Рута, 2004. – 104 с.
223. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов – М.: Высш. шк. МООП СССР, 1967. – 230 с.
224. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Ривман Д. В. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
225. Робозеров В. Ф. Раскрытие преступлений совершенных в условиях неочевидности / В. Ф. Робозеров. – Л.: Ин-т усоверш. следств. работников при Прокуратуре СССР, 1990. – 140 с.
226. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві / Б. В. Романюк. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 196 с.
227. Рубежанский А. Ф. К возможности установления времени смерти путем определения насекомых и их останков, найденных на скелетированном трупе / А. Ф. Рубежанский, В. С. Очаповский // Суд.-мед. экспертиза. – М.: Медицина, 1964. – № 1. – Т. 7. – С. 50–52.
228. Саінчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Олександр Сергійович Саінчин. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2011. – 38 с.
229. Салтевский М. В. Тактические основы организации и производства следственных действий и получение информации от вещей // Специализированный курс криминалистики: учебник / отв. ред. М. В. Салтевский. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1987. – Гл. 18. – С. 234–255.
230. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник / М. В. Салтевський. – К.: Кондор, 2008. – 588 с.

231. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник у 2 ч. / М. В. Салтевський. – Х.: Консум, 2001. – Ч. 2. – 528 с.
232. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М. В. Салтевський, В. Г. Лукашевич, В. М. Глібко – К., 1994. – 180 с.
233. Саморока В. К., Бородкина Т. О. Возможности использования специальных знаний в области психологии для проверки достоверности показаний лица в ходе допроса / В. К. Саморока, Т. О. Бородкина // Уголов. право. – 2006. – Вып. 3. – С. 79–82.
234. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Сергій Олегович Сафронов. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 19 с.
235. Сафуанов Ф. С. Аффект: судебно-психологический экспертологический анализ / Ф. С. Сафуанов // Психологический журнал. – 2001. – № 3. – С. 19–25.
236. Сафуанов Ф. С. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза обвиняемых в криминально-агрессивных действиях (психологический аспект): автореф. дис. ... д-ра психол. наук: спец. 19.00.04 / Фарит Суфиянович Сафуанов; Гос. науч. центр. соц. и судеб. психиатрии им. В. П. Сербского. – М., 2001. – 32 с.
237. Селиванов Н. А. Криміналістическіє характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Социалистическая законность. – М., 1977. – № 2. – С. 56–59.
238. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В'ячеслав Володимирович Семенов; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 183 с.
239. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В'ячеслав Володимирович Семенов; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 17 с.
240. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / М. В. Сенаторов; за наук. ред В. І. Борисова. – Харків: Право, 2006. – 208 с.
241. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дисс... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Лев Александрович Сергеев; Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1966. – 28 с.
242. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений / Л. А. Сергеев // Руководство для следователей, – М., 1971. – 71 с.
243. Сидоренко Є. Л., Карабут М. А. Частные начала в уголовном праве / Э. Л. Сидоренко, М. А. Карбут. – СПб: Издат. Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2007. – 212 с.

244. Сидоров Б. В. Аффект. Его уголовно-правовое и криминологическое значение (социально-психологическое и правовое исследование) / Б. В. Сидоров. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1978. – 161 с.
245. Синчук В. Л. Функції типових версій у методиці розслідування вбивств / В. Л. Синчук // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. м. Харків, 22–23 квітня 2004 р. / ред. кол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. К. – Х.: «Юрінком Інтер», 2004. – С. 200–202.
246. Ситковская О. Д. Аффект: криминально-психологическое исследование / О. Д. Ситковская. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 240 с.
247. Ситковская О. Д. Новые направления судебно-психологической экспертизы: справочное пособие / О. Д. Ситковская, Л. П. Коньшева, М. М. Коченов. – М.: ООО Юрлитинформ, 2000. – 160 с.
248. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / О. Д. Ситковская. – М.: Норма, 1998. – 285 с.
249. Ситковская О. Д. Судебно-психологическая экспертиза аффекта: методическое пособие / О. Д. Ситковская. – М.: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1983. – 71 с.
250. Скригонюк М. І. Криміналістика: підручник / М. І. Скригонюк. – К.: Атіка, 2005. – 496 с.
251. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благути та Є. В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.
252. Сокиран М. Ф. Тактика допиту підозрюваних (обвинувачуваних) при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації / М. Ф. Сокиран, К. Ю. Бобрик // Науковий вісник НАВС. – 2011. – № 1. – С. 172–179.
253. Справочная книга криминалиста / рук. автор. кол. и отв. ред. Н. А. Селиванов – М.: НОРМА, 2000. – 727 с.
254. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. / А. В. Старушкевич. – К.: НВТ «Правник» – НАВСУ, 1997. – 44 с.
255. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: науково-практич. посіб. / С. М. Стахівський – К.: Атіка, 2009. – 64 с.
256. Сташис В. В. Особа – під охороною кримінального закону / В. В. Сташис, М. І. Бажанов. – Х.: Право, 1996. – 224 с.
257. Строгович М. С. Уголовный процесс / М. С. Строгович. – М., 1946. – 287 с.
258. Сысоева Т. В. Убийство, совершенное в состоянии аффекта (уголовно-правовые и виктимологические аспекты): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Татьяна Владимировна Сысоева; Урал. гос. юрид. акад. – Екатеринбург, 2000. – 23 с.
259. Танасевич В. Г. Значение криминалистической характеристики преступлений и следственных ситуаций для методики расследования преступлений / В. Г. Танасевич // Актуальные проблемы советской криминалистики. – М., 1980. – С. 84–93.

260. Танасевич В. Г., Образцов В. А. О криминалистической характеристике преступлений / В. Г. Танасевич, В. А. Образцов // Вопр. борьбы с преступностью – М., 1976. – Вып. 25. – С. 94–101.
261. Тасаков С. В. Ответственность за убийство при смягчающих обстоятельствах по уголовному праву России: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Сергей Владимирович Тасаков; Чувашский государственный университет им. И. Н. Ульянова. – Чебоксары, 2000. – 23 с.
262. Терзиев Н. В. Процессуальная природа освидетельствования / Н. В. Терзиев // Советское государство и право, 1954 – № 7. – С. 115–116.
263. Тищенко В. В. Корисливо-насилницькі злочини: криміналістичний аналіз / В. В. Тищенко. – Одеса: Юридична література, 2002. – 360 с.
264. Ткаченко В. И. Ответственность за умышленные преступления против жизни и здоровья, совершенные в состоянии аффекта / В. И. Ткаченко. – М.: [б.и.], 1979. – 52 с.
265. Тухбатуллин Р. Р. Умышленные преступления против жизни и здоровья, совершенные в состоянии аффекта: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Руслан Рустамович Тухбатуллин; Московская государственная юридическая академия. – М., 2005. – 217 с.
266. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина. – Х.: Одиссей, 2002. – 960 с.
267. Удалова Л. Д. Особливості проведення вербальних слідчих дій / Л. Д. Удалова // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 164–165.
268. Ульяненко А. П. Кратковременные аффектогенные реакции (судебно-психиатрический аспект): автореф. дисс. ... канд. мед. наук: спец. 14.00.18 / Александра Петровна Ульяненко; ФГУ «Государственный научный центр социальной и судебной психиатрии Росздрава Федерального агентства по здравоохранению и социальному развитию». – М., 2008. – 21 с.
269. Фаринник В. І. Розвиток правового регулювання збирання доказів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В. І. Фаринник // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Ч. 2. – С. 3–8.
270. Филиппов А. Г. О понятии и содержании криминалистической характеристики преступлений / А. Г. Филиппов // Вопросы совершенствования методики расследования преступлений. – Ташкент, 1984. – С. 12–13.
271. Хазиев Ш. Н. Криминалистическое моделирование неизвестного преступника по его следам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Шамиль Николаевич Хазиев; Академия МВД СРСР. – М., 1984. – 24 с.
272. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Ганна Петрівна Цимбал; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2005. – 216 с.
273. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста / В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза: респ. междувед. науч.-метод. сб. – Киев: Вища школа, 1981. – Вып. 22. – С. 51–54.

274. Чаплинський К. О. Освідування: поняття та сутність / К. О. Чаплинський // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – № 2. – Донецьк: ДІВС, 2011 – С. 101–104.
275. Чаплинський К. О. Проблемні питання тактики проведення очної ставки / Чаплинський К. О. // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 353–359.
276. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. – 560 с.
277. Черечукина Л. В. Расследование убийств: учебно-методическое пособие / Л. В. Черечукина // МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э. А. Дидоренко. – Луганск: РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2009. – 248 с.
278. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування / С. С. Чернявський. – К.: Хай-Тек Прес, 2010. – 624 с.
279. Чечель Г. И. Виктимологические аспекты профилактики умышленных убийств / Г. И. Чечель // Актуальные вопросы государства и права на современном этапе. – Томск, 1983. – С.168–170.
280. Чорний А. М. Особливості розслідування вбивств з корисливих мотивів: автореф. дис ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Андрій Михайлович Чорний; Акад. адвокатури України. – К., 2010. – 20 с.
281. Чубаркин М. М. Криминологическая характеристика насильственных преступлений, совершаемых женщинами в состоянии внезапно возникшего сильного душевного волнения (аффекта): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Михаил Михайлович Чубаркин; Ставропольский государственный университет. – Краснодар, 2006. – 23 с.
282. Чувилов А. А. Взаимодействие следователя органов внутренних дел с милицией: учебн. пособие / МВД СССР: Моск. высш. школа милиции. – М., 1981. – 80 с.
283. Чугунов А. А. Ответственность за убийство, совершенное в состоянии аффекта: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Александр Александрович Чугунов; ГОУВПО Московский университет. – Москва, 2008. – 25 с.
284. Шавгулидзе Т. Г. Аффект и уголовная ответственность / Т. Г. Шавгулидзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1973. – 214 с.
285. Шавер Б. М. Об основных принципах частной методики расследования преступлений / Б. М. Шавер. – М.: Соц. Законность, 1938. – С. 42–56.
286. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: вітчизняний та зарубіжний досвід вивчення / С. А. Шалгунова; ред.: А. В. Самотуга, О. Ю. Бакуньова, Л. В. Омельченко; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д.: Ліра, 2011. – 471 с.
287. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 230 с.

288. Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершенных организованными группами и преступными организациями / В. Ю. Шепитько. – Х.: Национальная юридическая академия им. Я. Мудрого, 2000. – 88 с.
289. Шепитько В. Ю. Криміналістика; 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 728 с.
290. Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика. Системно-структурний аналіз / В. Ю. Шепитько. – Х.: Харків юридичний, 2007. – 431 с.
291. Шепитько В. Ю. Тактика огляду місця події: конспект лекції / В. Ю. Шепитько. – Х.: УДЮА, 1994. – 20 с.
292. Шепитько В. Ю. Криміналістика: енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.) / В. Ю. Шепитько; за ред. В. Я. Тація. – Х.: Право, 2001. – 554 с.
293. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. посіб. / А. П. Шеремет. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
294. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Лілія Ігорівна Шеховцова; Академія адвокатури України. – К., 2007. – 19 с.
295. Шибіко В. П. Загальні положення попереднього розслідування / В. П. Шибіко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор // Кримінальний процес України. – К.: Либідь, 1999. – 534 с.
296. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А. Р. Шляхов. – М.: Юрид. лит., 1979. – 166 с.
297. Шуляр В. О. Юридико-психологічна характеристика протиправних діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 19.00.06 / Віталій Орестович Шуляр; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 24 с.
298. Шуляр В. О. Юридико-психологічна характеристика протиправних діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання: дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Віталій Орестович Шуляр; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 220 с.
299. Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Андрій Олександрович Шульга; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2003. – 20 с.
300. Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Андрій Олександрович Шульга; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2003. – 219 с.
301. Щербаковский М. Г. Криминалистическая тактика : учебн. пособие / М. Г. Щербаковский, Е. А. Разумов, А. Е. Волкова. – Сумы: Мрия-І, 2008. – 256 с.
302. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Богдан Володимирович Щур; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х., 2011. – 32 с.

303. Юридична психологія: підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.: заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. – Вид. 2-е, доопр. та доп. – К.: КНТ, 2008. – 352 с.
304. Юридична психологія: підручник / В. Г. Андросюк та ін.; ред. Я. Ю. Кондратьєв; Національна академія внутрішніх справ України. – К.: Ін Юре, 2000. – 351 с.
305. Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / Ксенія Володимирівна Юртаєва; Державний науково-дослідний інститут МВС України. – К., 2010. – 21 с.
306. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / Ольга Юріївна Юрченко; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 18 с.
307. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Віталій Дмитрович Юрчишин; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2006. – 227 с.
308. Юсупов И. М. Психология взаимопонимания. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1991. – 192 с.
309. Юсупов Р. М. Соотношение аффекта и превышения пределов необходимой обороны // Российская юстиция, № 5. – 1999. – С. 45–48.
310. Яблоков Н. П. Криминалистика: учебник / Н. П. Яблоков. – М.: ЛексЭст, 2003. – 376 с.
311. Якімець Т. І. Крайня необхідність за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Тарас Ігорович Якімець; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 16 с.
312. Якупов А. Ш. Объективная сторона преступления // Уголовное право СССР. Общая часть / под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. – К.: Вища шк., 1984. – 383 с.

ДОДАТКИ

АНКЕТА

Шановні друзі!

Львівський державний університет внутрішніх справ проводить цілеспрямовані наукові дослідження з питань проблеми розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Просимо Вас уважно прочитати передбачені анкетною питання та дати на них відповіді. При відповіді на питання обведіть правильний, на Вашу думку, запропонований варіант або запропонуйте свій варіант, висловлення власної думки, якщо зазначені варіанти відповідей Вас не влаштовують.

Багато в чому від Вашого сумлінного ставлення до заповнення запропонованої анкети залежить повнота і достовірність отриманої інформації.

Анкета анонімна, тому підписувати її, називати свої дані немає необхідності.

Заздалегідь дякуємо за участь у дослідженні.

1. Ваша посада:

- 1.1 слідчий;
- 1.2 оперативний працівник;
- 1.3 прокурор;
- 1.5 експерт;
- 1.7 інше _____

2. Місце праці:

- 2.1 Національна поліція;
- 2.2 прокуратура;
- 2.3 СБУ;
- 2.4 органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового та митного законодавства;
- 2.5 органи Державної пенітенціарної служби;
- 2.6 органи Державної прикордонної служби.

3. Стаж роботи на посаді:

- 3.1 до 1-го року;
- 3.2 1–3 років;
- 3.3 3–5 років;
- 3.4 5–10 років;
- 3.5 понад 10 років.

4 Чи траплялися у Вашій практиці випадки участі у розслідуванні умисних вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання:

- 4.1 так;
- 4.2 ні.

5. У якості кого Ви брали участь у провадженні:

- 5.1 прокурор – процесуальний керівник;
- 5.2 керівник органу досудового розслідування;
- 5.3 слідчий, що здійснював провадження досудового розслідування;
- 5.4 оперативний працівник, який працював у складі СОГ;
- 5.5 оперативний працівник, який виконував доручення слідчого, прокурора;
- 5.6 інше _____.

6. З Вашого досвіду, чим збоку потерпілого було викликано у вбивці стан сильного душевного хвилювання:

- 6.1 систематичним знущанням;
- 6.2 тяжкою образою;
- 6.3 протизаконним насильством;
- 6.4 інше _____.

7. Оберіть, будь ласка, основні елементи, які на Вашу думку утворюють криміналістичну характеристику умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання:

- 7.1 обстановка вчинення;
- 7.2 спосіб вчинення;
- 7.3 особа злочинця;
- 7.4 особа потерпілого;
- 7.5 мотив злочину;
- 7.5 «слідова картина»;
- 7.6 місце, час;

- 7.7 знаряддя;
- 7.8 інше _____

8. Час вчинення злочину:

- 8.1 денна пора доби:
 - 8.1.1 06.00–12.00;
 - 8.1.2 12.00–18.00;
- 8.2 вечірній час:
 - 8.2 18.00–00.00;
- 8.3 нічний час доби.

9. Місце вчинення злочину:

- 9.1 приміщення:
 - 9.1.1 помешкання;
 - 9.1.2 підсобні та допоміжні приміщення;
 - 9.1.3 кафе, бар, дискотека;
- 9.2 відкрита місцевість:
 - 9.2.1 вулиця;
 - 9.2.2 парк, сквер;
- 9.3 інше _____.

10. Знаряддя вчинення злочину:

- 10.1 засоби господарського призначення:
 - 10.1.1 кухонний ніж, сокира, лопата, мотика, ціпок і т. д.;
- 10.2 інші підручні засоби (цегла, камінь, труба, табурет і т. д.);
- 10.3 зброя:
 - 10.3.1 вогнепальна зброя;
 - 10.3.2 холодна зброя;
- 10.4 інше _____.

11. Особою злочинця був:

- 11.1 чоловік;
- 11.2 жінка.

12. Потерпілим унаслідок злочину був:

- 12.1 чоловік;
- 12.2 жінка.

13. Вік особи злочинця:

- 13.1 до 18 років;
- 13.2 18–29 років;

- 13.3 30–39 років;
- 13.4 40–59 років;
- 13.5 понад 60 років.

14. Вік особи потерпілого:

- 14.1 до 18 років;
- 14.2 18–29 років;
- 14.3 30–39 років;
- 14.4 40–59 років;
- 14.5 понад 60 років.

15. Що поєднювало потерпілого та злочинця:

- 15.1 ступінь родинних зв'язків;
- 15.2 були знайомі між собою;
- 15.3 не знайомі;
- 15.4 інше _____.

16. Чи перебував злочинець під час вчинення злочину у стані сп'яніння:

- 16.1 перебував;
- 16.1.1 у стані алкогольного сп'яніння;
- 16.1.2 у стані наркотичного сп'яніння;
- 16.2 не перебував.

17. Чи перебував потерпілий під час вчинення злочину у стані сп'яніння:

- 17.1 перебував:
- 17.1.1 у стані алкогольного сп'яніння;
- 17.1.2 у стані наркотичного сп'яніння;
- 17.2 не перебував.

18. Чи мали місце способи приховування злочину:

- 18.1 ні;
- 18.2 так:
- 18.2.2 приховування трупа;
- 18.2.2 приховування знарядь вчинення.

19. Що у випадку виявлення трупа було підставою для початку досудового розслідування?

- 19.1 поява з зізнанням;
- 19.2 повідомлення очевидців;

- 19.3 повідомлення родичів потерпілого;
- 19.4 повідомлення медиків;
- 19.5 інше_____.

20. Чи Були у Вашій практиці випадки прийняття рішення про початок провадження досудового розслідування за ознаками злочину, передбаченого ст. 116 КК України:

- 20.1 так;
- 20.2 ні.

21. Починаючи провадження за фактом виявлення трупа, чи висувалася Вами версія про вчинення злочину за ознаками ст. 116 КК України:

- 21.1 так;
 - 21.1.1 при встановленні особи потерпілого;
 - 21.1.2 при встановленні особи злочинця;
 - 21.1.3 при встановленні особи злочинця та потерпілого;
- 21.2 інше_____;
- 21.3 ні.

22. Які із заходів забезпечення кримінального провадження Вам доводилося застосовувати під час розслідування:

- 22.1 виклик слідчим, прокурором, привід;
- 22.2 накладення грошового стягнення;
- 22.3 тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 22.4 відсторонення від посади;
- 22.5 тимчасовий доступ до речей і документів;
- 22.6 тимчасове вилучення майна;
- 22.7 арешт майна;
- 22.8 затримання особи;
- 22.9 не застосовувалися.

23. Які із запобіжних заходів були застосовані до підозрюваного:

- 23.1 особисте зобов'язання;
- 23.2 особиста порука;
- 23.3 застава;
- 23.4 домашній арешт;
- 23.5 тримання під вартою.

24. Які зі слідчих (розшукових) дій Ви проводили під час розслідування даного виду кримінального правопорушення:

- 24.1 допит;
- 24.2 огляд;
- 24.3 освідування;
- 24.4 обшук;
- 24.5 пред'явлення для впізнання;
- 24.6 слідчий експеримент;
- 24.7 призначення експертизи.

25. Чи застосовували Ви тактичні прийоми під час проведення слідчих (розшукових) дій, якщо так то які (вказіть слідчу дію та, відповідно, тактичні прийоми):

26. Скажіть, будь ласка, з якими посадовими особами чи підрозділами повинен взаємодіяти слідчий під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання з метою дієвості кримінального провадження:

- 26.1 оперативний працівник;
- 26.2 прокурор;
- 26.3 начальник слідчого відділення;
- 26.4 засоби масової інформації;
- 26.5 експертні установи;
- 26.6 інше_____.

27. Які види експертиз були призначені під час розслідування кримінального провадження про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання:

- 27.1 судово-дактилоскопічна;
- 27.2 судова трасологічна;
- 27.3 судова медико – криміналістична;
- 27.4 судова цитологічна;
- 27.5 судова імунологічна;
- 27.6 судова експертиза холодної зброї;
- 27.7 судова балістична;
- 27.8 судово-психіатрична;
- 27.9 судово-психологічна експертиза;
- 27.10 комплексна психолого – психіатрична експертиза;
- 27.11 судова наркологічна;

- 27.12 не призначалися;
- 27.13 інше_____.

28. Який вид експертного дослідження був призначений для встановлення наявності стану сильного душевного хвилювання у підозрюваного:

- 28.1 судова психіатрична експертиза;
- 28.2. судова психологічна експертиза;
- 28.3 судова комплексна психолого-психіатрична експертиза;
- 28.4 інше_____.

29. Які труднощі Ви відчували в процесі розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання:

- 29.1 відсутність досвіду в розкритті або розслідуванні даного виду вбивств;
- 29.2 недостатня нормативна база розслідування даних злочинів;
- 29.3 відсутність методичних рекомендацій або спеціальної літератури;
- 29.4 страх через помилкову кваліфікацію;
- 29.5 труднощів у розслідуванні даного типу злочинів немає;
- 29.6 інше_____.

30. Чим закінчилося розслідування кримінального провадження про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання:

- 30.1 складанням обвинувального акту;
- 30.2 складанням клопотання про застосування до підозрюваного примусових заходів медичного характеру;
- 30.3 складанням клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

31. Ваші пропозиції щодо створення та вдосконалення методики розслідування вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання.

Дякуємо за співпрацю

**УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
вивчення кримінальних справ (проваджень), розглянутих
судами України за ст. 116 КК України за 2009–2014 рр.**

№№ з/п	Запитання	Кількість осіб	Питома вага
Усього розглянуто вироків		66	
Характеристика особи потерпілого			
1.	Стать: – чоловік; – жінка.	56 10	84,8 15,2
2.	Вік: – до 18 років; – 18–29 років; – 30–39 років; – 40–59 років; – понад 60 років	– 8 24 27 7	– 12,1 36,3 40,9 10,7
3.	Рід занять: – працює; – не працює; з числа працюючих: – робітник; – підприємець; – пенсіонер; – інше	27 39 14 2 7 4	40,9 59,1 51,8 7,4 29,9 14,9
4.	Чи притягався до кримінальної відповідальності в минулому: – притягався; – не притягався	37 29	56,1 43,9
7.	Потерпілий на час вчинення злочину перебував у стані: – алкогольного сп'яніння; – наркотичного сп'яніння; – не перебував у жодному зі станів	40 2 24	60,6 3,0 36,4
Характеристика особи злочинця			
8.	Стать: – чоловік; – жінка.	40 26	60,6 39,4
9.	Вік: – до 18 років; – 18–29 років; – 30–39 років; – 40–59 років; – понад 60 років.	2 16 21 24 3	3,0 24,2 31,8 36,4 4,6

10.	Рід занять: – працює; – не працює; з числа працюючих: – робітник; – підприємець; – інше	41 25 32 1 8	62,1 37,8 78,0 2,43 19,7
11.	Притягався до кримінальної відповідальності в минулому: – притягався; – не притягався	18 48	27,3 72,7
12.	Відносини між злочинцем і потерпілим: – родинні стосунки; – добре знайомі протягом тривалого часу; – знайомі давно, але постійних відносин не мали; – познайомилися безпосередньо перед вчиненням злочину; – знайомі не були	34 17 9 4 2	51,5 25,7 13,6 6,0 3,2
13.	Злочин, скоєний у стані: – алкогольного сп'яніння; – наркотичного сп'яніння; – не перебував у жодному зі станів.	41 2 23	62,1 3,0 34,9
14.	Емоційний стан перед скоєнням злочину: – обурення; – гнів; – страх, жах; – заціпеніння; – образа; – інше.	15 26 14 3 5 2	22,7 39,4 21,2 4,7 7,5 4,5
15.	Емоційний стан після скоєння злочину: – не пам'ятає подій вчиненого; – тремтіли руки й ноги; – відчував сильно втому, виснаження; – намагався допомогти потерпілому; – страх через скоєне; – залишався активним та залишив місце події.	18 12 5 22 2 7	27,3 18,2 7,5 33,3 3,0 10,7
16.	Ступінь визнання вини: – повністю; – частково; – не визнав.	43 20 3	65,1 30,3 4,6

17.	Види слідчих (розшукових) дій, що проводилися під час розслідування:		
	– слідчий огляд (огляд місця події, огляд речей та документів тощо);	66	100,0
	– допит (підозрюваного, законних представників потерпілого, свідків тощо);	66	100,0
	– слідчий експеримент;	41	62,1
	– пред'явлення для впізнання;	19	28,8
	– освідування	12	18,1
18.	Види експертних досліджень, які проводилися під час розслідування кримінальних проваджень про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання:		
	– судово-медична;	66	100,0
	– судово-дактилоскопічна;	43	65,2
	– судова трасологічна;	31	46,9
	– судова медико-криміналістична;	25	37,8
	– судова цитологічна;	23	34,8
	– судова імунологічна;	23	34,8
	– судова експертиза холодної зброї;	20	30,3
	– судова балістична;	3	4,5
	– судово-психологічна експертиза;	4	6,1
	– комплексна психолого-психіатрична експертиза;	62	93,9
	– судова наркологічна;	15	22,7
	– судова біологічна;	3	4,5
– судова фізико-хімічна;	2	3,0	
	– не призначалися	–	–
19.	Для встановлення наявності стану сильного душевного хвилювання проводилася:		
	– судово-психіатрична;	–	–
	– судово-психологічна;	4	6,1
	– комплексна психолого-психіатрична	62	93,9
20.	Ступінь зазначення мотивів злочинів в обвинувальних вироках:		
	– на ґрунті неприязних стосунків;	23	34,8
	– на ґрунті раптово виниклої негативної емоції;	38	57,6
	– інше;	5	7,6
	– корисливий;	–	–
	– не зазначені	–	–
21.	Форма вини за обвинувальним вироком:		
	– прямий умисел;	66	66
	– непрямий умисел	–	–
22.	Кваліфікація дій злочинця:		
	– ст. 116 КК України – ст. 116 КК України;	24	36,4
	– мало місце перекаліфікація дій ст. 115 – ст. 116 КК України.	42	63,6

Характеристика обставин вчинення злочину			
23.	Інформація про скоєння злочину в поліцію надійшла: – злочинець повідомив самостійно; – про злочин повідомили родичі потерпілого; – про злочин повідомили очевидці злочину; – інше	40 5 14 7	60,6 7,6 21,2 10,6
24.	Час скоєння злочину: – 0–10 год.; – 11–17 год.; – 18–21 год.; – 22–24 год.	4 5 27 30	6,0 7,6 40,9 45,5
25.	Місце вчинення злочину: – у помешканні (квартирі, власному будинку); – в інших місцях (підвал, допоміжні приміщення, присадибна ділянка); – на вулиці; – у кафе, барі тощо	46 6 11 3	69,7 9,0 16,6 4,7
26.	Злочин було вчинено внаслідок: – тяжкої образи з боку потерпілого; – протиправного насильства з боку потерпілого; – систематичного знуцання з боку потерпілого.	19 15 27	36,4 22,7 40,9
27.	Знаряддя вчинення злочину: – засоби господарського призначення (лопата, сокира, молоток, мотика і т. д.); – кухонний ніж; – палиця, каміння, труба, табурет; – вогнепальна зброя; – удари руками, ногами; – інше	18 14 16 2 10 6	27,2 21,2 24,2 3,0 15,2 9,2
28.	Кількість нанесених вбивцею тілесних ушкоджень: – смертельне поранення; – декілька; – понад 10	8 23 35	12,1 34,8 53,0
29.	Чи мало місце приховування злочину: – мало місце приховування трупа; – мало місце приховування знарядь злочину; – мало місце інсценування злочину; – приховування не було	9 12 3 42	13,7 18,2 4,5 63,6
30.	Слідчі ситуації, що виникали на початковому етапі розслідування: – особа жертви та злочинця не встановлена; – особу жертви встановлено, але відсутні дані щодо особи злочинця; – особу жертви не встановлено, проте мають дані щодо злочинця; – особу жертви та особу злочинця встановлено; – Ваша ситуація _____	8 13 4 39	12,2 21,4 7,2 60,2

**УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
опитування працівників слідчих підрозділів (63 особи),
оперативних підрозділів (27 осіб)
та працівників прокуратури (24 особи)**

№ з/п	Запитання	Слідчі		Оперативні працівники		Працівники прокуратури	
		Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Ваша посада: 1.1. Слідчий 1.2. Оперативний працівник 1.3. Прокурор 1.5. Експерт-криміналіст 1.7. Інше _____	63 - - - -	- - - - -	27 - - - -	- - - - -	24 - - - -	- - - - -
2.	Місце праці: 2.1. Національна поліція 2.2. Прокуратура 2.3. СБУ 2.4. Органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового чи митного законодавства 2.5. Органи Державної пенітенціарної служби 2.6. Органи державної прикордонної служби	63 - - - - - -	- - - - - - -	27 - - - - - -	- - - - - - -	24 - - - - - -	- - - - - - -
3.	Стаж роботи на посаді: 3.1. до 1-го року 3.2. 1–3 років 3.3. 3–5 років 3.4. 5–10 років 3.5. більше 10 років	10 19 11 16 7	15,9 30,1 17,5 25,4 11,1	3 9 10 5 -	11,1 33,3 37,0 18,6 -	2 8 10 3 1	8,3 33,3 41,6 12,5 4,2
4.	Чи траплялися у Вашій практиці випадки з участю у розслідуванні умисних вбивств, вчинених в стані сильного душевного хвилювання: 4.1. Так 4.2. Ні	11 52	17,5 82,5	4 23	14,8 85,2	2 22	8,3 91,7

1	2	3	4	5	6	7	8
5.	У якості кого Ви брали участь під час розслідування кримінального провадження про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання:						
	5.1. прокурор – процесуальний керівник	-	-	-	-	2	100
	5.2. керівник органу досудового розслідування	4	36,7	-	-	-	-
	5.3. слідчий, що здійснював провадження досудового розслідування	7	63,6	-	-	-	-
	5.4. оперативний працівник, який працював у складі СОГ	-	-	2	50,0	-	-
	5.5. оперативний працівник, який виконував доручення слідчого, прокурора	-	-	2	50,0	-	-
6.	Чим збоку потерпілого було викликано у вбивці стан сильного душевного хвилювання:						
	6.1. Систематичним знущанням	6	54,5	2	50,0	1	50,0
	6.2. Тяжкою образою	3	27,3	2	50,0	1	50,0
	6.3. Протизаконним насильством	2	18,2	-	-	-	-
	6.4. Інше _____	-	-	-	-	-	-
7.	Оберіть, будь-ласка основні елементи, які, на Вашу думку утворюють криміналістичну характеристику умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання:						
	7.1. Обстановка	7	63,6	2	50,0	1	50,0
	7.2. Спосіб вчинення	6	54,5	2	50,0	2	100
	7.3. Особа злочинця	10	90,9	4	100	2	100
	7.4. Особа потерпілого	10	90,9	4	100	2	100
	7.5. Мотив злочину	2	18,2	1	25,0		
	7.6. Час вчинення	5	45,5	2	50,0	1	50,0
	7.7. Місце вчинення	5	45,5	1	25,0	1	50,0
	7.8. Знаряддя злочину	9	81,8	3	75,0	1	50,0
	7.8. «Слідова картина»	8	72,7	3	75,0	2	100
	7.9. Інше _____						

1	2	3	4	5	6	7	8
8.	Час вчинення злочину: 8.1. Денна пора доби: 8.1.1. 06.00-12.00 8.1.2. 12.00-18.00 8.2. Вечірній час 8.2. 18.00-00.00 8.3. Нічний час доби 8.3.1 00.00-06.00	- 4 5 2	- 36,4 45,5 18,9	- 1 2 1	- 25,0 50,0 25,0	- 1 1 -	- 50,0 50,0 -
9.	Місце вчинення злочину: 9.1. Приміщення 9.1.1. Помешкання 9.1.2. Підсобні та допоміжні приміщення 9.1.3. Кафе, бар, диско клуб 9.2. Відкрита місцевість 9.2.1. Вулиця 9.2.2. Парк, сквер 9.3. Інше_____	5 2 2 - 1 1 -	45,5 18,9 18,9 - 9,1 9,1 -	2 - - - 2 - -	50,0 - - - 18,9 - -	1 - - - 1 - -	50,0 - - - 50,0 - -
10.	Знаряддя вчинення злочину: 10.1. Засоби господарського призначення 10.1.1. Кухонний ніж, сокира, лопата, мотика, ціпок і т.д. 10.2. Інші підручні засоби (цегла, камінь, труба, табурет і т.д.) 10.3. Зброя 10.3.1. Вогнепальна зброя 10.3.2. Холодна зброя 10.4. Інше_____	6 4 - 1 -	54,5 36,4 - 9,1 -	3 1 - - -	75,0 25,0 - - -	1 - 1 - -	50,0 - 50,0 - -
11.	Особою злочинця був: 11.1. Чоловік 11.2. Жінка	7 4	63,6 36,4	2 2	50,0 50,0	2 -	100 -
12.	Потерпілим внаслідок злочину був: 12.1. Чоловік 12.2. Жінка	6 5	54,5 45,5	2 2	50,0 50,0	1 1	50,0 50,0
13.	Вік особи злочинця: 13.1. До 18 років 13.2. 18-29 років 13.3. 30-39 років 13.4. 40-59 років 13.5. Понад 60 років	1 3 5 1 1	- - - - -	- 2 1 1 -	- - - 1 -	- - - 1 1	- - - - -

1	2	3	4	5	6	7	8
14.	Вік особи потерпілого: 14.1. До 18 років 14.2. 18–29 років 14.3. 30–39 років 14.4. 40–59 років 14.5. Понад 60 років	2 4 4 1		1 – 2 1		1 – 1 –	– – – –
15.	Що єднало потерпілого та злочинця: 15.1 Ступінь родинних зв'язків 15.2 Були знайомі між собою 15.3. Не знайомі 15.4 Інше	5 4 2	45,5 36,4 18,1	2 2 –	50,0 50,0 –	1 – 1	50,0 – 50,0
16.	Чи перебував злочинець під час вчинення злочину у стані сп'яніння: 16.1. Перебував 16.1.1. У стані алкогольного сп'яніння 16.1.2. У стані наркотичного сп'яніння 16.2. Не перебував	6 1 4	– – –	3 – 1	– – –	1 – 1	– – –
17.	Чи перебував потерпілий під час вчинення злочину у стані сп'яніння: 17.1. Перебував 17.1.1. У стані алкогольного сп'яніння 17.1.2. У стані наркотичного сп'яніння 17.2. Не перебував	4 7	– –	3 1	– –	– 2	– –
18.	Чи мали місце способи приховування злочину: 18.1. Ні 18.2. Так: 18.2.2. Приховування трупа 18.2.2. Приховування знарядь вчинення	8 3 3	72,7 27,8 27,8	4 – –	– – –	2 – –	– – –
19.	Що у випадку виявлення трупа було підставою для початку досудового розслідування? 19.1. Поява з зізнанням 19.2. Повідомлення очевидців 19.3. Повідомлення родичів потерпілого 19.4. Повідомлення медиків 19.5. Інше	8 1 – 3 –	72,8 9,1 – 18,1 –	4 – – – –	– – – – –	1 – – 1 –	50,0 – – 50,0 –

1	2	3	4	5	6	7	8
20.	Чи Були у Вашій практиці випадки прийняття рішення про початок провадження досудового розслідування за ознаками злочину, передбаченого ст. 116 КК України: 20.1. Так 20.2. Ні	- 11	- 100	- 4	- 100	- 2	- 100
21.	За якою кваліфікацією Вами вносилися відомості до ЄРДР у випадку виявлення трупа з ознаками насильницької смерті: 21.1. ст. 115 КК України 22.2. будь-яка інша стаття КК України	11 -	100 -	- -	- -	- -	- -
22.	Починаючи провадження за фактом виявлення трупа, чи висувалася Вами версія про вчинення злочину за ознаками ст. 116 КК України: 22.1. Так 22.1.1. при встановленні особи потерпілого 22.1.2. при встановленні особи злочинця 22.1.3. при встановленні особи злочинця та потерпілого 22.1.4. Інше _____ 22.2. Ні	- 11	- -	- 4	- -	- 1	- -
23.	Які із заходів забезпечення кримінального провадження Вам доводилося застосовувати під час розслідування: 22.1. виклик слідчим, прокурором, привід 22.2. накладення грошового стягнення 22.3. тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 22.4. відсторонення від посади; 22.5. тимчасовий доступ до речей і документів; 22.6. тимчасове вилучення майна; 22.7. арешт майна; 22.8. затримання особи; 22.9. не застосовувалися	14 - - - 10 8 4 7 -	32,5 - - - 23,3 18,6 9,3 16,3 -	2 - - - 1 1 - - -	50,0 - - - 25,0 25,0 - - -	3 - - - 1 1 - 1 -	50,0 - - - 16,7 16,7 - 16,7 -

1	2	3	4	5	6	7	8
24.	Які із запобіжних заходів були застосовані до підозрюваного: 23.1. особисте зобов'язання (підписка про невиїзд) 23.2. особиста порука 23.3. застава 23.4. домашній арешт 23.5. тримання під вартою	1 - 1 1 10	7,7 - 7,7 7,7 76,9	- - - - -	- - - - -	- - - - -	- - - - -
25.	Які зі слідчих (розшукових) дій Ви проводили під час розслідування даного виду кримінального правопорушення: 24.1. допит 24.2. огляд 24.3. освідування 24.4. обшук 24.5. пред'явлення для впізнання 24.6. слідчий експеримент 24.7. призначення експертизи	11 11 6 5 1 9 11	16,7 16,7 9,1 7,6 1,5 13,6 16,7	3 - - - - 1 -	4,5 - - - - 1,5 -	2 2 - 1 - 1 2	3,0 3,0 - 1,5 - 1,5 3,0
26.	Скажіть, будь ласка, з якими посадовими особами чи підрозділами повинен взаємодіяти слідчий під час розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання: 26.1. Оперативний працівник 26.2. Прокурор 26.3. Начальник слідчого відділення 26.4. Засоби масової інформації 26.5. Експерти установи 26.6. Інше _____	11 11 11 - 11	- - - - -	- - 4 - 3	- - - - -	2 - 2 - 2	- - - - -
27.	Які види експертиз були призначені під час розслідування кримінального провадження про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання: 27.1. судова дактилоскопічна 27.2. судова трасологічна	7	15,2	-	-	1	2,2

1	2	3	4	5	6	7	8
	27.3.судова медико-криміналістична	5	10,7	-	-	-	-
	27.4. судова цитологічна	5	10,7	-	-	1	2,2
	27.5. судова імунологічна	5	10,7	-	-	1	2,2
	27.6. судова експертиза холодної зброї	4	8,7	-	-	1	2,2
	27.7. судова балістична	1	2,2	-	-	-	-
	27.8. судово-психіатрична	1	2,2	-	-	-	-
	27.9. судово-психологічна	3	6,5	-	-	-	-
	27.10. комплексна психолого-психіатрична	7	15,2	-	-	2	4,3
	27.11. судова наркологічна						
	27.12. не призначалися	2	4,3	-	-	-	-
	27.13. Інше _____						
28.	Який вид експертного дослідження був призначений для встановлення наявності стану сильного душевного хвилювання у підозрюваного:						
	28.1. судова психіатрична експертиза						
	28.2. судова психологічна експертиза	1	9,1	-	-	-	-
	28.3. судова комплексна психолого-психіатрична експертиза	10	91,9	-	-	2	-
	28.4. Інше _____	-	-	-	-	-	-
29	Які труднощі Ви відчували в процесі розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання:						
	29.1. Відсутність досвіду у розкритті або розслідуванні даного виду вбивств	5	22,7	1	25,0	-	-
	29.2. Недостатня нормативна база розслідування даних злочинів	3	13,6	1	25,0	-	--
	29.3. Відсутність методичних рекомендацій або спеціальної літератури	8	36,4	1	25,0	1	50,0
	29.4. Страх через помилкову кваліфікацію.	4	18,2	-	-	1	50,0
	29.5. Труднощів у розслідуванні даного роду злочинів немає.	2	9,1	1	25,0	-	-
	29.6. Інше _____						

1	2	3	4	5	6	7	8
30.	Чим закінчилося розслідування кримінального провадження про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання: 30.1. складанням обвинувального акту 30.2. складанням клопотання про застосування до підозрюваного примусових заходів медичного характеру 30.3. складанням клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності	11	100	-	-	2	100
31.	Ваші пропозиції щодо створення та вдосконалення методики розслідування вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання						

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Кунтій Андрій Ігорович,
кандидат юридичних наук

**Методика розслідування умисного вбивства,
вчиненого в стані сильного душевного
хвилювання**

Монографія

Видано в авторській редакції

Макетування Г. Я. Шушняк

Друк І. М. Хоминець

Підписано до друку 19.12.2016

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 12,79.

Тираж 300 прим. Зам № 130-16

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.